

Михайло Іванченко

СУРМА і МЕЧ

Михайло Іванченко

СУРМА
і МЕЧ

Михайло Іванченко

**СУРМА
і МЕЧ**

Дрогобич
Видавнича фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»
2012

УДК 821.161.2-92

ББК 84(4Укр)6-4

I-23

Ця книжка – збірник етнополітичних, історико-літературних та культурологічних есейів і статей талановитого українця козацького роду і духу. Йому судилося пережити голодомор, бути оstarбайтером, в'язнем гітлерівського і сталінського концтаборів, перебувати під наглядом недремного ока КДБ. Проте він не втратив не лише особистої і національної гідності, а й глибокої віри в Українську Ідею та діяльної любові до мистецтва Слова. Його науково-популярні та публіцистичні праці, як і художні твори, наснажені незламною відданістю своєї нації. Тому читаються «на одному подиху», вражаючи безкомпромісною правдивістю та твердою переконаністю в українській правді.

Видання адресоване широкому колу читачів, особливо молодих, які прагнуть пізнати своє національне ество, щоб укріпиться в українськості або ж повернутись до неї.

Літературний редактор
Ярослав Радевич-Винницький

*1 стор. обкл. – фрагмент картини Юзефа Брандта
«Козацький табір» (біля 1910 р.)*

ISBN 978-966-538-242-3

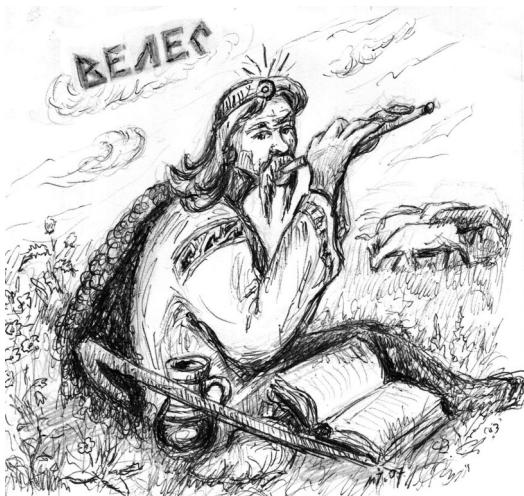
© М. Іванченко, 2012 р.
© ВФ «Відродження», 2012 р.

ГОЛОСИ ПРАУКРАЇНИ

Слова Михайла Косіва в «Літературній Україні» (24.03.2011) дивують. Він пише: «Читаю розмірковування Михайла Іванченка в «ЛУ» (3.03.2011), за які стає просто соромно: «Християнство зародилося не в пустелі, а в Наддніпрянщині та Наддністрянщині... Звідти трипільці занесли до Шумеру мораль, писемність, хліборобство й міти... Із Шумеру їх запозичила Біблія». Але ж це не мое першовідкриття, добродію, а великого нашого мислителя Івана Франка. Він теж читав трьохтомну історію раннього християнства філософа Жозефа Ренана. У своїй праці «Сотворіння світу» Каменяр наголошував, що тисячоліттями на Близькому Сході перед юдеями жили інші народи. Він закарбував: «Отже, тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблійні оповідання про початок світу бодай щодо означення часу на 4–5 тисяч літ перед Христом не мають ніяких підстав...» (с. 26).

«Блажен, хто вірує». Нехай вірус, хто у що хоче – у Христа, у Будду, в Коляду. Але, щоб вони не затіняли при цьому світло науки. Без українського «кура-патріотизму» вчені Європи вважали, що цивілізація на планеті розпросторилася саме з Праукраїни. Бо тут витворилися родючі черноземлі і виникла трипільська хліборобська культура. Вона сприяла розвою духовності – віри у язичницьких божеств та духів. Вчені О. Ментгін, С. Піггот, Я. Робертсон, Х. Вельс, Б. Чільд, Х. Ламб, О. Шредер, В. Хвойка, М. Ростовцев та ін. назвали Трипілля праукраїнською культурою. Рідна віра Праукраїни не була стихійною. Вона мала людяну етику і підтримувала лад родини, роду, племені. Без неї громада у стадній анархії виродилася б наївець. Відгомін її колядок, щедрівок, купальських, русальських та хліборобських пісень та обрядів зберігся донині. В праукраїнців багато народів навчилися сіяти зерно, їздити кіньми тощо. Вихідці з Трипілля, шумери, винайшли водяні млини, запровадили системи зрошення та осушення, виробництво цегли, винайшли календар, закони, перший парламент. У них 5000 літ тому зародилася клинописна писемність на глиняних табличках, яка достовірно підтвердила їхні усні міти. Зародилася наука і література. Звідти відомі їхні герої: змієборець Гільгамеш, який побував у пеклі, плавець Зіусудра, що порятувався від потопу. Ці пригоди пережили вони за тисячі літ перед появою Біблії, яка використала шумерські міти.

Трипільське походження шумерів засвідчують імена їхніх володарів: Гудея – Гудець – Сурмач, Ітурія – Турів (Сонце – Тур Праукайї), богині Нін (неня-мати), богині Семіраміди (Су-Ама-ОР-Ама-Ід-АН – Сонячна Мати Шумерів. Визначення приблизне. – *Авт.*). Назви їхніх міст також із Трипілля: Кут (куток), Кіш (стоянка), Умма (р. Ума біля Умані) і т. д. Багато в шумерів зрозумілих нам слів: гусілім – гуслі, акан – каня, шуліка, кіб – кібець, ама – мама, гур – гора, бад – біда, сі – сім’я, дара – діра, бал-бал – балакати, пала – палиця, лалу – лелека, бі – бити, пі – пити, їхі – їсти та ін. Цікава паралель проглядається у шумерській поемі «Суперечка Мотики з Плугом», де плуг оповідає: «Цар тримає мене за чепігу, Запрягає моїх волів у ярмо» (С. Крамер. Істория начинается в Шумере. – М.: «Наука», 1965). А в наддніпрянській християнізованій колядці: «Святий Петро за плугом ходив, Святий Павло волоньки водив» (М. Грушевський. Історія літератури. – Львів. – Ч. 1) Далекі у віддалі та в часі запозичення. Шумер упав через міжусобиці володарів та навали кочівників Сходу.

Принагідно нагадаю й про назву України, яка таки прадавня, а не юна, як Рухівська незалежність. М. Грушевський вважав, що вона походить від слів «окрайнна земля». Канадський проф. О. Субтельний – що це «земля скраю Європи» (хоч вона в її центрі). Дослідник О. Братко-Кутинський називав її «земля украяна». Хоч багато земель українських. Р. Масаутов визначав її від тюрських «кра» – степ та «іна» – область. Не могли такі широкі простори,

заселені згуртованими політично, побутово, релігійно, ономастично, не мати свого давнього виразного імені.

Вивчаючи слов'янську міфологію, я зацікавився нашою прамовою – санскритом (*M. Іванченко*. Таємниця нашої прадавнини. – К.: «Молодь», 2000). Ще мовознавець М. Красуський писав: «...українська мова не тільки старша від усіх слов'янських, у т. ч. т. зв. старослов'янську, але й санскриту, грецької, латинської та й інших арійських» (*M. Красуський*. Древность малороссийского языка. – Одесса, 1880). Українські вчені С. Наливайко, О. Шокало, Ю. Шилов за допомогою коренів прамови визначили праукраїнські слова, що розвивалися разом із духовністю. Ім'я АНУ – бога неба арів (АР-АЙ – світлий володар) вичитав на трипільському клинописі вчений В. Даниленко. Якщо розкрити «Словар української мови» Б. Грінченка, то там відчувається небесна святість бога АНУ. Наприклад: отаман (ат-ам-АНУ), багряний (б-аг-ор-АНУ), вербина (в-ор-б-АНУ) і т. д. Отже, мова творилася не з матеріалістично-споживчих означень, а передусім з духовних. У якого ще народу збереглися мовні корені майже з двадцятитисячної давнини?

Я вважаю, що ім'я України виникло декілька тисячоліть тому: УК-ОР-АЙ-АНУ. В ньому УК означає плем'я, ОР – світлий, АЙ – володар, АНУ – бог неба. Тобто в приблизному означенні це ВОЛОСТІ НЕБЕСНОГО БОГА СОНЦЯ ОРАЧІВ. Власне – БОЖА КРАЇНА.

Назву племені УК – укрітняни, запозичену у візантійського хроніста Георгія Арматола, згадував літописець Нестор. У V тисячолітті воно жило в межиріччі Дністра, Дніпра і Дону, тож відізвалося у «Слові про Ігорів полк» як «земля Троянова». Перша писемна згадка про Україну відома з Іпатіївського літопису Київської Русі. Тоді у 1187 р. у битві князя Ігоря Святославовича з половцями по-мер від ран його спільник – переяславський князь Володимир Глібович, і «о нем же Оукраина много постона». А ще йшлося там про запрошення на княжиня Івана Ростиславовича Берладника, і він поїхав «ко Оукраинѣ Галичъкои» (1189 р.). Під 1212 р. є згадка про Галицько-Волинського князя Данила, який вертався додому з братом і проїхав «всю Оукраиноу».

Вірю, що наші молоді апостоли укладуть українську Біблію з її винищеннем голодоморами та війнами, з репресіями-депресіями та з геройчними атакуючими піснями.

ДУША НАЦІЇ

Пізнай себе!

Григорій Сковорода

1

Нам завжди не вистачало часу заглянути собі в душу. Хто ми, що ми і зашо закуті? Не було коли задуматися і підвести голову до сонця. Шиї наші обмуляли чужі ярма, на долонях виростали криваві мозолі від чепіг та шаблі. Ми довго орали, засівали і боронили свою землю не для себе. Навіть наші любомудрі схимники кадили осанну нашим погоничам, а для нас заставляли «за упокій душі». Тож тепер варто бодай побіжно заглянути у власне ество.

Совєцькі історики «призначили» для нас народження Української Нації в основному на XVI ст. Щоб вона своєю давністю не вивищилася над «старшим братом». Не вірте їм. Наша Нація зародилася ще в Кам'яному віці і формується до сьогодні. Вона старша за всіх «братів», разом узятих. Цю істину категорично стверджують факти праісторії. У мисливських племен Подніпров'я і Подністров'я, що осідали на постійно, установилося розуміння «плем'я-земля» як відчуття рідного краю. Помірний клімат зі щедрою природою сприяли витворенню багатої духовності. За віком і непереривною тягливістю їй нема рівних у світі. Це підтверджує археологія. Ритуальний меандровий орнамент на мамутовій кості, знайдений у позаминулому столітті біля с. Мізина (Чернігівщина), витворено 25000 тисяч літ тому. Його варіації тепер тішать око на писанках і гуцульській різьбі, на жіночих плахтах та вишивці тощо. Звідтоді і досьогодні пошановуються народні свяtkи Калити, Коляди, Купала, Русалій та багато інших. Монолітну душу Нації творила також ораніця. Вона тримала орачів при спадкових нивках, окреслюючи межі осідку племінних теренів. Літ 7000 тому у трипільських хліборобів розвивається первісний духовний Ренесанс. Хоч «наші» златослови відкараскуються від визначення – перший. Хіба у чомусь доброму ми можемо бути першими? А що скаже на те Кремль? Праукраїнським духом започатковано націоналізм. З тих пір оранка, сівба, жнива проводилися як ритуальне священнодійство. З розвитком поетичного світобачення народжувалися життєствердні міти. Діти

природи жили в злагоді з нею. Повільні ритми борозни врівноважували психіку. Довгі гони привчали вперто досягати мети, незважаючи на труднощі. Будь-яка праця вимагала довершеності. На осонні тіло набирало сили, а душа доброзичливості, гідності і погорди до смерті. Вдача трипільців сприяла гармонійній обрядовій творчості. Як видно з їхньої мальованої кераміки, світ сприймався радісно, немов молитовний хорал. У розписах посуду, які подосі дивують світ, закодовані замовляння, звертання до божеств природи. Статки при невибагливих потребах сприяли не тільки лагідності душі, але й твердості переконань. Лише боротьба зі злими духами стихій вселяла страх. Віками відбувалося становлення працьового, талановитого і вольового етносу. Від жінки – берегині матріархату зверхність переходила до мужа – захисника патріархату. У чоловіків розвивалися нові завдання біля ораниці, розділення худоби та розбудови поселення.

Від Трипілля несемо в генах здібність до вертепного образотворення та перевтілення, потужну енергію молитовності та відчуття краси.

Хліборобський рік оріїв розпочинався в березні. Зустрічали весну Великоднем весняного рівнодення. Світло оновленого життя будили гілками золотої верби, пошановували один одного та своїх божеств писанками. Поминали душі померлих предків в образах птахів з вирію. Славили перші весняні паростки Ярила – молилися за щедрий врожай. А при літньому сонцестоянні очищали тіла і душі вогнем і водою Купала. Опісля зажинків, обжинків та обмолоту виглядали зимових сонячних свят Колодія і Калити. Урочисто вітали Коляду – поворот зимового сонця до весни. У хліборобський календар впліталися пошанування сонячних божеств Дажбога і Хорса, небесного коваля Сварога, громовика Перуна, войовничого Стрибога, вартового нивок Симаргла. А ще жіночої порадниці Мокші та богинь Лади, Лелі, Живи, Подаги... Душу праукраїнця формували також русалки, мавки, домовики, водяники, полісуни, чугайстри та інші розмаїті добрі й злі духи.

Який ще на планеті народ мав такий багатий, величавий і живописний духовний світ?

Однаке від того душі праукраїнців не стали м'якими, як віск. Мужі патріархату гартувалися в боротьбі з прибоями загарбницьких кочівників та й у міжплемінних чвалах. Чоловічою силою і відвагою заклався рішучий, вольовий генотип Української Нації ще в оту давню пору. Перенаселення Подніпров'я, стихії та епідемії інколи

підштовхували оріїв у мандри. І понесли вони свій дух та хліборобство до Малої Азії, в Дворіччя, до Індії, на Апеніни. Рентгеноскопія душі оріїв Наддніпрянщини зафіксована там за горами-за долами у писемних арійських «Авестах» (Вістях) та «Ведах» (Віданнях, Знаннях). У них світло завжди перемагає темряву, тепло – зиму, а життя доляє смерть. Щасливими зостаються лише праведники. Вчений Башман у книзі «Індія» (Лондон, 1961) писав: «Оріяни були широким і непокірним народом, який мав багато святощів і понять, які успадкували від них Індія. Оріяни любили музику, грали на сопілках, бубнах і цимбалах... Вони були добрим народом, більшість їхніх богів мали добру вдачу».

Не вмирала душа наша, хоч би де була. Оріяни-трипільці не зоставили після себе писемної історії. Їхнє світобачення прояснюють клинописи мандрівних оріїв. В них закарбовано те, що саме оріяни-шумери уклали перші в світі справедливі закони задовго перед появою римського права. Вони ж витворили міти, згодом запозичені Біблією, про створення світу, потоп, воскресіння з мертвих тощо. Оптимістичне народовір'я оріїв продовжили їхні нащадки скити-орачі (сколоти). Борозна від їхнього Свята Плуга тягнулася аж до Весілля Плуга ХХ ст. Грецький історик Геродот (V ст. до н. е.) з повагою розповідав про їхнє кровне побратимство. Через віки воно відродилося у запорозьких козаків. Античні автори зауважили схильність скитів до пророкування. З-поміж їхніх відунів славився скитський поет і філософ Анахарсис. Він розповідав: «У нас, скитів, якщо хтось ударить когось рівного собі або, навпаки, повалить на землю чи розірве вдяганку, то старшини присуджують за те велику кару... (Лукіян Самоський). Анахарсис звертався «До афінян»: «Скити... радіють чужим добробутом і прагнуть до того, чого зможуть досягнути: а ненависть, заздрість і всілякі згубні пристрасті вони постійно всіма силами проганяють, як ворогів». Грецький історик Страбон (I ст. до н. е.) писав: що Анахарсіс, Абарис і деякі інші скити... знаходили притаманні риси свого племені: ласкавість, простоту і справедливість». А Геродот підкреслював, що скити «старанно уникають користуватися звичаями інших народів, зокрема еллінськими...» Рука правосуддя дісталася й скитського царя Скіла. Він-бо одягався в шати еллінського духівника і віддавався вакхічній несамовитості. То хіба можна називати скитів варварами? Вони оберігали свою душу і традиційну самобутність від шкідливих впливів та руйнації, як долю Скитії. Бо завжди так ведеться: хто опанує душу народу, той володітиме його краєм. Духовна єдність

скітів перешкодила перському цареві Дарієві заволодіти Придніпров'ям.

Мінялися назви племен і поселень, мінялися володарі і події. Проте духовне надбання віків переходило у підсвідомість наступних поколінь. І вони укріплялися на силі, відмітали все чуже, шкідливе, що розкладало єдність Української Нації. Бо тільки єдність і сила насажували душі на подальший вільний розвиток, нерозривно пов'язаний з традиціями предків. Навіть тимчасово поневолені сусідами праукраїнці в душах заставалися самі собою. І згодом відроджувалися зміцнілими, з новими набутими в боротьбі якостями. Хроністи різних країв знають їх під різними найменнями. Приміром, племенем київського князя Аттіли гунами (г-Ан-Ама – Синами Небесної Материзни, де «Ан» орійське небо і «Ама» – мати). Або називали готами (г-Ата – батьками). У круговерті історії племена виявлялися походженням з одного кореня. А володіли вони великими просторами, успадкованими від оріїв та скітів. Скандинавські саги малювали їх переважно русими і світлоокими та пишновусими, бенкетуючими за дубовими столами, покритими вишитими обрусами. Згодом на Поліссі та Волині знали їх під іменем венетів (в-Ан-Ата), а між Дністром та Дніпром – антів (Ан-Ата). Про антів та склавинів (слов'ян) візантійський хроніст Прокопій Кесарійський (V ст.) писав: «У тих і в інших одна і та ж мова... лад життя і закони однакові... Вони високі і дужі, світлошкірі, русі... живуть просто. Проте вони непогані і зовсім не злі». Анти першими проклали ратний шлях з Подніпров'я до міст Візантії, визволяючи своїх бранців. Вони звільнiliся від сімдесятілтнього (совецький термін) панування аварів-обрів. А їхній князь Давріт остерігав аварського кагана: «Чи вродилася і гріється під сонцем людина, яка підкорила б нашу силу?». Анти акумулювали в собі духовність оріїв і зміцнили її. Прокопій Кесарійський розповідав: «Вони здавна живуть у народоправстві. Тому їхні життєві радощі та нещастві спільні для всіх... Вони вважають єдиного Бога – творця близнаки – владикою над усіма. І приносять йому в жертву биків та творять інші священні обряди... Вони пошановують і рікі, і німф, і різних інших демонів, жертвують всім для них і з допомогою тих жертв ворожать».

Візантійський імператор Маврикій Стратег (V ст.) теж придивився до антів: «Вони мають багато всілякої худоби і земних плодів. Особливо проса та пшениці, які лежать на купах». Хліборобство безпереривно формувало працелюбність та господаровитість Укра-

їнської Нації. З давнини зосталися співанки «А ми просо сіяли, ой, Дід Ладо, сіяли...», що були колись ритуальними дійствами в полі. Заможність змушувала кувати відпорну проти кочівників оборонну силу. Південними степами зі Сходу на Захід перекочувалися агресивні орди. Чужинські навали зривали, бувало, антів з насиджених місць. І вони у своєму рухові сягали до Адріатики та південної Прибалтики. Несли туди своє народовір'я, мову, звичаї та спосіб життя. Подосі в топонімах та гідронімах Європи видніються густі сліди праукраїнства. А на Подніпров'ї з окремих племен-князівств постала могутня держава Київська Русь. Її спільноту гуртувало високоморальне народовір'я. Силам природи праукраїнці поклонялися не зі страху, а з поваги до них. Прохали в них для себе доброго здоров'я, багатого врожаю та вдалих ловів. Гармонійна єдність з природою плекала доброзичливу вдачу. Прадавня колядка змальовує їхній символ природи – Дерево Життя:

...Серед подвір'я зелений явір, під тим явором чорні бобри,
На осередку ярії пчоли, а на вершечку сиві соколи...

З призабутих обрядів подосі проявляються залишки шани до печі-годувальниці як до священного домашнього жертвовника. Господина перепрошує її за ненароком кинуте недобре слово: «ша-

нуючи сонечко святе і піч». А господар стримується від лайки: «Сказав би, та піч у хаті». До ХХ ст. дожило «весілля комина», коли дівчина чепурила піч малюванням. А скільки тієї святої життєрадості звучало в інших хліборобських обрядах!

Посилила Київську Русь бентежна варязька кров. Вихідці з Підніпров'я варяги (в-Ар-Аг – вогняні арії-орачі) прокладали «шлях у греки» через Київ. І запанував у ньому їхній князь Рюрик (Р-Ар-Аг), прозваний там Соколом. Звітоді русичі не раз потрясали мури візантійського Цареграду і розсували межі своїх володінь. Князь Святослав Хоробрий мечем прокладав шлях до європейсько-азійської торгівлі. Вороги з третмінням чекали його прямодушного виклику: «Хочу на ви іти!» Він розгромив Хазарський Каганат і тим позбавив його змоги збирати з русичів данину. Візантія шукала способів умиротворення Київської Русі. Імператор Костянтин VII у 957 р. писав: «Київ вогнем і мечем нам не взяти. Тільки духом віри грецької». Трапилася нагода. Запозичене з Візантії князем Володимиром Святославовичем християнство вкоротило княжого меча. Візантія розширила власні духовні терени. На Підніпров'ї схрестилися інтереси мечів і золота, а також римської та візантійської віри. Закріпилася остання. Київська держава била поклони візантійському духовенству. Федеративна подрібненість князівств, а відтак міжусобиці не вели до добра. Душпастири однаковим хрестом благословляли княжичів на братобівство. Тому не з cementовано вільною державною і військовою доктриною Київська Русь заломилася перед монголо-татарською навалою. Щоправда, орда не накинула їй своєї віри, а душпастирі молилися за ханів та отримували від них ярлики на володіння землями і монастирями. І вкорінені в рідну землю русичі не вигибли, «аки обри». Її безсмертна душа не втратила здатності реанімувати втрачене. Християнство періоду дзвовір'я пристосувало язичницькі святки до своїх обрядів. Українсько-литовську спробу реставрації Київської держави зупинила польсько-шляхетська експансія. На той час душу праукраїнства із спадковим патріотизмом підтримала церква. Пізніше вона вже у вигляді російського православ'я прихильяла українців до покори північним володарям.

У боротьбі за виживання Українська Нація не раз падала і підво-дилася на повен зрист. Ніхто не міг опанувати її душу силою. Зовнішні ополячення та російщення не завдали козацькій спільноті фатальної шкоди. На чужих хлібах асимілювалася здебільшого старшина. Здоровий організм Нації, замісто всохлих, пускав у ріст

молоді пагінці. Все, як у природі. За словами дисидента Валентина Мороза: «...Нація витворюється там, де є силою духовне поле. І скільки б цю територію хтось намагався асимілювати, вона завжди відродиться в окрему Націю» («Сучасність». – 1993. – № 6. – С. 86). Найбільш вразлива душа Нації зсередини. Втому і втрати боротьби журбою закріплюються в наших піснях і думах. Разом з героїчним козацьким епосом незрячі кобзарі розносили і пессимізм. У немічному тілі слабкий дух. Невільницькі плачі навівали безнадію. Неволя, найчастіше бусурманська, плодила яничарство. Поряд із почуттям помсти жіноча туга за загиблими козаками сіяла слабовілля. При-множений природний смуток знесилував душу. Пісні-думи забага-то «кайданами бряжчали», замісто щоб «дзвеніти шаблею». Розпач часто гнав шукати «щастя-долі» до корчми. Звідки було взятися державному мисленню та чуттю господаря рідного краю? Безвілля роздвоювало душу та вело хіба що до стихійного вибуху анархії. Рештки національної волі добивав царат. Переяславська Рада при-звела до руйнації Запорозької Січі, а за тим і Гетьманщини. У стрі-хах іржавіли списи, в душах занепадала відвага. Спонтанний спалах Коліївщини згас, як солома. І замість зросійщеної старшини, провід перебрало духовенство. На європейському підґрунті воно поруч з церквою будувало школу. Вихованці Києво-Могилянської Ака-демії несли просвіту й сусідам, зокрема і Московщині. Багато зем-ляків прижилися там на значних посадах, жалуваних царями. Так вони змирилися зі свавіллям самодержавства в Україні, з духовним кріпацтвом люду. Будив вільний дух проповідник Григорій Сково-рода. Запитував: «І чим різиться від скотини і звірів чоловік, який не впізнав самого себе?» Тільки перемога духу над матерією, як він вбачав, укаже людині право і правду. Найкраще його розумів пра-ведник, наш пророк Тарас Шевченко. Свідоме почуття самозbere-ження Нації вибухнуло у його душі з великою силою, і він позував живих і ненароджених українців до творчого чину. Мірою своїх сил його слідами пішло красне письменство. Сумнє і заплакане, зде-більша йшло манівцями, оглядаючись. Лише одинаки прямували безкомпромісно. Тим часом «матушка Рассея» гнула обідня з ко-зацьких онуків. Обвішувала орденами вірнопідданих. Вирощувала милосердного до «вражих воріженьків» домашнього хама-егоїста. Покірний «холоп Івашка» не розумів української національної ідеї і не міг їй підпорядковуватися. Те спадкове хамство розгледів ідео-лог Гетьманату В'ячеслав Липинський, хоч і вважав Націю чин-ником другорядним. Він аналізував: «Абсолютний брак любови

до своєї громади, натомість любов тільки до себе, свого «я». Повна відсутність творчої синівської покори, натомість зарозумілість глупої пихи, що «греблі рве» і сама гине. Погорда до батька, коли він слабий, натомість рабство у чужого, коли він сильний...» (с. 64). Чим не портрет українського комуніста? Хитромудре примирення з чужою правдою у своїй хаті не могло принести зиску тим «патріотам». Під прапором «правди для всіх» розкладалася душа Нації. Українець втрачав змогу користуватися багатством рідного краю. Михайло Драгоманов писав з вершин космоінтернаціоналізму: «...національна єдність у державі не завше може вести до більшої вільності і що думка про національність може бути причиною і насилюванню людей, і великої неправди» (Літературно-публіцистичні праці. – К., 1970. – Т. 2. – С. 321). Тим застерігав, щоб українці не кривдили в себе національних меншин. Шляхетна засторога. Варто б домагатися, щоб ніхто не кривдив і корінної української Нації. Тієї, яку за Валуевським циркуляром та Емським указом посилено зросійщували та грабували. І чужою мовою, бо власної «нет і не може бить», навертали до спілої віданості «вере, царю й атечеству». Щоб українці горбатили в роботі і гинули в боях за білу імперію. То в чому ж конкретно полягала ота «велика неправда»? А ось у чому. З книги «Список населенных мест Киевской губернии» (1900 р.) відомі імена багатьох підприємців м. Києва. Це Ольшанський, Шиманський, Унгерман, Вітачек, Ульянов (не Ленін), Планц, Кронберг, Терман, Зарембський, Штрикер, Йось Ципенюк, Зейдель, Блавштейн, Рихерт, Марр, Годек, Брауде, Сибер, Рабинович, Броде, Фіркс, Масленніков, Булижкіна, Міхельсон, Коцинський, Фокін, Зайцев, Латишев, Шульгин, Байдашников, Бренер, Шатов, Суботін, Рейхе. І лише маленькими миловарнями (по 11 робітників) володіли українці Дуб та Швидкий. Чи можна те вписати в теорію гноблення українцями чужорідних національних меншин? Щира душа Української Нації спокутувала не свої гріхи. Українці, як дешева і покірна тяглови сила, працювали у Києві ще на муко-мельнях Хайма Бялика, Лазаря Бродського, Лейби Ашкеназі, Генріха Гюнца, Ніколая Хрякова. Та й на заводах Томана, Гроссе, Штейнгеля, Кулішера, Якубовського, Купка, Брейтерна, Шейнфельда, Горовіца (чи не марксиста Саші?), Кречмера, Маршака (певне, предка совєцького поета), Рубінштейна... З українців серед сотні перших у списку підприємців зустрічаються тільки власник тютюнової фабрики Пилипенко, трамвайног парку – Первенко, електростанції – Данилевський та скотобойні – Тучанський. У магазинах, конторах,

аптеках, ощадкасах, банках жодного керуючого українця, хоч би й зросійщеного малороса. Ось така «правда для всіх».

Нація не мовчала. Кріпилася духом Івана Франка, який вийшов з-під впливу Драгоманова і прилучився до народовців-націоналістів. Набиралася мужності у Лесі Українки, прислухалася до правдошукача В. Винниченка, заблуканого, зрештою, в хащах марксизму. Розвоєм духовності разом із церквою опікувалася «Просвіта». Письменники-гуманісти Галичини і Наддніпрянщини шукали стежки до спротиву імперіям. Він вибухнув у 1905 р. словами поета Олександра Олеся: «Доволі мовчати! Глухі і німі Раби закричали в ярмі». Пролунав заклик Миколи Міхновського: «Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі... Вперед! Бо нам ні на кого надіятися і нічого оциратися назад!» («Самостійна Україна». – С. 18–19). Не всі почули. Мало хто з інтелігенції дослухався до тих слів.

Російська імперія передусім пригнобила Українську Націю духовно. Забулися прадавні перекази «Слова про Ігорів похід», наказ Святослава Хороброго «Поляжемо, а не осоромимо землі нашої!», слів з «Повчання» справедливого Володимира Мономаха «смерті бо не бійтесь, діти, ні на раті, ні од звіра». Ніхто не згадував бажання Мазепи: «Нехай буде вічна слава, же през шаблі маєм права». Занепав дух вічного бою за волю. А ще соціалістична фата-моргана звабила багатьох мислячих на слизьке. І коли вибухнула революція, від 1917 р. до 1922 р. українство палало в боротьбі за визволення. Помилки соціалістичної Центральної Ради привели до жахливих міжусобиць. Українці у військах УНР, в армії Н. Махна, в Червоній та Білій армії, у війську Гетьмана та загонах повстанських отаманів криваво рубалися... між собою. Спільно вони могли б створити могутню державу. А так гинули переважно за чужі інтереси. Змагали за автономну Україну в демократичній Росії, за царя, за «самоопреділеніє с присоєдіненієм», за ленінську всесвітню пролетарську революцію, «за радянську владу без жидів і комуністів», «за анархію – мати порядка», за «кислокапустянську республіку» в межах рідного повіту... А чому б усім українцям та за єдину, неподільну, незалежну державу Україну? У кривавому тумані доборолися до тієї самісінької камери в тюрмі народів. Щоправда перефарбованої з білої на червону і прикрашеної гаслами про волю, рівність та братерство. Практика соціалізму виявилася ще страшнішою, ніж народження його ідеї.

Більшовизм знівечив душу Української Нації. Гіркою виявилася солодка принада «землі селянам, фабрик робітникам», та ще й «власної» державності. Царська імперія заманювала підпанків Борулі у дворянство, але Семиренки, Яхненки, Ханенки, Тарновські, Чикаленки своїм коштом розвивали традиції предків бодай на рівні етнографічного збирацтва. І пан Возний не звабив Наталки Полтавки на легкий хліб. Вона не відцураляся свого кореня. Агітація більшовиків виявилася хитрішою. За теорією Карла Маркса (Леві Мордехая), до земного раю стелилися килими. Насправді ж до геноциду українців, влаштованому вождями люмпену. Хто ж став при владі? З'їзд компартії України у 1918 р. обрав свій ЦК: І. Амосов, А. Бубнов, П. Буценко, Ш. Глузман, В. Затонський, Л. Картвелішвілі, Е. Квірінг, С. Косюор, І. Крейсберг, Ю. Лутовинов, Г. П'ятаков, П. Ровнер, Л. Тарський, Р. Фарбман, І. Шварг. Кандидатами в члени ЦК стали Я. Гамарник, Д. Лебідь, М. Майоров, М. Скрипник, П. Слинсько, Я. Яковлев (Епштейн) («Україна». – 1988. – № 27). В такій задушливій атмосфері душа Української Нації знемагала. Українці перетворювалися на «трудящіся маси», в наймитів Совдепії. Ніхто не домагався повноправності Нації, адже саме це слово було заборонено. У нашому млині, з нашої муки, та не наше молося.

За віки українство надбало собі добрих і лихих рис. Не варто його ідеалізувати. Що було, те було. Іноді покірно-терпеливі перед по-неволювачами українці хитро приховували мстивість. А за нагоди вона проявлялася непослухом і нестримною гнівною відвагою. За мудрою розважливістю і доброю таїлася затятість супроти пригноблювачів. Будь-яке обмеження в правах плекало в них лютъ. Вони ніколи не втрачали вільнолюбства та почуття справедливості. При своїй доброзичливості бували безоглядно веселими або розплачливо сумними. Господаровиті, працьовиті, водночас догідливі служаки в імперському війську, здебільша старшинами і підстаршинами. З-поміж інших народів вони неперевершенні дотепники та співаки. Такою вирізнялася душа Нації в історико-політичних умовах України до ХХ ст. А нації за вдачею завжди неоднакові. Замріяні українці відмінні від суворих скандинавів. Або від стадних блукальців, грошофілів-юдеїв, які так запопадливо встановлювали рад-владу. Та й від шляхетних, іронічних, релігійних, але стихійно-легковажних фантазерів-поляків. І не меншою мірою від схильних

до пиятики та хабарництва російських завойовників. Їх разом з українцями, на відміну від поляків, ненавидів Карл Маркс. Для об'єктивності варто взяти до уваги самооцінку наших сусідів. Російський сатирик М. Салтиков-Щедрін писав: «А програма наша ось яка: «Щоб ми, мерзотники, говорили, а інші щоб мовчали, щоб наші, мерзотників, витівки та пропозиції приймалися негайно, а бажання інших щоб зоставалися без розгляду...»» («Сучасність». – 1992. – № 4. – С. 71). Із того ми ще й досі сміємося на кухні. За якихось 350 літ Росія шляхами загарбань збільшилася у 54 рази. В ординських походах творилася її душа. Маркіз де Кюстін у «Листах з Росії» 1839 р. назначив: «Якби ви супроводили мене у тій подорожі, то відкрили б у глибині душі російського народу фатальні спустрошення, спричинені свавіллям влади, поширеної буквально на все. Передусім це дика байдужість до святості обіцянок, до правдивості почуттів. До справедливості вчинків... Слава у рабстві – таку аллегорію зображає цей (Кремль) диявольський монумент». («Сучасність». – 1993. – № 1. – С. 34–38). Невтішна характеристика. Віруси сусідських хвороб прищеплено й в Україні. З малоросів білої імперії нас переінакшили на совєцький народ червоної.

Фортецею української духовності завжди зоставалося село. Споконвіку там важило рішення громади. Мінялися адміністративні структури урядування та форми офіційного судочинства. Проте започатковане либо нь за трипільської культури віче зоставалося. Громада – великий чоловік. Староста, виборний, возний завжди до неї прислухалися. Поряд із церквою вона підтримувала загальний лад. Мирила суперечки, допомагала вдовам, погорільцям і малоземельним. Могла прийняти до себе зайшлого чоловіка на поселення або відмовити йому. За вироком громади по селу водили на ганьбу курокрада з куркою на ший. Або виставляли на посміховисько у неділю коло церкви невірну жону. «Як що громада скаже, то й пан не поможе». Нація зростала на місцях сільських традиціях, асимілюючи інородних прихильників. Її душу не могло збити ні польське панство у вигляді російського дворянства, ні шельменки-денщики із служивих москалів, ні жидівська корчма. Почала вона тманиніти щойно з напливом заводських пролетаріїв, переважно переселенців з півночі. Появився люмпенський «фольклор» з примітивом частівок на зразок «Я любіла, ти атбіла – я тебя зарежу». Будяками розквітнув «ево високоблагородіє» російський матюк. Сороміцькі сповіді «рубахі-парня» заносили, бувало, заробітчани на село. Але вони там не прищеплювалися. Село жило задушевною піснею

і творчою працею. Кожен орач був ще й «швець, кравець і на дуду ігрець». Не тільки сіяв пшеницю та всяку пашницею. Шив чоботи і кожухи, кружеляв з глини горщики і миски, кував ножі і лемеші, стругав човни і вози, набивав обручі на діжки та барильця, ткав полотно і килими... Тобто був універсальним умільцем. А ще загачував греблі і ставив водяні млини, споруджував хати і крилаті вітряки, чумакував, ходив на заробітки. Дівчата і молодиці доглядали дітей і порали худобу, ростили городину, жнивували. Взимку прядильниці і вишивальниці тягнули від покоління до покоління світлу нитку мітів, переказів і пісень. Орачі вільно виспівували свої почуття в степу або при місяці на вулиці, на весілях та святах. Дзвеніли кобзи та награвали скрипки. Творений спів звеличував душу. Сівач, сіючи зерно, скидав перед отим священнодійством шапку. Він учив дітей цілувати хліб перед ужитком. Творча праця хлібороба вважалася святістю. Український культ землі та пісні відрізнявся від кохання до бродяжництва «старшого брата». Українське великолітє милосердя і всепрощення для переможених часто віддячувалося жорстокістю останніх. Рупор пролетарії М. Горький хвастав: «Найцікавіша (!? – Авт.) риса московської жорстокості – це її чортівська витонченість, я б сказав естетична (!?) вишуканість...» На щастя, така риса сусідська не прищепилася в українців. Зате у нас розбух амбітний індивідуалізм. Кажуть, де зійшлися два українці, там є три гетьмани. Цей парадокс подосі не зауважили провідники.

Не розбоєм, а працею творив себе українець. Хоч диявол заманював його до корчми і до нечесної наживи. Зрештою, «народолюбці» на шляху до національного визволення підкинули йому хробака соціалізму, щоб точив душу, інтригував примарою «отарного матеріалістичного «щастя» (Д. Донцов). Усе зводилося не до пошуку соціальної справедливості, а до ніколи й ніде не здійсненої соціальної рівності.

Більшовизм почав будувати не українську державу, а червону Малоросію. Навіть марксист В. Винниченко сахався від тих архітектів. Росія з «Третього Риму» перевтілювалася у виразника Третього Інтернаціоналу. Миротворча українізація закінчилася де-націоналізацією. Кремлівські талмудисти запровадили планомірне знищення національного інтелекту. Розстрілюючи світогляд нашої Нації, накидали власних божків. Дехто увірував у них і втопився в болоті їхніх утопій. Про це згадував Д. Донцов: «Бо хто прийме за свою чужу містику, той нехай і частинно, а таки прийме і чужу

місію, і чужих пророків, які своїм духом можуть бути йому зовсім чужими» («Хрестом і мечем». – Л., 1990. – С. 21). Українські борці за радвладу здобули небагато: рідну мову (ненадовго) з чужим змістом, колгоспне кріпацтво з голодомором, червону інквізицію з «гостинними» Соловками і Колимою. Розрекламована соціндустріалізація відстала від світового рівня щонайменше на сто літ.

Технічний поступ переломного ХХ ст. порушив традиції села. Започатковане в імперії духовне спустошення продовжили більшовики. Промисловість витісняла ремесла разом з окриленою творчою працею. Душа біdnila. Запроваджене безбожництво («Крой Ванька, бога нет!») руйнувало традиції («ми старий мір разрушім»), зневажало заможність («долой кулачество!») і т. д. Добивали душу Нації голодомор 1932–1933 рр. та сталінська кривава вакханалія 1937–1938 рр. Живих зігнула зневіра і покора. Колгоспний ГУЛАГ породив нехіть до праці «на нашій не своїй землі». Де було шукати духовної опори? Ялова література сталінської доби перетворилася на художній свист. Він супроводив оптимістичні марші придворних лебедєвих-кумачів з дунаєвськими. «Слався!» новим царедворцям витало й над Україною. Північні «сумеркі душі» розповзалися по ній мільйонними тиражами російської літератури. Вони формували вірного наймита партноменклатурі, такого собі «совєцького человека».

Друга світова війна роздмухала іскри козацького духу. Недостріляні сталінцями генерали й старшини українського роду відважно боролися проти німецької навали. Не припиняла боротьби ОУН-УПА проти коричневих і червоних окупантів. До того ж їй ніхто не помагав ззовні. Вишколені ОУН та «Просвітою», вояки УПА духовно вивищувалися над європейським Гестапо і московським НКВД. На жаль, загнуждані кремлівським ямщиком наддніпрянці масово не підтримали УПА. Старий окупант зостався, надій на краще не з'явилося.

Монголи Батия, польська шляхта, навіть білі царі не пригнобили так духу українського, як те зробили комуністичні верховоди. Усуспільнені душі варили в дияволському казані марксо-лєнінської ідеології, спалюючи всі національні ознаки. Вільну пісню на вулиці вбили: «Співаєш? Отже, п'яний!» Натомість парторги-волопаси заганяли до колективного хору, як до примусової роботи. Вручали грамоти й перші місця, мов на іподромі. Замість козацького оптимізму, дозволяли виплакатися – ля міnor. Та підмести червоними шароварами (ідейними) промосковську сцену на райоглядах вірно-

підданства і лакейства. Заспівана від душі, без репертуару і цензури, пісня не бентежила ні степу, ні діброви. Душа розучилася творити спонтанно, від настрою. Слова і мелодія заготовлялися благословенними владою авторами. Умови колгоспного кріпацтва привчали до пристосуванства та крадіжок. «Як вам, дядьку, не ай-яй-яй. Красти на полі свій урожай!» (В. Симоненко). Або ж красти деталі із заводського складу, щоб здати їх знову, як щойно виготовлені. За таким сценарієм минало життя. Винюханий цензорами всіх наглядових установ репертуар агітіндустрії вже не мав жодних прикмет національної свідомості. Вона вважалася більшим гріхом за смертобивство. Та в ньому не було також ні ума, ні честі, ні совісті, якими рекламиувала себе компартія. Душа з відчаю мокла в самогоні. Затурканого «Івана з трудоднями» разом із заводським «гегемоном» зробили слабовільними і по-рабському слухняними. Профанація культури і зросійщення руйнували все традиційне. Україна втрачала українство.

З того лихоліття народжувався *homo sovietikus*, совок – безликий советський чоловік. Як у перукарки з анекdotу, яка всіх жінок робила рудими і кучерявими, подібними до неї. Просвітку не було. Руками манкуртів Москва загнала національний дух літераторів-шістдесятників за грани. Тих дисидентів, що не захотіли пристосовуватися. Натомість запустила колорадського жука масової культури. «Чим би дитя не тішилось, лиш би не плакало». У «храмах культури» несамовито затряслися дебільно-децибельні рок-групи. Молодь активно струшувала з душ кущі шкільні набутки етики і естетики. З космодромів дискотек стартувала анархічна вседозволеність. Вона прищепилася в шиночках і шалманах, у таємних комсомольських борделіях і червоних кутках наркостурбованих. «Де воно береться?» – бідкалися правоохоронці. Водночас ідеологи продукували зеків, щоб на черговому БАМі оголосити їх будівниками комунізму. Верхи тішилися тим, що придушили націоналізм (невже?) і розвинули космопатріотизм. Для панування у Всесвіті? Як руйнівний чинник душі вони запровадили глибоко структурований інститут стукацтва. Він роз'єднував українство, сіяв радіацію взаємопідозри, зневіри. Так за ширмою дружби народів руйнували Націю зсередини.

Теоретик хліборобів-гетьманців В. Липинський колись казав: «Україна перш за все – дух, а не матерія, і що тільки перемогою духу може бути з хаосу матерії створене щось, що має свою душу, що існує – власне Україна» (Хрест: Збірник. – Київ–Ужгород, 1991.–

№ 10). Душа Нації в комуноколгоспі обміліла. Міграція російсько-мовного населення розбратала навіть село. Громадську погоду в ньому роблять подекуди приблуди. Шукають в ньому три «К»: «Катерину, корову, квартиру» та іронізують: «Україна – від слова «украсти». Маємо п'яту колону, втрачаючи рідну мову і власне ество.

Вже й сільські вчителі розмовляють суржиком. Самостійну Україну зросійшують державне радіо, телебачення і книги та газети не тільки московські. Заморські детективи стали практичною школою злочинності. На почесний постамент піднесено московського «вора» та забугорного гангстера. На злодія рівняються тіньові ділки, що наближаються до керування суспільством. І хто знає, кому тепер більше потрібний автобус – міліції чи національному хорові. Благодійна поміч багатих, які «теж плачуть», мало сприяє наведенню громадського ладу. Алкоголізм множить школи для неповноцінних дітей. Пиятика, як війна, нищить уже й ненароджені покоління. Щонайменше третина українців пройшла вишкіл комуністичного ГУЛАГу і їхніми слідами ідуть молоді. Каїнова печать зони відбивається на психіці. Збагачені блатним жаргоном «специ» підвищують злочинну кваліфікацію. Мало хто вціліє у тій душедробилці й зостанеться патріотом українського народу. Ось так виглядає без ейфорії панорама нашої душі. А вона нині інертна до самовідтворення. «А зачём?» Варто ввімкнути радіо чи телевізор, поставити касету, і загуркоче лавина інформації (часто й зайвої), диких звуків і калейдоскопічних видив. З-поміж того лише де-не-де проблискують рештки формального українства. Нездатні розвивати нашу культуру на традиційній основі (чи не хочуть?) тепер споживають африканську. «А не всео ли равно?». Духовна руйнація, вслід за екологічною, сягає апогею. З матеріалізму вилупився чорт насолоди. Його сповідує космоінтернаціональна демократія. Втрата духовних орієнтирів при розбудові української держави фатальна. «Камо грядеші?»

Зостався останній шанс відродження української національної душі. Поки не пізно. Галасливі гала-шоу, рег-тайми, рок-фести, стоп-токінги, нон-стоп-рандеву, арт-шоки та інші дикунські гол-стопи шокують українців. А юні душі затуманюють сплін, стрес, секс, алкоголь, наркота, мафія. Чи не забагато ми запозичили непотрібних термінів та звичок? Можна й без них обйтися. Не губімо козацькі ритми в аборигентському трясці, а предківський мелос у бедламі. Какофонія трясе школярами, навіть дітками, які щойно

зіп'ялися на ноги. Чи, може, як оперний Карась, «перевернемось в турка?». «Чуже святе – своє найсвятіше» (В. Пачовський). Японці, сприймаючи цивілізацію яквищий східець побуту, передусім зберегли власну національну культуру за традиційними дороговказами. У них розвивається власна душа на основі язичницького вірування шінто. При тому не зосталися в кам'яному віці (куди нас завертає маскультура), а за технікою перевершують США. Зосталися самі собою. А ми? Бути нам полігоном для зальотних суперзірок чи творити самим себе? Змалку налякані словами «нація, націоналізм» (народ, народництво – латинь), ми подосі власної тіні жахаємося. Чіпляємо над собою старшобратьні та заморські вивіски, ніби не маємо відповідника. У трамваї соромимося розмовляти по-своєму, вибачливо (перед ким?) штокаємо, приховуючи своє колгоспне походження. Ми безпринципові, нерішучі, чені – хоч до рани прикладай. До чужої. Тішимося ліричними сентиментами. На рівні дівочої сльози бринить поезія наших юних скальдів. Твердий металчується хіба що в пустодзвоні ілюмінованої естради. Оглушення нірваною переважає втіху від вина. Наше дозвілля втратило традиційні форми і зміст.

Проте наша національна підсвідомість зовсім не згасла. Безперечно, не варто тупцювати лише довкола побутового етнографізму. Та засвоюючи прогресивні риси інших, пристосовуймо їх до власної духовності, щоб зміцнити органічну єдність Української Нації. Вона безсмертна. Не є гіршою серед інших і не має принижуватися перед кимось. Її душа розквітне власною ідеєю. Одним лише чужим добром не розбагатіш. Тільки власним оптимістичним духом сильна держава і Нація. Поле Відродження зове молодих лицарів культури. Вони скажуть своє Українське Слово.

1993 р.

БОЖЕ, ПОМОЖИ, А ТИ, НЕБОЖЕ, НЕ ЛЕЖИ

Занесене до Київської Русі християнство для зміцнення держави недовго утримувало лад. Прибулі душпастири втягнулися в міжусобиці княжат і благословляли у похід брата на брата. Відтак князь Святополк Окаянний убив братів Святослава, Бориса та Гліба і криваві чвари продовжувалися, переступаючи через клятви князів з цілуванням «чесного хреста». Тому знесилена Київська Русь впала під копита орди хана Батия. Проте хани не руйнували християнства. Давали митрополитам охоронні ярлики з привілеями: Менгутімур – Кирилові, Узбек – Петрові, Джанібек – Феогністу, Бардібек – Олексієві, Тулумбек – Михайлові. Звичайно, не задаром, а за освячення ханської влади. Надалі таку звичку запозичила Московщина.

Українські священики, християнізуючи Московщину, по добрій волі і по етапу досягали до Сибіру. Розповсюджували свої духовні та художні книги. Дехто мав закордонну освіту. Служили вірно й на високих посадах. Проповідник Семен Полоцький навчав царевичів Олексія, Федора та Петра і царівну Софію (а не гетьманських дітей). Земляки «за ласощі та прихоті мирськії» несли до Москви світло науки, засновуючи школи. Там у них багато чого запозичували. Приміром, «Князь Борис Голіцин зачісувався... по-козацькому. Патріарх Нікон їздив на українській бричці... Царські забави в XVII ст. влаштовували українці» (І. Огієнко. Українська культура. – К., 1918). Архієпископ Ф. Прокопович присвятив свій панегірик Петрові I за перемогу під Полтавою і за це був поставлений царем віце-президентом петербурзького Синоду.

Однаке, попри прислужництво Москві, патріотизм душпастирів сягнув високого рівня і в Україні. У горнилі воєн січового Ордену Запоріжжя священики не тільки справляли обряди, але й засновували школи та братства. При кожній сільській церкві була школа, а інколи й притулок для сиріт та похилих віком. При монастирі – середня школа. У Києво-Могилянській Академії вчилися спудеї з усіх країв. Там отримували освіту єпископи та державні діячі. З неї вийшли гетьмані І. Мазепа, П. Дорошенко, П. Орлик, Д. Апостол, І. Виговський. А також літописці В. Рубан, Я. Маркович, С. Величко, Д. Бантиш-Каменський. Деякі українці навчалися і в університетах Італії, Німеччини, Франції, Англії. Okрім «Могилянки», яка протрималася 100 літ до закриття її Єкатериною II, діяли Острозька

Академія та колегії у Володимири і Харкові. Працювало 30 друкарень, а в Московщині лише одна – українця І. Федоровича. Українська церква діяла як розгалужена просвітницька патріотична установа. Розквітав фольклор та кобзарство. Одна школа припадала на 1000 душ, а за 60 літ московського панування з 866 шкіл на Лівобережжі зосталося тільки 10 (*П. Штепа. Українець і москвин. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2008*). Низові священики чинили опір омосковленню та ополяченню. Але жоден єпископ не підтримав визвольної боротьби Б. Хмельницького. Однаке його портрети на тлі місцевих краєвидів з'являлися в біблійних сюжетах церковних іконостасів (Ікона «Покрови», м. Мотижин).

Християнство послідовно розколювали унії: Флорентійська 1459 р., Люблінська 1569 р., Берестейська 1596 р. Після них українська церква завше діяла, оглядаючись на Константинополь та на Рим, аж поки її підтоптало московське православ'я. І єпископи відвернулися від Мазепи та підтримали Петра I.

Лише Українська революція 1917 р. посприяла розкріпаченню церкви. Окрасою її стали вишиті рушники та вінки. Рідною мовою розпочалися казання. Проте ялова Центральна Рада, а за нею і повільний Гетьманат не виробили закони незалежної церкви. Зрештою, Директорія проголосила Українську Автокефальну Православну Церкву, і вона при злуці УНР з ЗУНР співпрацювала з греко-католицькою. Це посилило вибух національної свідомості. Проте багатопартійність політиків та військових привела до втрати державної незалежності УНР.

Совєцькі окупанти, запроваджуючи релігію марксизму, спочатку дозволили діяльність УАПЦ задля підтриму Московської патріархії. (У Другій світовій війні зробили навпаки: відродили Московську патріархію для ліквідації націоналістичної УАПЦ). Згодом комуністична інквізиція за наказом своїх «апостолів» знищила митрополита В. Липківського, 36 єпископів і тисячі священиків та мирян. Для більшовиків вони були страшні визвольним націоналізмом. Тому руйнували також створені місцевими майстрами шедеври архітектури – храми.

У Другій світовій війні сотні священиків допомагали ОУН-УПА у визвольній борні. І загинули в ній або в сибірському засланні. Замість них Москва підступно ставила на плебанії попів з партбілетами. Відтак подосі маємо ганебне протистояння з бійками мирян та підпалами храмів.

Як виховує церква український патріотизм сьогодні? Будуються храми за формою українські (а частіше московські) з малозмістовою обрядовістю. В останні роки Україна має близько 80-ти конфесій. Найбільші: Українська Православна Церква Київського Патріархату, Українська Греко-Католицька Церква, Українська Православна Церква Московського Патріархату, Українська Римо-Католицька Церква... Загалом це 21134 релігійних громад, 19312 священиків (578 із них іноземці). Okрім того, діють понад 300 сект, серед них «Слуги Єгови» та юдо-християни (670 громад), євангелісти, п'ятдесятники, а ще кришнайти, білі братчики, навіть африканські чолобитники та різні сатаністи. Про їхній «український» патріотизм говорити не доводиться. Подібний розкол існує і в діаспорі. УГКЦ схиляється до окатоличення. З Католицької церкви утворилася Протестантська – вже розколена на уламки. Християнство втрачає вплив на мирян через занепад моралі. За океаном богослужіння правлять, бува, гомики-содоміти. Дозволено шлюби сексменшин (чи не задля приросту населення?). Фестивалі гейв і лесбіянок узаконив і Європарламент.

Доцільно згадати і реанімацію язичництва в Україні. Нині діє Об'єднання Рідної Української Національної Віри, засноване Вчителем Левом Силенком, та Громада Українських язичників «Православ'я», очолене доктором філософії Волхвинею Галиною Лозко. Вона редактує журнал «Сварог», який наголошує, що Рідна Віра «піднімає дух української нації до найвищої досконалості, повертає народові втрачені шляхетні цінності, підносить свободу духу і національну гідність, загартовує стійкість і відпорність чужим ідеологіям». Як відомо, Рідна Віра зберегла з працівники українську спільноту з мовою, вдачею, звичаями та святками Коляди, Великодня, Русалій, Купайла, Спасів і т. д. Опоненти язичництва бояться, щоб воно не привело націю назад до Кам'яного віку. Їх спростовує сучасна язичницька віра Японії – шінто. Вона посприяла консолідації нації та піднесення її економіки на перші позиції в світі. Тільки Рідна релігія може змінити націю, тому її не варто відділяти від держави. Духовність вища за матеріалізм. Чоловік не шукає найгіршого, тільки найліпшого.

НЕ ТУДИ ДОРОГА МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Українська нація у боротьбі за існування мала власну висловлену думку. Співучі гуслі супроводили княжих мечників, а кобза – ко-заків. Мова, пісня і література творилися разом з нацією. Академік Олександр Потебня визначив вік наших первісних колядок у чотирнадцять тисяч літ. Голос якої нації долинув з такої глибини віків до сьогодні? Усна творчість аріїв-трипільців стала предтечею нашої словесності. Звідти витоки «Велесової книги», «Слова о полку Ігоревім» та літописів. Котрий етнос має започатковані ще в кам'яному віці святки Коляди, Купайла та інші? З мітів, легенд, билиць, з витворених трипільською ораницею звичаїв укріплялася самобутня вдача українця. Вона проявлялася згодом у красному письменстві моральностю та прагненням справедливості. Однаке деякі рідні й «двоюрідні» ідеологи вважають великим гріхом української нації мати власну державу та саморідну літературу. Наша словесність має гартувати, а не розмивати націю. Краще ведеться духовно об'єднаним і мілітарно сильним державам. Хто хоче бути громадянином України безладної, напіванархічної, непередбачуваної?

Бій за нашу національну літературу не припиняється, її вороги набили руку діяти підступно і нахабно. П'ята колона у нашої писемності зародилася разом з насадженням християнства. Замісто язичницьких «чертів і різів», прищепилася абетка-кирилиця місіонерів братів Кирила і Мефодія. Вони ходили в Хозарію, згодом слугували римській церкві і підготували Моравію та Паннонію для німецького опанування. Кирило помер у Римі, а Мефодій після баварської тюторки «загинув, як безбожний арій» (терпима до язичництва секта) і хтозна-де похований.

Двовір'я у Київській Русі розкололо русичів. Приблудні душпастири благословляли князів на братовбивство та ворогували між собою. Так плекалося дворушництво і зрада. Письменний очільник Десятинної церкви Анастас вперше зрадив Херсонес. Він відчинив браму князеві Володимиру Святославовичу. Вдруге – Київську Русь, переметнувшись до Польщі разом з княжою скарбницею. У новгородській епархії теж велася боротьба між церковними громадами. Князь Ярослав Мудрий призначив туди єпископом свого фаворита Луку Жидяту. Неузгоджені з київським духовенством, його проповіді вносили розлад у державі. Знесилена міжусобицями вона впала під копитами монголо-татарських орд. Душпастири

почали молитися за владу ханів. І за те отримували від окупантів ярлики на володіння землею та вотчинами. Такі діяння «патріотів» вкоротили віку Київській Русі. Подібними до них виявилися душпастирі прибалтійських праукраїнських племен вагрів, лютичів, бодричів та ін. Вони впустили духовенство саксів у Славію, яке підготувало ґрунт для своєї мілітарної експансії. Відтак у XII ст. імператор Фридрих Барбароса (його ім'ям Гітлер закодував свій «дранг нах остен») підкорив Славію. Від неї зосталися лиш онімечені лужицькі серби.

«Німець каже: ви моголи...» ганьбив Тарас Шевченко запроданців, зневажав їх: «А ви претеся на чужину...». Яке добро вони там знайшли? Що здобув, приміром, Юрій Котермак (Дрогобич) у школах Італії? Для себе звання та славу астролога тоді, коли інквізитори спалили філософа Джордано Бруно. А чим помог Материзні? Коли повстанці Мухи визволяли Галичину від польської шляхти, Ю. Дрогобич був придворним лікарем короля Казимира. Такі «просвітителі» не одинокі. Виученик Krakівської академії Касіян Сакович з Львівщини, ректор київських шкіл, своїми віршами вшановував гетьмана П. Сагайдачного. Та потім зрадив земляків і скінчив життя католицьким капеланом у Krakові.

Вірна рідному красеві література народжувалася за плугом, у козацькому сіdlі, в чумацьких мандрах, в родинному колі, а не в чужих наймах. Виростала з пісні та думи-молитви, з казки та билиці-заповіту. Її творили патріоти гетьман Іван Mazепа та філософ Григорій Сковорода. А руйнували яничари, покірні політичні та духовні владі загарбників. Аскет проповідник з Галичини Іван Вишеньський (XVII ст.) відцурався свого народу, відбираючи в нього єдину радість. Писав: «Щедрий вечір з міст і сіл виженіть в болота. Хай сидить з чортом і не насміхається з християн». Письмак архієпископ Лазар Баранович домагався, щоб Сіверщина підлягала Москви. За те отримав від царя соболі та чотири села з посполитими. Поміг москвинам захопити у Батурині гетьмана Д. Многогрішного, якого після катувань вивезли до Сибіру. Пізніше Баранович посприяв ворогам схопити гетьмана П. Дорошенка, вивезеного після катувань у Волоколамський край. «Божою поміччю» українських духівників москвини пов'язали й гетьмана І. Самойловича. Скатованого біля Кремля, його загнали в сибірську каторгу. Ось так автори людинолюбівних книг та повчань будували державу. Чужу, звичайно. За Україну боролися поет Данило Братковський, страчений поляками. І козацькі та гайдамацькі кобзарі. А такі, як вивчений

в Італії богослов Феофан Прокопович, піклувалися, щоб дорожче її продати. Зустрів Петра I у Києві панегіриком «Слово похвально царю Петру о победе под Полтавой». І не проторгувався. Цар забрав його до Петербурга і зробив архієпископом та головою св. Синоду. Інший богослов, Теофіл Лопатинський, на доручення «блюстителя патріаршого престола» Степана Яворського, відправив богослужбу на честь перемоги царя під Полтавою. І письмово започаткував анафему гетьману Мазепі. Отой творчий «шедевр» подосі в силі. Поєднаний з пером духовний меч у руках придворних продажних землячків завше гнобив Україну.

Яничари і манкурти серед пишучої братії переважали праведників. За порадою зрадників Катерина II заборонила в Україні святкувати Коляду й Купайла, колядувати та щедрувати, обрядові пісні тощо. Вона зруйнувала Січ, а козаків перетворила на кріпаків, старшину ув'язнила. І ніхто з письмаків-гуманістів не запротестував. Архімандрит Мельхиседек намовив Гонту й Залізняка з'єднатися з царським військом. Цебто, віддав їх на заклання. Подібна провокаторська практика душпастирів та «інженерів людських душ» живуча, а «Ми мовчки чухали чуби...». Тільки Іван Франко писав: «Чи не попи і біскупи навчали наш народ бити поклони перед кожним урядом, здаватися на ласку згори, ждати помилування там, де належало б упоминатися свого права?» («Громадський голос». – 1889. – № 23–24).

З космополітичної творчості духовенства вродилася квола дворянська малоросійська література, переважно російськомовна. Вона рухалася самопливом у річиці московського імперського патріотизму. Тільки дотепна «Енеїда» І. Котляревського та бурлески П. Гула-ка-Артемівського привчили простолюддя шанувати рідне писемне слово. Проте дворяни з чинушами бачили в ньому нагоду поглумитися з «хохла». У письмаків виникла звичка посміятися з себе, потім зажуритися з того. Та й запити лихо чарчиною-другою. Сентиментальні романтики Г. Квітка-Основ'яненко, С. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський та ін. переймалися недолею своїх краян. Але ні словом не підказали, як її позбутися. Протест проти окупантів звучав тільки в народних піснях, у кобзарських думах, в оповідках. Українська визвольна ідея сяйнула щойно у «Русалці Дністровій» М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича. Та у «Кнізі битія українського народу» М. Костомарова.

Націоналістичну українську літературу започаткував Тарас Шевченко. Хоч Драгоманов вважав, що він не був «ні політично-

соціальним, ні, ще менше, революційним діячем, навіть і таким, яким може бути поет» (Літ. публіцистичні статті. – К., 1970. – Т. 2). Силою любові до рідного люду та напругою гніву до його ворогів Шевченко відкрив напрям прийдешньому письменству. Емоційно, голосним закликом до спротиву розбудив самосвідомість нації. І тим перелякав не тільки білінських та валуєвих. Переполошилися й вірнопіддані землячки. Серед українофілів з'явилася зацікавлена в пригнобленні Шевченкового духу п'ята колона. Воліла пригасити його бунтівний вогонь і використати його поезію для ліберальної демократії. Відступництва та зрад не бракувало в Україні ніколи.

Найактивнішим обеззброювачем поета виявився громадський діяч Михайло Драгоманов (1841–1895). Дехто вважає його великим українським патріотом. Він не спізнав босоногого дитинства, не відчув сили теплої батьківської землі. Виростав між російською школою та містечковим базаром. Серед лихварства і користолюбства, де гармонію природи заглушувала гармошка трактиру. Не звідав вільного степового вітру орачів. А знав крутійство та пристосовництво підпанків. Ще дитиною він мав власного слугу-кріпака. І зовсім малим колов шпилькою, мов за ритуалом, дівчат-няньок, які повинні були мовчати (*Лідія Драгоманів-Шишманова*. Зі споминів... // «Дзвін». – 1991. – № 10). Вихованого в російській гімназії та університеті промосковського квасного патріота обставини зблизили з українофілами. Новоспечений «українолюб» збирав «політическі песні». Як «профан в українознавстві» – так сам себе називав. Користувався збірниками попередників, а в записах власних робив довільні поправки. Тому більш популярним був збірник П. Куліша.

Драгоманов захопився «Капіталом» потомственного рабина Карла Маркса, виданим на кошти родича по духу французького пірата. Потім виїхав за кордон і звідти зайнявся «обрусенієм галічан». Тамтешні українофіли його не сприйняли. Після повернення до Києва молодий вчений читав в університеті «историю в социалистическом направлении». Відтак міністром освіти був звільнений з роботи і виїхав до Женеви. Спадкоємці ліберала Герцена передали йому архів покійного. І він продовжив його боротьбу. Звичайно, не за самостійність України.

Тоді входив у моду соціалізм. Масони з допомогою соцдемократії руйнували нації задля світової держави з єдиним урядом. Розповсюджували духовні й тілесні пороки, кар'єризм, паразитизм ли-

хварів та шинкарів. Розбивали родини і поборювали національний патріотизм. Драгоманов заходився космополітизувати літературу. Твердив: «Я всякий раз, коли була потреба, казав одно: космополітізм – в ідеях і цілях, національність – в ґрунті і формах культурної праці» (Листи на Наддніпрянську Україну // «Народ». – 1893. – № 20). Це майже більшовицьке визначення літератури «соціалістичної за змістом і національної за формою». Він не став під визвольний прапор Шевченка. Хоч і популяризував його творчість, хитромудро принижуючи її. Космополіти намагалися затоптати по-лум'я Шевченкового слова. І не допустити до людських сердець. Безбатченків влаштовував режим без бунтарства. Драгоманову не подобалася Шевченкова молитва «Царів, кривавих шинкарів, У пута кутії окуй...». Бажання поета слушне і небезпідставне. Адже лише в його рідній Керелівці на чотирьох шляхах стояли чотири корчми. Ні в'їхати, ні вийхати – не оминеш. А Драгоманову заважали інші перепони: «Майже на кожному ступню натикається на нерівність, на невпорядкованість думок Шевченка про віру, державу, громаду, про породи людей і т. д.» (Шевченко, українофілі і соціалізм: Літературно-публіцистичні статті. – К.: «Наукова думка», 1970. – Т. 2). Критик ніби не мав уявлення про особливості поетичної творчості. Та Шевченко тільки й переймався долею української бездержавної громади! Відомо, як «упорядкували» творчість поета пізніші драгоманівці – корнійчуки та маланчуки. Вони дотримувалися вироку «українофіла», що: «Кобзар» є вже річ пережита» Чому ж вона пережита, якщо не збулися його заповіти? Драгоманов мав ясну мету: «Пора вже становитись на ноги. І не станемо ми на них, поки не підведемо наших національних тенденцій під широкий космополітичний принцип...» (до М. Бучинського. – 7 травня 1873).

Блукаючи між «українофільством» та російським імперським патріотизмом, вчений заявляв: «Я, навіть спіткавшись з апостолами спеціально націоналістичних думок по наших сторонах, не змінив характеру свого первісного українства і скоріше навіть вкоренивсь в своєму зачаткованому космополітизмі» (Австро-руські спомини. – ЛПП).

Словоблуддя не заважало йому припадати до грудей панівної мачухи Московщини. Повчав наддніпрянців і галичан іти до прогресу, студіюючи російську літературу. Московський патріот підносив вірнопідданих письмаків на придворний постамент. Втівкмачував своє: «Українська література є дитина Росії XIX ст. і через те му-

сить жити і рости, поки Росія є Росією». Так само твердили пізніше сталінські «просвітителі». У «Поклику до братів слов'ян» Драгоманов виспівував: «З Північною Руссю не зломим союзу: ми з нею близнята по роду...» Справді, московських байстрюків наплодилося в Україні тьма. Вони втішалися цинковими гудзиками чинодралів. І помагали москалеві

...господарювати
Та з матері полатану
Сорочку здіймати...

Драгоманівці жили за правилом «не дразнити москаля», а сподівалися на всевишню манну політичних реформ. Заспокоювали люд – «якось воно буде».

У Німеччині Драгоманов навіть пісню склав:

Гей, українець просить не много:
Волі для люду і мови;
Но не лишає він до всій Rusi
І к всім слов'янам любови.

Ганебно вижебрувати те, що маєш – мову. Її треба втримувати і розвивати. А волю, як милостиню, ніхто нікому в шапку не подавав. Навіть цар Олександр II, який скасував кріпацтво. Імперський збільшовичений мотив зостався подосі. Селянин «владеть землей имеет право, но урожаем никогда». Фантазії Драгоманова про братство родини рівноправних народів придатні лиш до виконання під гітару біля дворянського каміна. Приємні для душі. Коли б тільки сусіди позбулися своїх вимірів «от можа до можа» або «там, де ступила московська нога, – є московська земля» (Достоєвський). Закоханий в утопії Сен-Симона, Фур'є та Маркса, «віщий» Драгоманов не передбачив, що вони після 1917 р. потонуть у морі крові, передусім української.

Він не визнавав видатними публіцистами Куліша і Костомарова, протиставляючи їм Герцену, Белінського, Чернишевського, Добrolюбова – оглядачів «малорусской» літератури. Критикував П. Куліша за «націоналізм або етнографічне доктринерство у «Чорний раді». А що мав малювати автор першого українського роману? Козацький побут обрисами африканського? Звичай, мова, історія тільки й тримають українську націю вкупі. Знечінював Драгоманов і літературні досягнення Кониського та Квітки-Основ'яненка. Вони захищали інтереси українців, ганьбили їхніх гнобителів, різномастих здирців, орендарів і хапуг. У «Старосвітському дворищі»

П. Куліш змалював писарчука-хапугу на прізвище Коло-Меду-Па-лець (Ну як тут не вмочити?!). Творчість П. Куліша, «кулішівка» і граматика для початкових шкіл не захоплювали Драгоманова. Зате він розхвалював ренегата Гоголя, з легкої руки якого прищепилося висміювання українства. Ще й тепер кінокосмополіти зневажають «хахлов-малоросов дікой Діканькі» та зводять нашу національну духовність до примітиву.

Українська література спиналася на ноги завдяки Галичині, а не Московщині. Влада Австро-Угорщини дозволяла випускати українські часописи. До них горнулися зі своїми творами наддніпрянські літератори. Друкували їх там, а розповсюджували вдома. У Львові П. Куліш гуртував літературний курінь (нам би таку взаємопоміч тепер!). Драгоманов зі своєю женевською соціалістичною «Громадою» перешкоджав розвою націоналістичної літератури в Галичині. Організований І. Франком радикальний студентський гурток він намагався зіпхнути на марксистські манівці. Невдовзі народовський журнал «Зоря» потрапив під вплив драгоманівців. З редакції І. Франка витіснив соціаліст С. Подолинський. У «Зорі» почала переважати російська література, дослідження Драгоманова тощо. Одначе в галицької літератури вистачило розуму розібратися у справжніх намірах «українофіла» Драгоманова. «Зорю» перебрало до своїх рук та знову українізувало Товариство ім. Т. Шевченка. Радикали Галичини у своїх часописах теж публікували марксистів. Проте молоді радикали оголосили себе націонал-демократами. І. Франко у праці «Соціалізм і соціал-демократизм» («Житте і слово». – 1897) розкритикував методи, фразеологію та утопічні ілюзії марксистів. Згодом у дослідженні «Що таке поступ?» (1903) розкрив фальш спроектованої марксистами «народної держави». Бо у ній виховання «зробилось би духовною муштровою», а «народна держава стала би величезною тюрмою». Провидець побачив на червоному овиді контури майбутнього СРСР.

І. Франко зрозумів домагання Драгоманова. Той не зміг змусити галичан відмовитися від свого предківського кореня. Тому лютував: «...все українофільство мені противне, а галицько-народовське все рівно, що рицинова оля, – з душі верне!» (Листування І. Франка і М. Драгоманова. – К.: ВУАН, 1928). Опісля Франко писав: «Без сумніву, великий вплив на мене мав покійний Драгоманов, але вплив дуже своєрідний, більш негативний, як позитивний... він пер мене до публіцистики, але й тут не любив думок інших, крім своїх власних» (до А. Кримського. – 26 серпня 1898 р). Пробував Дра-

гоманов «об’єднувати» українську націю і на релігійному ґрунті. Повчав Франка: «Галицькі народовці, навіть молоді, – унію від езуїтів думають боронити, замість того, щоб пустити на обох штунду». (5 травня 1884 р.). Порада справді езуїтська. Згодом Драгоманов пов’язався з баптистами Англії, щоб «прищепити баптизм в Галичині». На схилі віку писав і випускав брошюри про сектантів. І читав у Софійському університеті історію Юдеї.

Тим часом закорінене у рідний ґрунт древо української літератури розгалужувалося новими іменами та творами. Проте на ньому підступно вже чіплялася паразитична омела. Інтриган Драгоманов загалом прихильно оглядав творчість І. Нечуя-Левицького. Щоправда закінчував невтішними висновками. Критикував молодого прозаїка за його любов до старосвітської моралі та звичаїв. За неповагу до «науки без народності» та іdealізацію козацької України. Мовляв, І. Нечуй «сів на дуже небезпечного коня тенденційності – націоналізм». От коли б тримався космополітизму, як старець торби, тоді, мовляв, було б добре. Критик заперечував не стиль, а напрям творчості молодих. Писав: «Украинское движение сильно не тогда, когда оно гоняется за поверхностным национализмом и мечтами о государственной самостоятельности, но когда имеет в виду общечеловеческие интересы культуры и социальные интересы демоса» (ЛПП. – Т. 1). Хіба був у нашему письменстві автор, який би не шукав справедливості у взаєминах бідних з багатіями, здебільшого зайдами? Національна ідея ніколи не оминала соціальних питань. Драгоманову не подобалася відраза Нечуя до ренегатів. Той називав перевертня «нерозумним Гоголем, який писав на потіху нерозумної Московщини». У всіх творах Нечуя відчутина боротьба за національне визволення. Особливо у повістях «Микола Джеря», «Хмари», яку критик вважав «з ідейного боку невдалою», бо, мовляв, її герой – націоналіст. (Який жах!). Ще гіршою йому привиділася повість «Над Чорним морем», бо там все написано «на погибель космополітизму». Нашу літературу завше використовують підфарбовані «українофіли» з підлім наміром послабити її. Драгоманов, «вітаючи» її молоду порість, опублікував у своєму женевському зб. «Громада» тільки роман П. Мирного, бо «в ньому нема жодної націоналістичної фрази». Він не переймався глибинним студіюванням мистецьких шкіл. Бароко і сентименталізм, романтизм чи критичний реалізм його не цікавили. Тільки розповсюдження космопінтерну. Будь-яким стилем. Тому й застосовував проти літераторів ритуальну голкотерапію.

І. Нечуй-Левицький поміг увійти у літературу Б. Грінченкові, який теж стояв на сторожі української справи. «Явився новий вояка – д. Вартовий (псевдонім Грінченка)», – запримітив його Драгоманов. «Листи з Наддніпрянської України» Вартового зачепили космоінтернівця Драгоманова за живе. І він заходився топтати письменника за його «етнографічний патріотизм». Відтак у власних «Листах на Наддніпрянську Україну» вихвалював теорії Руссо, Маркса та ін. Чи могли оті теоретики щось більше знати про Україну за Вартового, який сам боровся в зліднях проти імперської окупації? І змальовував життя пристрасно, переконливо, бунтівничо. Розумів, що слезами ліберальних поетів не вибороти самостійної держави. Треба розбудити націоналістичну думку. Все інше зостається на узбіччі боротьби напівправдою. І найвні пошуки справедливості світового союзу соціалізму. І драгоманівські сподівання на вільні спілки без попів, панів і начальства. Все те – плутані походеньки від Маркса до Бакуніна. За ними у мареві прийдешнього проглядався злий геній Махна з його кібуцами-комунами. Блукальець Драгоманов хотів бачити Україну під крилами двоголового орла. Бо у тій найслабшій імперії відкривалися перспективи влади космоінтернівців. Хотів: «...націоналізму серед народу зовсім хлопського, усього б легше стати не націоналізмом, а тільки одною з форм космополітичного народовства». (ЛПП. – Т.1). Рожеві мрії масонерії – підпорядкувати під свій контроль патріотизм націй – п'янили багатьох діячів. А вони обеззброювали літературу. Слідом за кирило-мефодіївцями угодовець Драгоманов сподіався на реформи доброго царя. Відтак у покрайній федеративній імперії, мовляв, визріє солідарність пролетарів. Задля світового союзу, а не України. Безборонна, гуманна інтелігенція сиділа нишком у підпанських запічках. Закордонний Драгоманов печально відстав від української дійсності. Обстоював зросійщення. Радив вживати «вліяніє» замість «вплив», «розвітіє» замісто «розвій» і т. п. В той час Грінченко укладає актуальний донині український словник. Він працював за покликом української ідеї.

«Українофільство» Драгоманова (псевдонім – Чудак) вивітрлися за кордоном до краю. До заснованого на кошти «Київської Громади» женевського журналу «Громада» ніхто вже з України не писав. Довелося його закрити. Київські громадівці визнавали працю вченого шкідливою і припинили поміч йому. «Киевская Старина» перестала публікувати його статті. Земляки, що появлялися за кордоном, теж оминали марксиста. Російська еміграція писала, що він

отримує кошти на свої видання від царського «Охрannого Отделения».

Недоброзичливість Драгоманова до молодого українського письменства вражає. Писав: «Левицький (Нечуй) не має того таланту, який творить яскраві картини». Мовляв, він малоосвічений і не може бути вчителем громади. Драгоманов нехтував її національними ідеалами. «Часи патріотизму минулись», – писав про оповідання Грінченка «Олеся». Там дівчинка завела ординців у болото. Сама загинула, але врятувала краян. Критик намагався зіпхнути молодого автора на лівацьку стежку. Писав про тих українців, які «не хотять плутатися в нетрях національних інстинктів, а хотять служити своєму народові, і вкупі автономії і розвитку його національності, під контролем думок інтернаціональної науки і справедливості». А без контролю – «ніззя». Він намагався доказати Шевченкову нехіть творити українську літературу (?!). Та Грінченко дійшов до висновку: «Шевченко був народолюбець більше, ніж десять Драгоманових». Справді критик розхвалював російське письменство і не підтримував українське. У його поверхових оглядинах переважало славослів'я всього іноземного. Він каламутив цілющи джерела української творчості. «Лиш помічав» націоналіста П. Чубинського з впевненістю «Ще не вмерла Україна» і П. Грабовського з вірою: «Націоналізм – конечна умова поступу вселюдського». Драгоманов гнівно обзвив молодих українців з Братства Тарасівців «валенродистами» (зрадниками), що «прагнуть захопити владу в Росії» («Народ». – Грудень 1893 р.). Прагнення прищепити українцям «європейзм» через російську літературу, оминаючи власну, викриває мету федераліста-русифікатора. Він не хотів незалежності України, а лише територіальної автономії повітів, земств, громад без урахування інтересів корінної нації. На те І. Франко сказав: «Він рівночасно ігнорує всі ті принципи, що здружують людей, отже, спільнє замешкання, спільну мову, спільну історію і традиції та почуття спільних обов'язків, без чого людська громада тратить характер суспільності, нації. А робиться стадом» (Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. – 1906). Як відомо, більшовики перевиконали палкі мрії Драгоманова, зігнавши всіх до космоінтернівської обори.

Прихильник Драгоманова А. Кримський у некрологі писав про нього: «Він мав хід до гурту ліберальних професорів Київського університету (напрямку, однаке, не українського)... За студентських років вважали були Драгоманова за одного з найзапекліших ворогів

українського руху 1860-х – 1870-х рр. Українці взивали Драгоманова московофілом та обрусителем... За кордоном виступав проти культу національних святощів... Абсолютних національних характерів, вдач та абсолютноного національного духу він не визнавав» (Розвідки, статті... – К., 1928). Драгоманов захоплено тішився: «По газетах і журналах російських можна бачити, що тепер, окрім рішучих комуністів, єсть десятки соціалістичних партій» («Листи на Наддніпрянську Україну»). Шкода, він не встиг побачити практику отих теоретиків: більшовицькі голодомори, репресії, війни. Його публіцистикою цікавалися Маркс, Енгельс, Плеханов, а Ленін навіть обороняв її. Драгоманівщина тільки сприяла ліберізації усамостійненої України. Тому Києво-Могилянську Академію варто би назвати іменем І. Нечуя-Левицького. Бо літсамостійники так і не видали його творів у 20-ти томах. У Києві не знайшлося місця для пам'ятника письменникові. Зате відшукали для злодія Паніковського та інших пройдисвітів.

Українське письменство густо обросло омелюю. Неначе осокори при шляху на Київ коло Богуслава. Сприятливих умов для омели більше, аніж для патріотичної національної літератури. Слава Богу, є надія на молоде письменство. Воно виборсається з тенет жебрацьких запозичень і боготворінь, навіяних гнилими вітрами Заходу, постмодерну. Тільки рідне письменство у своєму розвої зможе воскресити самодостатню природу української душі. Чужого ми вже навчилися по саму зав'язку. І звідусіль наволокли вдосталь непотребу.

Засмічена термінологією наша мова подібна до непридатного для посіву суржику. А чого варте мавпування, зліпки стилів з латиноамериканських та інших літератур? Гріх цуратися свого. Щоби стати взірцем для інших націй (а чому би й ні?), література має зростати зі свого глибинного кореня. Не блукаймо манівцями, уважно оглядаймося на пройдений шлях.

2009 р.

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ

Іван Липа

Микола Міхновський

Царат послідовно нищив нашу культуру. Міністр Ігнат'єв у 1881 р. заборонив друкувати українською мовою все, навіть тексти пісень під нотами. Запровадив покарання за ввіз українських книг та часописів із-за кордону. На Україні розпочалася нова хвиля арештів. Царя Олександра III вбили російські народовольці, а репресії впали також на українофілів. Надовго пригальмувала свою активність українська інтелігенція Наддніпрянщини. Старі громадівці остерігалися втратити державну службу та потрапити на заслання. Проте о тій задушливій порі знайшлися і перші хоробрі борці проти деспотії. У Шевченківські дні 1890 р. до могили Пророка у Каневі зібралися студенти Харківського університету земляки з Полтавщини Іван Липа та Микола Міхновський, одесит Віталій Боровик. А з ними філолог Євген Тимченко, поет Мусій Кононенко (Школиченко) та лубенський землевласник Володимир Шемет. Завзяті юнаці поклялися перед пам'ятним хрестом Великого Кобзаря боротися за самостійність України проти будь-яких гнобителів. Так молоді громадівці заснували таємне Братство Тарасівців – першу націоналістичну українську організацію. Як лицарський Орден свободи рідної землі.

У Програмі Братства Тарасівців («Символ віри молодих українців»), складеної І. Липою, накреслено звітчажний шлях для кожного свідомого земляка. Там наголошено: «Кожна освічена людина з науки і власного досвіду знає, що людськість уся поділяється на раси, народності, нації і т. ін. Знає і тямить, що через те тільки й існують ці колективні одиниці й носять таку назву, що вони мають щось своє власне, що відрізняє одну одиницю від другої. Так кожна нація

має свою мову, звичаї, історію, культуру і взагалі свій світогляд, одним словом, власне психічне я... Коли народ розвивається вільно на національному своєму ґрунті, то тим самим він додає до загальнолюдського поступу і свого духовного й розумового скарбу... Ми повинні віддати усі свої сили, щоб визволити свою націю із того гніту, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користі людскості ще одну вільну духом одиницю... Для нас, свідомих українців, єсть один українсько-русський народ. Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні. І жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу, і аби була в нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідея, духу розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна зупинити Дніпрової течії... Ми бажаємо такої відміні сьогоднішніх обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите вдovolenня усім моральним, просвітним, соціальним і політичним потребам Українського народу».

Братство Тарасівців пропагувало свої ідеї серед студентів та селян. А царат карав непокірних відлученням від навчання, п'ятирічним засланням та поліційним наглядом. Заслання відбули україноФіли О. Кониський, П. Чубинський, М. Ковалевський (двічі), Є. Борисов, П. Михалевич, В. Мальований, І. Карпенко-Карий та інші відомі громадівці. Укладач українського Словаря М. Комар переїхав з Умані до Одеси і там з допомогою лікаря І. Липи продовжував працю. Окрім медичної практики, тарасівець захоплювався літературною творчістю. Згадував: «Я писав більше чверть віку не за страх, а за совість, не ради слави..., не ради грошей, а лиш тому, що мав свої думки». Ідея Братства Тарасівців спрямовувала літературу на безкомпромісну боротьбу за свободу нації.

Вона виразно проявилася у повістях І. Нечуя-Левицького «Над Чорним морем» та Б. Грінченка «Сонячний промінь». Література не зосталася байдужим маляром-естетом. А спільно із світоглядом самостійників творила громадське життя. Патріотичні вірші, новели, повісті І. Липи публікувалися у часописах Наддніпрянщини та Галичини. В Одесі його відвідували письменники Г. Чупринка, Г. Хоткевич, О. Маковей і М. Вороний, який присвятив йому свою поему «Євшан-зілля». Там І. Липа з друзями заснував Видавничу Спілку, яка випускала альманах «Багаття».

Вірші писав також М. Міхновський (Лірика. – Київ, 1912). Він виступав у 1899 р. перед студентами Полтави і Харкова з промовою «Самостійна Україна». Наступного року її видруковано брошурою

у Львові. Він листувався з І. Франком. Дякував йому за надіслану до слобожанського часопису «Сніп» свою «Причту про захланність».

У брошури «Самостійна Україна» М. Міхновський без хитромудрування, притаманного багатьом діячам, ясно описав мету Братства Тарасівців, пряму, як промінь сонця. У ній він писав: «В історії української нації інтелігенція її раз у раз грала ганебну і сороміцьку роль. Зраджувала, ворохобила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народові, ніколи не уважила своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добавати спільноти тих інтересів... Наляканя на стражданнями Шевченка..., а почасти й прикростями, яких за знали його товариши, ці покоління виплекали цілий культ страхополохства, виробили цілу релігію лояльності, ці покоління своїм нечуваним сервілізмом (раболіпством), своєю бездійністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молоді, що стояли на українсько-національному ґрунті... Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок. Вона виписує на свому прапорі ці слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ»... Сини України! Ми, як той Антей, доторкаючись до землі, наберемося усе більшої сили й завзяття. Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь по Україні, і кожний, у кого ще не спідлене серце, озветься до нас, а в кого спідлене, до того ми самі озвемось! Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратися назад!»

Заклики Братства Тарасівців привели студентів під Крути проти більшовицької орди Muравйова. Вони ж гуртували козаків УНР та повстанських отаманів боротися за волю своєї Материзни до останку. Певне, українські комуністи та боротьбисти згадали їх перед сталінською плахою, хоч і запізно. Вони бо помогли кремлівським божкам підвести свій народ до прірви голodomорів та репресій, та й самі згинули в ній.

Чистий голос Тарасівців звучить у літах.

2009 р.

ГРОМАДА – ВЕЛИКИЙ ЧОЛОВІК

Після Галицької революції 1848 р. в Австро-Угорщині та розкрай пачення селян в Російській імперії посилився вплив українських сільських громад. З прадідівською справедливістю вони вершили суд у суперечках за межу і при майнових переділах, карали за крадіжки та бійки, приймали до села нових поселян або виганяли нечесних. А також опікувалися сиротами, каліками, похилими віком. І влаштовували святкування Коляди, Купайла, Русалій тощо. Вироку громади люди боялися більше, аніж державних законів. Вона підтримувала сталий лад та вироблену віками традиційну мораль орачів.

Сільська громада стала взірцем для важкої на підйом української інтелігенції. Після розгрому царатом Кирило-Мефодіївського братства вона не швидко отямилася. Лише з 1860-х років започаткувалася Стара Київська Громада. Навколо професора університету Володимира Антоновича згуртувалися професори М. Дашкевич, М. Драгоманов, мовознавці В. Науменко, П. Житецький, К. Михальчук, письменник О. Кониський, учитель О. Русов зі студентами. Громадівці збириали для видання народні пісні, продовжуючи працю своїх попередників М. Цертелєва, П. Куліша, М. Максимовича, В. Ломиковського. Складали великий український Словар. Дбали про збереження народних традицій та духовне відродження України. «Хрестоматійний гурт» Громади, очолений композитором М. Лисенком, складав читанки-хрестоматії для народних шкіл. Крім того, композитор керував студентським хором з 60-ти осіб у вишиванках з допомогою старости П. Демуцького. Хор давав концерти на користь студентів із бідних родин. Часто з хором виступав старий кобзар Остап Вересай.

Наляканий «сепаратизмом малоросів» царат таємним Емським указом 1876 р. заборонив видання та вистави українською мовою. І розпочав арешти громадівців, засуджуючи їх на заслання. Дехто з них вийхав за кордон, а Громада оголосила себе зліквідованаю. Проте 14 душ зосталося потаємно працювати. Збириалися в різних помешканнях, поки дочекалися більш сприятливої пори.

Пізніше від Київської виникла Одеська Громада. Українофіли сходилися навколо вчителів – історика Леоніда Смоленського та географа і композитора Петра Ніщинського. Укладач Словаря М. Комар, художник А. Ждаха та лікар І. Луценко зі студентами та гімна-

Борис Грінченко та Іван Франко

зистами читали «Кобзаря», твори Марка Вовчка і М. Гоголя, співали народних пісень. Подібна Громада заснувалася також в реальній школі м. Єлисаветграда (нині Кіровоград). Там вчилися брати Тобілевичі – згодом відомі актори І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовський. Під керівництвом Марка Кропивницького вони давали в Громадському клубі вистави на користь незаможних учнів. Драми «Назар Стодоля», «Гаркуша», «Наталка Полтавка», «Дай серцю волю...», «Сватання на Гончарівці» та ін. розвивали національну свідомість учасників-школярів та глядачів. Громаду в Умані згуртував учитель Павло Дубровський, пізніше директор тамтешньої сільськогосподарської школи. Там навчалися майбутній етнограф А. Смоктій та Юрко Тютюнник, згодом генерал-хорунжий УНР. Винikли Громади Полтавська, Чернігівська, навіть Петербурзька. Найважче довелося діяти у змосковщеному місті Харківській Громаді. Її діячі – філологи О. Потебня і М. Сумцов, вчитель Д. Пильчиков, етнограф П. Єфименко з дружиною Олександрою, яка стала істориком, – влаштовували ювілейні свята, вистави, читацькі зібрання тощо. Більш організовано працювала у місті Студентська Громада керована професором А. Корчаком. Приймаючи

**М. Рильський, В. Беренштам, В. Антонович, Ф. Панченко,
В. Познанський**
1870-і рр.

до себе українофілів, вона перевіряла кожного, щоб поліція не вкорінила між ними свого шпика. Студенти влаштовували Шевченківські вечори, платні концерти на користь своєї Громади, записували пісні та оповідки. Запровадили членські внески. А взагалі громадівці не були однодумцями у всьому. Заможні і поважні мріяли про власне збагачення, а юнаки боролися за волю народу. І всі співали переважно пісні суму, а не гніву. Одначе зусиллям Громад в Україні поставлено заслін босяцьким частушкам, що каламутно пливли на села з цукроварень, гуралень, заводів. Громадівці сприяли розростові української національної літератури та мистецтва. Випускали наукові збірники, журнал «Киевская Старина», співпрацювали з Товариством ім. Т. Шевченка, допомагали родичам заарештованих і замордованих українофілів. Коштом громадівця Рубінштейна у родичів Т. Шевченка куплено право на видання «Кобзаря». За ті гроші можна було придбати не одну десятину поля, але вони опинилися в корчмі. Громадівці допомагали вдові Драгоманова. За їхні кошти вчилися родичі Т. Шевченка, зокрема художник Ф. Красицький.

Молоді громадівці І. Стешенко, С. Чикаленко, Т. Рильський, Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, В. Симиренко та ін. збирали кошти на пам'ятник І. Котляревському. Осередки Громади діяли до 1917 р. і підготували підґрунтя для виникнення політичних партій.

Не виправдала надій лише Громада за кордоном. Космополіт М. Драгоманов охолосив до відродження України. Випускав у Женеві журнал «Громада» з С. Подолинським, А. Ляхоцьким і Х. Вовком. Спочатку друкували поезію Т. Шевченка, твори П. Мирного. Потім Драгоманов захопився ідеями Руссо, Фур'є, Маркса, Герцена і Чернишевського та популяризував їхні праці. Проте Громада в Україні їх не сприйняла. Гаслами соціалізму він намагався звабити М. Павлика, згодом І. Франка. Але той, що започаткував видання «Громадського друга», приступаючи до редактування журналу «Зоря», відповів: «Сміло підемо на бій проти всіляких експлуататорів нашого народу. Світ науки і добробуту на національному ґрунті – от наша мета» (до М. Драгоманова. – 21 жовтня 1884 р.). Женевська «Громада» користалася допомогою Старої Київської Громади та галицьких радикалів, поки вони не перейшли до народовців. Драгоманов, критикуючи молодих українських письменників, проголосував, що творчість Т. Шевченка стала «перейденим етапом». Звідтоді він зостався без помічників. Його журнал «Громада» збаламутив багатьох українофілів і штовхнув до братобісності в революції та громадянської війні. Інші Громади були патріотичними, хоч і не мали чіткої програми. Вони підготували українське суспільство до незалежності затятої боротьби за власну незалежну державу.

НА ПАРТІЙНИХ ПЕРЕХРЕСНИХ СТЕЖКАХ

За європейськими взірцями українці теж засновували політичні партії. У Галичині ще з 1848 р. обрано Раду Народу Руського (Русинського) та депутатів від неї до парламенту Австро-Угорщини. Народна Рада 1891 р. у Львові вимагала від уряду вільного просвітного, економічного культурного, політичного й церковного розвитку українців та рівних прав з іншими народами. За рік перед тим І. Франко і М. Павлик з друзями заснували Русько-Українську Радикальну партію. Згодом вона з-під впливу М. Драгоманова прихилилася до народовців. У своїй програмі домагалася колективної праці та власності, свободи слова, друку, зменшення податків, захисту від визиску, справедливого суду, передання ораниці громадам та ін.

Творена під враженням дійсності народна література і суспільна діяльність, як близнята, завжди взаємодіяли. До Наддніпрянщини потаємно через кордон проникали повісті І. Франка («Борислав сміється», «Boa constrictor», «Захар Беркут»), А. Чайковського, Ю. Федьковича. А з ними й публіцистика діячів-народовців С. Барвінського, Ю. Бачинського, О. Партицького та О. Огоновського, автора 6-томної історії української літератури. Також підпільно переправлялися журнали «Правда», «Зоря», «Діло» та часописи, що викривали соціалістичні ілюзії М. Драгоманова. Таким самим способом потрапляли з Наддніпрянщини до Галичини повісті І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я» і романі Б. Грінченка «На розпутті», «Сонячний промінь» та П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія», «Семен Жук», повість «Лихі люди». Досягали туди й вірші Лесі Українки, П. Грабовського, який запевняв: «Чим би я не був, як би на що не сподівався, а в мені завжди жив перш над усе українець». Галицькі видавництва та пе-ріодика охоче друкували твори наддніпрянців, підтримуючи їх морально і матеріально. Націоналізм народовців і Братства Тарасівців набиралися снаги зі спільногого джерела – з народних прагнень і рідної літератури.

Тоді з Київської Громади вийшли О. Кониський з В. Антоновичем та заснували Загальну Українську Організацію. На з'їзді 1897 р. обрано її раду та затверджено статут, за яким вона відмежувалася від драгоманівців» Старої Громади. Хоч так само проводила тільки культурницьку працю. До ЗУО ввійшла й молодь Братства Тарасівців. Невдовзі нове утворення перейменовано на Загальну Безпартій-

ну Українську Організацію. До неї не захотіли ввійти старі громадівці В. Науменко, В. Беренштейн і Є. Тригубов. Вона не стала масовим рухом. Активісти, діючи напівлегально, збиралися у просторих мешканнях заможних діячів. Двічі на рік влаштовували з'їзди. Кожний давав по 3 руб. внесків та пожертви на спільну справу.

Олександр Олесь

Окрім пробудження національної свідомості та розповсюдження літератури, підшукували однопартійцям посади – вчителів, лікарів, агрономів, статистиків. Збириали кошти на пам'ятник І. Котляревському. Видавничий гурток, очолений студентом С. Єфремовим, згодом заснував видавництво «Вік».

Незадоволений інертністю діячів, М. Міхновський відійшов від них і згуртував Революційну Українську Партию. До неї вже приймали й селян та робітників. У Програмі РУП підкреслювалася рівноправність України з Росією після Переяславської угоди. Наголошувалося на тому, що «українська держава не була завойована московською монархією або придбана дипломатичним шляхом, як Польща, а злучилась з московською монархією й не поступилася ані одним зі своїх державних або республіканських прав, і устрій московської монархії для української держави був зовсім байдужий». Як відомо царі не дотримувалися тієї угоди. Окрім основаної на брошурі Міхновського «Самостійна Україна» Програмі РУП, він написав відкритого листа до царського міністра внутрішніх

справ Сип'ягіна. У ньому запевнив: «Українська нація мусить скинути панування чужинців, бо вони огиджують саму душу нації. Мусить добути собі свободу, хоч би захіталася ціла Росія!». На жаль, багато українців у чеканні обіцянного царатом полегшення притерлися до ярма. Декого звабила рожева теорія марксизму драгоманівців та ленінців, і вони завзято кинулися захищати чужі інтереси, забуваючи пригноблену власну націю. Відтак Міхновський

Дмитро Донцов

замість РУП згуртував самостійників у 1902 р. в Українську Національну Партию (згодом – Українська Народна Партія). Її Програма чітко визначала напрям боротьби: «Для всіх синів України святий обов’язок – обороняти і здобувати тії (втрачені) права для своєї за- недбаної вітчизни... Ми, як діти України, як сини свого народу, є націоналами і передусім дбаємо о те, щоб дати своєму народові волю національну... щоб українська мова запанувала скрізь на Україні: в родині, в усіх справах – як приватних, так і загальносуспільних, у громаді, у літературі і навіть у зносинах з усіма іншими народами, що живуть на Україні... Ми бажаємо такої відміні сьогоднішніх обставин, щоб при цій був можливий вільний розвій і цілковите вдowellення усім політичним, соціальним, просвітним і моральним потребам Українського народу... працюватимемо в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, а є місце цілої українській родині». Основними пунктами Програми УНП виділялися свобода слова, друку, освіти, товариств, релігій, скасування кар на тіло, внутрішня самовлада яко основа для соціальної справедливості».

Національна ідея розбудила потужні творчі таланти. Хоч вони, бувало, й захоплювалися модним в Європі декадентством та модерном, але не цуралися свого українського кореня та одвічних традицій. Співці зміцнювали світогляд нації. Активіст УРП М. Вороний закликав «Працювати для народу і для свого краю...». Кликав до дії О. Олесь:

*Сміло з повіток плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі...,*

переконував М. Чернявський: «Мертвий степ. Його громами тільки й можна розбудить...», прохав Т. Романченко:

*Не кидайте весла, гребіть, що є сили.
Ми тую негоду минем...*

Водночас з наддніпрянцями неспокоєм палали й галицькі поети «Молодої музи». Гукав П. Карманський:

*Народе, встань! Двигнися, гей лавина,
І грань собою, щоб озвались гори!,*

проголошував В. Пачовський: «За поступ, за щастя йдемо на муки!», радив Б. Лепкий: «Поки серце не змарніло, йдім до бою бодро, сміло...». Переконували громаду в національній правді дослідники літератури М. Сріблянський (М. Шаповал) та М. Євшан

(М. Федюшко) у часописі «Українська хата». Близький до них наддніпрянинець Д. Донцов став теоретиком українського націоналізму і редактором «Літературно-Наукового вісника». Самостійникам – пропагандистам та літераторам – йшлося не тільки про розріст національної свідомості. Але й про засів на полі націоналістичному мілітарної сили України. У суспільстві вже відчувалися подихи війни та революції.

Однаке, захопившись структуруванням партій, українська спільнота допустила фатальну помилку. Урізноманітнюючи багато в чому взаємоподібні програми, вона не прагнула до їхнього одного спрямування. Відтак замісто згуртування відбувався розбрат. Примарна воля вела до сваволі. Українцям забракло єдиного Націоналістичного Руху.

2009 p.

ІВАН ПОЛТАВЕЦЬ-ОСТРЯНИЦЯ І ВІЛЬНОКОЗАЧИЙ РУХ

Народжений козаком знайде собі шаблю на ворога. Іван Васильович Полтавець-Остряниця з'явився на світ 26 вересня 1890 р. на батьківщині Богдана Хмеля у с. Суботові, неподалік Чигирина, і виростав допитливим, мов запорожець-характерник. Виколисаний народними піснями, гартований пра давніми звичаями та Шевченковим «Кобзарем», змалку шанував справедливість. Слухав розповіді матері, вчительки-вдовиці, про давнину, а їхній рід походив від гетьмана Якова Остряниці, який у 1638 р. повстав проти окато-личення України. Замислювався над Тарасовими рядками: «Де Ост-ряницина стойть хоч би убогая могила?» Бентежила його згадка у «Чорній раді» П. Куліша: «Як же піднялися козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська, бо гарячий був чоловік».

Після сільської школи та навчання в Єлисаветграді, а від 1912 р. в кадетському училищі м. Чугуєва, він потрапив до кубанського війська. На фронті Першої світової війни молодого офіцера нагородили за хоробрість орденами та іменною георгіївською зброєю. Скерований до Петербурга в частину автоброньовиків він спізнявся з тамтешньою Українською Громадою. І разом із солдатами-земляками зайшов до Ермітажу та заявив чиновникам «Временного правительства»: «Нас пограбували, і я від імені Українського Вільного Козацтва візьму награбоване і передам його власникові, себто Українській державі. Ми чужого не хочемо, але й свого не подаруємо!» Та й забрав символи влади Запорізької Січі.

На ту пору виникла перша українська національна військова сила – Вільне Козацтво. Організував його на Звенигородщині у с. Гусаковому (колишньому хуторі кошового отамана XVII ст. Івана Гусака) селянин Никодим Смоктій. На сходці у березні 1917 р. оголосив запис добровольців. Назбиралася сотня, близько 200 душ. Козаки озбройлися дробовиками, вилами, косами та гайдамацькими списами, висмикнутими зі стріх, і, очолені курінним, помчали на Звенигородку. Там роззброїли стражників, розігнали чиновників «Временного правительства» та встановили українську владу. Найвірнішим захисником Материзни є сам народ. Покозачилися сусідні села і повіти. У квітні Звенигородський повітовий з'їзд Вільного Козацтва постановив: «1) Вільне Козацтво організується для оборони

вольностей українського народу та охорони порядку. 2) Вільне Козацтво є територіальною військовою організацією, куди мають право вступати громадяни повіту не молодші за 18 років. 3) До організації не приймаються люди, ворожі до України та покарані судом за кримінальні злочини. 4) Всіма справами організації відають командири і Ради козацьких старшин. 5) На командні посади старшини вибираються народом. Обрані самі призначають заступників, писаря, скарбника та бібліотекаря. Відтак з'їзд затвердив командирів та обрав отаманом Звенигородського Коша колишнього матроса з бунтівного броненосця «Потьомкін» вчителя Семена Гризла із Катеринополя. Вільні козаки наводили лад та роззброювали частини царської армії, що верталися з фронту.

Соціалісти Центральної Ради не визнавали Вільного Козацтва. На переконання В. Винниченка, його засновники «смоктали і гризли» трудящих. Депутат перукар Рафес безпідставно проклинув «ето шовіністическое погромное казачество». На військових з'їздах козаків підтримували тільки самостійники М. Міхновського. Ешелони з гарматами Звенигородського Коша кинулися було до Києва на поміч загроженим полуботківцям. Але Центральна Рада зупинила козаків, мовляв, «усе спокійно». Соціалісти витіснили І. Полтавця-Остряницю з військового комітету Центральної Ради. Він зібрав у Чигирині З'їзд Вільного Козацтва 3–7 жовтня 1917 р. З'їхалося понад 200 делегатів від 60 тисяч Вільних козаків України. На майдані коло церкви з помосту, оточеного бунчуками та жовто-блакитними і малиновими прапорами, виступали старшини. Пропонували на посаду Військового Отамана Вільного Козацтва полковника І. Полтавця-Остряницю. Він відмовився і прохав обрати командира 1-го Українського Корпусу, відсутнього при тім, генерала Павла Скоропадського. Делегати погодилися. Обрано й Козацьку Раду. Генеральними стали Наказний Отаман ВК і перший осавул І. Полтавець-Остряниця, другий осавул С. Гризло, писар В. Кочубей, скарбник М. Шевченко (родич Т. Шевченка), хорунжі Н. Смоктій, І. Дрімлюга, К. Шомовський, А. Шкільний, інструктори О. Кищанський, Є. Знахоренко (вістовий П. Скоропадського). Вісім старшин КР були синами Шевченкового краю. Справдилось сподівання Тарасове:

*Може, викую я з його
Новий леміш і чересло
До старого плуга
І в тяжкі упруги...
Може, зорю переліг той.*

А козаки – осінні орачі вже шаблями орали переліг і засівали волею. Згодом до Козацької Ради увійшли осавулами лікар І. Луценко та белетрист М. Левицький, що став редактором тижневика «Вільний Козак». І. Полтавець-Остряниця перевів постій КР до Білої Церкви. Метою козацьких провідників була диктатура самостійної козацької держави, роздача ораници безземельним і малоземельним козакам, широкі права робітництва, союз з козацькими і кавказькими державами. Однаке Центральна Рада вороже поставилася до звіту та виробленим І. Полтавцем-Остряницєю Статуту ВК. Але коли більшовики посунули на Україну, то вільнокозачі сотні захищали Київ разом із Корпусом П. Скоропадського. Робітничий курінь інженера М. Ковенка придушив виступ більшовиків «Арсеналу». А переляканій В. Винниченко прохав центральнорадівців відступати до Білої Церкви під захист Вільних Козаків. У лютому Звенигородський Кіш – 4620 кінноти з артилерією – за підтримки місцевих отаманів розгромив біля станції Бобринська поблизу Сміли червону орду Muравйова.

При Козачій Раді знавець січових звичаїв І. Полтавець-Остряниця вишколив Отаманську сотню для оглядів і прийомів. Елегантний, але суворий командир, шанувальник малярства і літератури, гітарист, він був душою козацького товариства. Проте Центральна Рада, зокрема військовий міністр УНР М. Порш, всіляко розвалювали ВК. П. Скоропадський подав у відставку. Разом з І. Полтавцем-Остряницєю та П. Болбочаном він бував на конспіративній нараді самостійників. За порятунком від більшовиків Центральна Рада кинулася з проханням до кайзера Вільгельма. І на вимогу німців у березні 1918 р. демобілізувала Вільне Козацтво. Однаке здавати зброю козаки не поспішали. П. Скоропадський добрався до Звенигородки, де зупинилися старшини КР, а потім вернувся у київське підпілля.

І. Полтавець-Остряниця домовлявся з поміщиками про забезпечення Вільного Козацтва всім необхідним. Його підтримував захновник Української Демократично-Хліборобської партії В. Липинський. Більшовики поспішно відступали перед німцями, а ті розігнали нездатну до урядування Центральну Раду. На з'їзді «Союзу хліборобів-власників» 29 квітня 1918 р. за згодою німців обрано Гетьманом України П. Скоропадського. Вчасно встигли, поки німці ще не зліпили з України якесь васальне генерал-губернаторство. Пообіцявши тримати нейтралітет, кайзерівці захопилися збиранням данини. До фатерлянду гуркотіли ешелони з цукром, зерном, спиртом, салом, маслом, вугіллям, залізом, худобою, навіть з чорнозем-

лею на платформах. З усім, чого їм не вдалося завоювати у 1914 р. Їм допомагала гетьманська варта, набрана з царських офіцерів, що втекли від большевиків. Першими повстали проти окупантів 8 червня Вільні Козаки Звенигородщини. Сотні Г. Іванченка з с. Гусакового та С. Кравченка із с. Вільховця розбили ескадрон кайзерівців, що поспішав на поміч оточеним німцям у Звенигородці. Місто обложило понад 15 тисяч повстанців Західної групи кошового С. Гризла та Східної – кошового Ю. Тютюнника. Заполонених окупантів погнали в поле сапати буряки.

Гетьман проголосив відновлення Вільного Козацтва, до якого мали приймати синів заможних родин разом з кіньми та зброєю. Проте І. Полтавець-Остряниця напрацював Новий Статут, за яким козаком міг стати «кожний українець, не лучачись з його класовим положенням, але не обмежений в правах по уголовним законам». Невдовзі в реєстрах налічувалося понад 100 тисяч козацьких родин. Намір Гетьмана спілкуватися з майбутньою білою Росією проти більшовизму, революція в Німеччині та виступ проти Гетьманату Директорії повалили його. Амбітна Директорія не захотіла ввійти на прохання Гетьмана до його уряду, змарнувала його здобутки і сама впала від більшовицької навали. Вільні Козаки кривавилися у відчайдушній стихії міжусобної отаманії.

На еміграції родини Гетьмана та В. Кочубея мешкали разом у Ванзее поблизу Берліна. У період кризи жили не з базару, а мали город та тримали кіз. Гетьман розумів поразку: «...чужинці позбавили нас волі у власній хаті тоді, коли ми самі втрачали свою внутрішню національну єдність та починали самопоборювання і самовирізування».

І. Полтавець-Остряниця керував Військовою канцелярією Вільного Козацтва, розпорощеною по Європі. Незгода між Гетьманом та ідеологом В. Липинським привела до утворення «Союзу гетьманців-державників» та створення Українського Наукового Інституту у Берліні. Старшина постановила відновити В. Козацтво під проводом І. Полтавця-Остряниці. Відтак він заснував у 1920 р. Українське Національне Вільнокозаче Товариство. А тут вигулькнув і новий претендент на українську булаву. Онук австрійського імператора Франца Йосифа ерцгерцог Вільгельм Габсбург (Василь Вишіваний) згуртував у Відні 1921 р. своє Вільнокозаче Товариство з тижневиком «Соборна Україна». Проте його злиття з УНАКОТ І. Полтавця-Остряниці не відбулося, і товариство розпалося. Українство не хотіло підлягати нашадкам чужого монарха.

Восени 1922 р. командир армії УНР М. Омелянович-Павленко оголосив у Берліні статут Українського Козацького Товариства, що теж вважало себе спадкоємцем Чигиринського ВК з'їзду 1917 р. І взялося «зібрати під свій стяг і спаяти братерським духом все лицарськи-національне, свідоме, активне і творче вояцтво у боротьбі за Самостійну Україну». Воно випускало часопис «Козацький голос». Тим часом людина дії Іван Полтавець-Остряниця у січні 1923 р. відновив у Мюнхені своє УНАКОТ на засадах авторитаризму без зайвої демагогії. Його метою було «установлення Національної Диктатури, опертой на Національне Козацьке Військо». Демократичні принципи воно вважало причиною поразки визвольної боротьби. За оновленою Програмою УНАКОТ іноземці не мали права керувати українською державою. Проголошувалася націоналізація великих підприємств, широкі права робітничого класу та селянства, роздача козакам поміщицьких земель без викупу, сурова кара за злочини. Часопис «Український Козак» застерігав: тих, хто працюватиме в осередках

Іван Полтавець-
Остряниця

УНАКОТ В. Вишиваного чи в УКТ, вважатимуть провокаторами або «ворогами єдності українського козацтва». За підтримкою Українського Культурного Об'єднання Болгарії 4 липня 1926 р. І. Полтавець-Остряниця, нащадок гетьмана Я. Остряници та наступник П. Скоропадського, що зрікся гетьманства 1918 р, проголошував себе Гетьманом України і Національним Диктатором. Універсалом затвердив вісім кошів (з них два повстанські у Наддніпрянщині і Галичині) – понад 40 тисяч козаків. Звідтоді його УНАКОТ перейменовано на Український Національний Козацький Рух. Він почав випускати «Бюлєтень українського козацтва».

На вигнанні кривава війна пробуджувала надії. У неволі опинилися вивезені до Німеччини мільйони українців – військовополонених червоноармійців та остарбайтерів. Армія майбутньої самостійної України! У П. Скоропадського мешкав поет Л. Полтава, допомагав гетьманцям випускати газету «Українська дійсність». Він писав:

*Я бачу: мільйони ідуть
Спинити ворожий розбій:*

*Вони до кінця доведуть
Полтавський нескінчений бій!*

Намагання порозумітися з вермахтом і нацистами не допомогли I. Полтавцеві-Остряниці розширити їй укріпiti УНАКОР. Гітлерівці йому не вірили, зате довіряли московському генералові РОА геноссе А. Власову. Райх мріяв про лебенсраум для себе, а не про Вільну Україну. А їй у вогненному горнилі війни треба було мати власну збройну силу, готову до несподіваних ситуацій. I. Полтавець-Остряница на те сподіався. Та навіть особисте знайомство з райхсміністром А. Розенбергом не порятувало українського патріота. Гестапо вкинуло його 1942 р. до концентраку разом з іншими земляками-націоналістами. За дротами «Вільної Європи» стукотіли по бруку стругані з дерева гольшуги невільників. Не чути було омріяного чвалу козацьких сотень. Нью-Йоркський часопис «Українська Громада» називав I. Полтавця-Остряницю «фашистом», нацисти – «авантюристом», а совєцькі комуністи – «зрадником», хоч він ніколи їм не служив.

Звільнений наприкінці війни з концлагеря I. Полтавець-Остряница проживав біля Мюнхена у передмісті Плянегг (Bayerisches Hauptstaats-Archiv. – O. Піцаний). Згадано козацького провідника, який «befindet sich augenblicklich in Not» – «перебуває нині в зліднях». Емігрантські дослідники не зауважили його до самої смерті у 1957 р. Тоді ж несподівано помер і Гетьманович Данило Скоропадський у Британії та генерал УНР О. Греков, який вернувся до Відня після ГУЛАГу. В 1939 р. нацисти і йому не дозволили створити Українське Вільне Козацтво.

Ми спромоглися створити лиш Народний Рух «за перестройку». Забуваємо своїх військових звитяжців.

«*Де Остряница стоїть хоч би убогая могила?*»

2010 p.

СІМ БАБ – СІМ РАД

Здавна правила родом, плем'ям, народом жерці або воєводи. Справедливі, бува, й деспотичні, але їх слухалися. Подавали свій вагомий голос віче і рада старійшин. Проте у суперечці за трон або громад за межу доходило й до братовбивства. Чорні ради вели до зради, а до згоди провадила тільки справедливість.

Націю гуртує патріотичне Слово. У XIX ст. українці вже мали «Кобзаря». Подібного не було в жодного народу. Однак наша слабовільна інтелігенція не зуміла консолідувати визвольну боротьбу. Довго оглядалася на сусідів, прислухалася до далеких навіювань, щоб, зрештою, заблукати в соціал-демократичному лабіринті. Не побачила під ногами власного національного шляху. Тож при за позиченому світоглядному різноголосці спрацював принцип роз'єдання нації, а не її збирання. З Женеви московський колаборант М. Драгоманов вихваляв не згуртування нації, а Переяславське «вoccoєдіненіє» з Москвою. Запевняв: «З Північною Руссю не зломим союзу: Ми з нею близнята по роду...». При тім висівав в Україну утопічний соціалізм. Гнівався від невдач, писав 1888 р. про те до приятелів Гольдштейнів: «Мені здається, що я свою службу скінчив. Якщо не назавжди, то на кілька років наперед». Дорікав українцям, що «могли перебувати довго в свинячому стані і навіть у баранячому...». Не терпів інших національних релігій: «Учора скінчив Коран. Дурнувата й нудна книга...» («Сучасність». – 1993. – № 6). Зрештою, намагався соціалізувати радикалів Галичини.

Тим часом інші нації розбудовували свої держави. Очільник «Молодої Італії» Д. Мадзіні невтомно боровся за об'єднання країни. О. Бісмарк по шматках збирав докупи Німеччину, щоб не залежала від сусідів. Змагалися за створення власних держав нації Балкан. А на Україні тоді Стара Громада збирала етнографічні матеріали і не допомогла М. Міхновському гуртувати козаків-однодумців. Мисляча еліта збудилася лише перед 1905 р. Проте не кинулася до єднання задля спільногого спротиву імперії, а заходилася клонувати партії на взірець московських. З Безпартійної Організації старі громадівці створили Українську Демократичну Партию, а молоді – Українську Радикальну Партию. Із взаємоподібними програмами. Головні їхні домагання: свободи слова, віри, зборів, спілок, страйків, української мови у школах та установах, автономії, 8-годинного робочого дня, пенсій, рівноправності, оренди землі. Чи треба було

творити аж дві партії? З УРП витворилася Українська Демократично-Радикальна Партія з вимогою ще й виборної Української Народної Ради та передання землі селянам. Почала діяти Революційна Українська Партія. Таке міжпартійне бродіння проводило до розбратау. З РУП вийшла Українська Соціал-Демократична Спілка, що пов'язалася з Російською Соціал-Демократичною Робітницею Партією меншовиків, збочуючи з українського напряму. Занепали й українські радикал-демократи, а Безпартійна Загальна Організація відродилася під назвою Товариства Українських Поступовців. Багатьох українських діячів засмоктувало багно марксизму.

На Всеросійський з'їзд журналістів не обрано М. Міхновського. Зате чимало делегатів потрапило від бундівців, сіоністів та інших інородців. Тож демократи-українці часто покірно прихилялися до московського «Союзу федералістів» та й до чорносотенців. Дослухалися куди вітер віє з Росії.

Українські партії не напрацювали бодай наближеної спільної програми. Їхня гра «В довгої лози», коли Москва збивала з них шапки, тільки зневірила наддніпрянське громадянство. У революції 1905 р. воно спромоглося лише на стихійні бунти, підпали маєтків та терор. Імперія не похитнулася. Популярною в Україні стала Російська Кадетська партія. До неї вступали чиновники, земці, адвокати, купці, заводчики, поміщики, масони – всі, хто беріг свої статки та привілеї. Чорносотенці повчали малоросів, щоби був «адін царь, адна вера, адін народ». Активізувалися більшовики з депутатами до Держдуми. А наші демополітики шукали в Росії для України п'ятого кутка. Він був за Уралом.

У Галичині 1899 р. народовці згуртувалися в Українську Народно-Демократичну Партію з наміром об'єднати всіх українців. Проте вибухнула Перша світова війна 1914 р., і Головна Українська Рада у Львові призвала галичан боронити Австро-Угорщину від страшнішої Росії. Обабіч Збруча залунав клич захищати рідний край. Як підказувало серце – не Росію і не Австрію. Єдиний всеукраїнський визвольний рух не сформувався ще й через різні погляди. Діячі мислили неоднаково. Як мовиться, один поважав попа, другий попадю, а третій попівну. Перед тим звільнений від залежності драгоманівщини ясновідець І. Франко писав: «...національний розвій може лежати в тім, що з-посеред своєї нації витворили ті стани і верстви, що відповідають певним функціям народного життя, і не потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповнити люди чужих народностей нам на шко-

ду» («Поза межами можливого». – 1900). Цим наніс самостійницький удар не тільки по ворогах, але й по псевдопатріотах. Уважав: «Для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму» («Сучасність». – 1994. – № 9). Ліберали не хотіли кривдити сусідів, хоч Україну облягали російський, австрійський і польський шовінізми. Відтак Галичина засновувала «Соколі», «Січі» як підґрунтя для свого стрілецтва. Наддніпрянці лиш домоглися українізації деяких частин російської армії. А «Союз Визволення України» гуртував з військовополонених земляків в Австрії сиро- і синьожупанників для Гетьманату.

Революція 1917 р. застала наддніпрянців озброєними. Очолена М. Грушевським Центральна Рада хвастала перед Європою багатопартійністю. Хоч невдовзі самостійників з М. Міхновським відправила на фронт. До Центральної Ради ввійшли депутати селянських, робітничих, військових українських організацій і партій. Від російських – есдеки, есери, соціалісти і місцеві більшовики. Крім того – чотири польські партії, депутати від Бунду, Паолей Ціон, сіоністів, єврейських соцдемократів та інших нацменшин. Вони вважали, що Україною можна правити й без українців. Вільне козацтво, що встало на сторожі України, Центральна Рада не підтримала. Ще й розпустила додому півторамільйонне власне військо УНР. Есер М. Грушевський вірив, що «...соціально-економічну й національну еманципацію українського народу можна осягти і в межах чужої державності (російської і австрійської) при відповідній перебудові чужих держав, до яких належать тепер українські землі» (Д. Дорошенко).

Українські діячі Центральної Ради завше запізнювалися. Всеросійську революцію 1917 р. розпочав у Петрограді Волинський полк з жовто-блакитними прапорами. Аж потім проснувся Київ. Прощуміли урочисті Всеукраїнський Національний Конгрес та Військові з'їзди, але українізовані частини відправили на фронт. Перед Временным Правительством Керенського Центральна Рада відважилася 1-м Універсалом проголосити автономію України, «не oddіляючись від усієї Росії». Керенський запротестував. Тоді Центральна Рада заспокоїла його 2-м Універсалом, пообіцявши «Разом з усіма її народами змагати до піднесення розвитку цілої Росії та до єдності її демократичних сил». Послані до Росії «чоломбітники» вернулися з Інструкцією управління Україною москвинами. Відправлений з Києва на фронт полк ім. Б. Хмельницького обстріляли у вагонах

керенці. Багато козаків убито. Коли в Петрограді захопили владу більшовики, Центральна Рада 3-м Універсалом проголосила... ні не відокремлення від імперії, а федерацію з Росією. Мовляв, «щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб усі російські республіки стали федерацією рівних і сильних народів». Проти того в Центральній Раді виступила тільки Національна Революційна Партія. Центральна Рада воліла вступати в федерацію хоч би й з сатаною, аби лиш на засадах соціалізму. На хабіні більшовики пішли на УНР війною. На оборону під Крути виступив лише студентський курінь. Зрештою Центральна Рада 4-м Універсалом проголосила самостійність УНР з поклоном. Пообіцяла більшовикам, «...коли армія УНР буде демобілізуватися, поручаємо розпускати солдатів, а після утвердження мирних договорів розпустити армію зовсім, на місце постійної армії завести народну міліцію». Цебто – не будемо боронитися від вас, лише від власного народу. Ота ілюзія перемир'я надовго завела українську націю у кров по коліна. На поміч проти більшовиків Центральна Рада запросила кайзерівців. Німецькі імперіалісти задарма посылати своїх солдат під кулі не хотіли. Те, що не досягли війною, гребли руками окупації. Проти загарбників Заходу і Сходу першими повстали вільні козаки. Німці розігнали Центральну Раду і підтримали Гетьманат. Той запросив до співпраці петлюрівську Директорію. Вона відмовилася рятувати українську державність, щоб зберегти свою соціалістичну цноту. Знов спрацював принцип роз'єднання.

Відчайдушно спробувала порятувати Україну стихійна отаманщина. На міжпартійних дискусіях у неї крапку ставили кулею. Анархіст Махно убив отамана Григор'єва і отримав від Троцького орден Красного Знамені. Зрадник Волох убив отамана Божка і став червоним комбригом. Отаман Струк поміг воювати Денікіну і заслужив у нього золоті полковницькі погони. І так далі. Українці вибороли совєцьку Донецько-Криворізьку республіку. А керували нею Є. Бош, Ф. Сергеєв (Артем), В. Аусем, І. Март'янов, Ф. П'ятаков, Є. Квірінг. За що гинули нащадки запорожців? Брат вбивав брата, син батька. Що завоювали для себе? Розкуркулені замерзали в Сибіру. Голодом морені – під тином. «Переможці», які вижили, перли плуга і потрапляли в підвали ЧК та у зони ГУЛАГу. Через піввіку диктатура пролетаріату перецвілася в гуманну демократію. Замість 16-ти центральнонародівських партій наплодилося 160 верховнорадівських. Не мало?!

Не всі літератори заблукали між партійними стежками. Передчуваючи більшовицьке цунамі І. Франко закликав:

*Або смерть або побіда! –
Се наш оклик бойовий!
До відважсніх світ належить,
К чорту боязнь навісну.*

Він використав біблійну легенду про Мойсея для пророкування будучини України, співзвучної з метою Тарасівців:

*Труснеш Кавказ, впережишися Бескідом,
Покотиши Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

Революційне піднесення залунало у творах М. Коцюбинського, О. Кобилянської, М. Черемшини, С. Васильченка. Національне пеконання задзвеніло у новелах В. Стефаника. Особливо у «Синах»: «А він піdnімає шаблею грудку землі та і каже: «Оце Україна, а тут, – спривив шаблею у груди, – отут її кров, землю нашу ідем від ворога відбирати».

Чувся клич П. Тичини: «Гей, разом, разом на ворога ми, браття-зазвяття! Хто зрадить Неньку-Україну, – прокляття тим, прокляття!» Творці боролись не за Австрію чи Росію, а за Україну. Були впевнені, як Г. Чупринка: «Бо вірю я – не тільки в мріях – Ти будеш вільна наяву». Проти них загніздилися в Києві й антиукраїнські письмаки. Паплюжив самостійників трубадур Білої гвардії М. Булгаков та Червоної В. Еллан. Цей лютував: «Вогню ж! Динаміту!.. Церкви старовинні – в повітря! Вишневі сади – під сокиру!» Дезертир з Директорії В. Винниченко із-за бугра писав чолобитні Сталіну. Інші вірнопіддані коммутанти запопадливо готувалися, не відаючи того, до літературного етапу. Українство не зуміло створити масової власної партії, тож наймитувало у чужої.

Коли ж усвідомимо свою силу національної і соціальної справедливості?!

2009 р.

МИТЕЦЬ ІЗ КОЗАЦЬКОЮ ВДАЧЕЮ

Михайло Гаврилко

Роман Купчинський

Імена борців за волю України не забуваються. Митець і козак Михайло ГАВРИЛКО народився 5 жовтня 1882 р. на Козацьких Хуторах біля села Руновщина під Полтавою. Після народної школи він п'ять літ навчався у Миргородській Керамічній школі ім. М. Гоголя у шанувальника співців-кобзарів художника Опанаса Сластиона. Okрім гончарів-керамістів, там училися й майбутні скульптори. Водночас здібні самородки зачитувалися Шевченковим «Кобзарем», набували українського патріотичного гарту. Після того Гаврилко вступив до Петербурзького вищого Художньо-Промислового училища барона Штигліца при Академії Художеств. Вчився там у скульптора професора Беклемішева. Але у пору студентських заворушень юнака-бунтаря тричі заарештовували. Звільнений під нагляд поліції, він утікає за кордон, до Львова. Згодом вступає до Krakівської Академії красних мистецтв, де вчиться у скульптора професора Ляшки. У 1911 р. Гаврилко їде до Парижу і працює в майстерні скульптора Бурделя, далі в Анжельє. Вдосконалює свою майстерність, заробляє на прожиття, виконуючи замовлення багатіїв.

Вибух світової війни покликав скульптора і поета Михайла Гаврилка до збройної боротьби за незалежну українську державу. Він повертається до Львова. Спочатку синьоокий кремезний патріот за вказівкою Союзу Визволення України будив національну свідомість земляків у тaborах для полонених царської армії в Австрії. Потім зголосився добровольцем до першої Залізної сотні Українських Січових Стрільців. Старшинами там були Василь Дідушко, Андрій Мельник, Роман Сушко, а побратимами митця стали поети

Роман Купчинський, Микола Голубець, Юрій Шкрумеляк та композитор Михайло Гайворонський, що невдовзі почав керувати стрілецьким духовим оркестром. У тяжких боях стрільці перемагали московських окупантів під Галичем та Болеховом, на горах Лисоні та Маківці. Четар Гаврилко співпрацював також з Пресовою Квартирою УСС, яку очолював один із засновників СВУ Осип Назарук. Митець ліпив з глини портрети січовиків, малював карикатури до стрілецьких часописів «Самопал» та ілюстрував журнал «Червона Калина».

На початку 1916 р. Бойова Управа УСС послала кілька старшин для проведення культурно-освітньої праці (а також для вербування добровольців у стрілецтво) на Волинь. Вони збириали дітей до школи, щоб визволити волинянків від польського та московського впливу. Начальником такого комісаріату у м. Луцьку працював четар М. Гаврилко. З наступом московських військ він перебрався до Коломия. Австрійське командування намагалося усунути Бойову Управу УСС. Замість неї стрільці утворили Центральну Управу УСС, очолену професором С. Смаль-Стоцьким. Постановлено, що українці «не сміють зйті без опору із сцени боротьби народів за свою будучність». Влітку отаман Антін Вернигора почав формування всеукраїнського національного війська.

До Наддніпрянщини М. Гаврилко повернувся козаком дивізії Сірожупанників під командою генерала Сокири-Яхонтова. Її готовували для війська УНР, але ситуація змінилася, і дивізія присягнула на вірність Українській Державі та Гетьманові. Згодом події підхопили Гаврилка у шалений плин визвольних боїв. Отаманом повстанців він, звалений тифом, потрапив у пастку чекістів. Його розстріляли 1920 р. у Полтаві. За іншою версією: вкинули у топку павловоза.

Відомі твори Михайла Гаврилка: погруддя Т. Шевченка, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, жіночі та чоловічі портрети, «Ганнуся» (мармур) і романтичні композиції «Козак і дівчина», «Сирота». Його проект багатофігурного пам'ятника Т. Шевченкові для Києва (1911) використав М. Манізер для свого монумента Великому Кобзареві у Харкові.

2009 р.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО, ЯК ГЕНДЛЯР УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Володимир Винниченко

При сучасних похибках побудови української держави треба оглядатися на колишні, аби не повторити їх. Тоді і тепер не було кому координувати стихійну енергію народу. Інтелігенція не створила потужної національної партії єдиної України. До української булави знайшлися тільки лжедмитрії. Один із них, Володимир Винниченко, був не підсліпуватим симпатиком на забур'яненій ниві українства, а свідомим погоничем волів у потребному йому напрямі. Його друзі соцдемократи теж мріяли збудувати соціалістичну федерацію з Росією.

Талановитий український письменник, але невдачний політик В. Винниченко (1880–1951), з родини кріпаків Полтавщини, які поміщик проміняв на хортів панові з Єлисаветградщини, зоставив по собі помітний слід. Його батько Кирило пас у нового пана отару, потім чумакував і пристав у прийми до вдовиці. Вона народила йому сина Володимира на хуторі Веселий Кут (Григорівка), за іншою версією – в Єлисаветграді (Кіровоград). За навчання хлопця в гімназії платив його зведений брат-друкар, згодом наглядач тюрми. Неслухняного Володимира двічі заставляли у класі другорічником. Зрештою перевели до гімназії в м. Златополь, де він і склав іспит на атестат зрілості. Там він почав писати оповідання. В оточенні містечкових ремісників, для яких торговиця завше була громадським віchem новин і товарів, він зненавидів царизм. Серед молоді солодко пахло марксизмом: «воля, братерство і рівність!» Хто б міг відмовитися від такого щастя?!

Юнак поступив на юридичний факультет Київського університету. Однак за організацію студентського страйку його у 1902 р. відрахували звідти з «вовчим билетом» – без права продовжувати навчання в іншому закладі. Та ще й вкинули на три місяці до тюрми. Влітку він вернувся до Києва по призову на військову службу. Вона йому не сподобалась. Департамент поліції в 1908 р. розіслав по губерніях таємний циркуляр: «Вольноопределяючийся 5 саперного

батальона, квартирующего в г. Киевъ, бывший студент университета Владимир Кирилловъ Винниченко 1 февраля текущего года самовольно отлучился из батальона, на 16 февраля состоится в бегах...».

Поки дезертира шукала поліція він залучився у Львові в роботу Революційної Української Партиї. Влітку його заарештували на кордоні з чужим пашпортом та валізою соціалістичної літератури. РУП вилонилася з Братства Тарасівців, яке боролось за самостійну Україну. Отож туди ввійшло чимало соціалістів із закликом єднання пролетарів усього світу.

Військовий трибунал присудив Винниченкові півтора року дисциплінарного батальону. Той не витримав катувань, намагався в камері покінчти з собою. Написав нареченій, соратниці по РУП Марусі Гоженко, щоб не присилала йому книг. Через 15 місяців його звільнили за амністією. Проте, оминаючи штрафбат, доправили дослужувати в армії. Після служби він виїхав за кордон і захопився ленінською «Іскрою». Однаке борець «за Україну без пана» шукав завше підтримки в багатіїв. Один із них, землевласник Євген Чикаленко, писав йому: «Я вам ставлю умову – за тих 300 руб., які Ви відберете у мене за рік, Ви повинні написати не менше 5 друкованих аркушів за рік, в якому журналі хочете». Звідтоді твори Винниченка публікувалися не тільки в «Киевской Старине» та в часописі «Рада», але й у Львівському «Віснику». В економії Чикаленка Винниченко мав надійний прихисток від жандармів. Меценат хотів підготувати з нього великого письменника, захисника українства. Проте той не гострив по-Шевченківському перо. «Націоналіст» В. Винниченко у 1911 р. пише: «Я приписую себе к группе социалистической, и притом той, которая организованная на основах марксизма». Серед багатьох жінок, яких кохав, узяв собі за дружину знайому по італійському курорті заможну Розалію Яківну Лівшиць. А наречена Маруся, фронтова медсестра, ще довго писала до нього навіть в еміграції. Розалія (за його визначенням – Коха) передруковувала йому рукописи і допомагала видавати твори. У 1914 р. подружжя повернулося в Україну.

В Українській Соціалістичній Спілці, що відкололася від РУП, Винниченко сповідував заповіді нового Месії – модного Маркса. Коли у лютому 1917 р. революція в Росії з допомогою Волинського полку, що вийшов на маніфестацію з жовто-блакитними прапорами, скинула монархію, завикувала їй Українська Революція. Демонстрації, з'їзди, віча, зібрання, сходки вимагали творення Української

Самостійної Держави. На хвилях ейфорії Товариство Українських Поступовців зібрало нерішучу Центральну Раду, яка, діждавши повернення проф. Михайла Грушевського з московського заслання, обрала його своїм Головою. Не запізнився до керма Й Винниченко, щоб «творити соціалістичну Україну або – ніяку». Тобто «патріот» категорично виступив проти самостійника Миколи Міхновського та його прибічників. Грушевський завше оглядався на Временноє Правительство Керенського (Арона Кібріса), а Голова Генерального Секретаріату (уряду) Винниченко прислухався, куди вітер дує, щоб не розгнівати Росії. Інші очільники Центральної Ради, виплекані Старою Громадою збирачі етнографії (пісень, казок, рушників, горшків та ін. старовини), поволі ворушилися тоді, коли треба було збирати козаків. Ялову Центральну Раду затопила злива демагогічних суперечок замісто результативної діяльності. Якщо у Європі ширився націоналістичний рух, особливо на Балканах, у Прибалтиці, то Центральна Рада журилася «долею всього людства». Мало було депутатів, які б відчували рідну землю під ногами.

Спочатку до Центральної Ради обрано 150 депутатів, потім їх набралося до 800 душ за рахунок «інших політичних сил». Кого ж обрано до українського парламенту? Селянських депутатів 212, військових 158, робітничих 100, солдатських 50, соціалістів українських 20, російських 40. Від нацменшин: сіоністів 50, бундівців 35, з польських партій 15, від губерній 84, інших меншин 108 (Національні процеси в Україні (К.: «Вища школа», 1997). До Центральної Ради були відкриті двері для всіляких товариств та організацій, творців гармидеру, а не законів. Хто не лінувався, той і обирається. Активізувалися масони зі своїм правилом «за будь-якої влади бути при владі». Брат-демократ О. Керенський так заопікувався Україною, що надіслав до неї «Інструкцію Генеральному Секретаріату», і слухняний Винниченко керувався нею, а не пропозиціями депутатів. І сам за викликом керенців поспішав не раз до Москви узгодити з ними справи України. Після тих «дебатів» українські закони втрачали своє право вдома.

Багатства краю теж належали не українцям, Управляв Києвом поставлений Временным Правительством генерал Обручов. Та й IV з'їзд УСДРП з лідером В. Винниченком у жовтні 1917 р. постановив, що суперечки «не викликають необхідності політичного відокремлення України від Росії». І господині Центральній Раді довелося принижуватися перед Керенським, поки вона вижебрала в нього для себе залу Педагогічного музею. А Генеральний Секретаріат Центральної

Ради тулився в коридорі, де кожне міністерство мало одного стола. «А одна з убиральень, – згадував М. Грушевський («Розбудова держави». – 1993. – № 1), – була обернена на президіальний покій Секретаріату». Там правив Винниченко. Ніхто не провів люстрації в місцевих адміністраціях. На посадах зосталися переважно монархісти.

На військових з'їздах самостійники Української Національної Партії М. Міхновського вимагали утворення незалежної держави. Їхня Програма проголошувала: ми «як сини свого народу є націоналами і передусім дбаємо про те, щоб дати своєму народові волю національну» (Національні процеси в Україні...) Самостійники домагалися негайного творення української армії УНР. А як реагували захисники «свободи слова»? Грушевський відіпхнув Міхновського від трибуни, а Винниченко не дав лідерові УНП висловитися. Винниченко декларував: «Не своєї армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всіляких постійних армій... Українського мілітаризму не було, не повинно бути його й далі» («Розбудова держави». – 1997. – № 4). І коли на Шевченковій Звенигородщині відродилося Вільне Козацтво і припинило грабування селян дезертирами з фронту, він у Центральній Раді виступив проти його засновників – курінного Никодима Смоктія та кошового Семена Гризла. Брехав: «Це ті, що смоктали і гризли трудове селянство».

Після патетичних промов у Центральній Раді про «відродження нації» Винниченко підписував її ганебні Універсали – 1-й 29 червня 1917 р., де «Україна хай буде вільною, не oddіляючись від усієї Росії». Та й 2-й 15–16 жовтня із запевненням, «щоб не відривати Україну від Росії» і змагати за піднесення й розвиток цілої Росії. Подібно й 3-й Універсал 20 листопада: «...не відділяючись від російської республіки... щоб стала федерацією рівних і вільних народів». Ось так «український патріот» готовував Україну під окупацію більшовиків, які на очах гуманного світу нарощували м'язи для свого перевороту. Тоді в Києві зійшлися в смертельному двобої війська Керенського та більшовиків. І доброзичлива до обох Центральна Рада оголосила «дружній нейтралітет». Не заарештувала більшовицький ревком і не виперла керенців із столиці. Вона зволікала з реформою розподілу землі і розпустила біля 200 000 мобілізованих козаків УНР додому. А Генсек Винниченко депутата Міхновського з його прибічниками відправив на румунський фронт. Коли ж більшовицька орда Муравйова напала на Україну, Центральна Рада

послала під Крути студентський батальйон, який боронив з місцевими вільними козаками рідний край. А потім запросила військової допомоги у німецького кайзера. Винниченко тим часом розпивав шампанське на дніпровському пароплаві з більшовицькими посланцями Мануїльським та Раковським. Вони знали про військові таємниці УНР більше за самого Грушевського. Кайзерівці заходилися активно допомагати. Розігнали немічну Центральну Раду після її одинадцятимісячного «царювання». Перед тим вона ще встигла проголосити IV Універсалом незалежність України, запевняючи «коли армія буде демобілізована, поручаємо розпускати солдатів... натомість постійної армії завести міліцію». Такими поступками дбали «про оборону» України.

Винниченко притаївся в палаціку власника заводу аж у Бердянську. Німці заходилися «помагати». Передусім вивозити до фатерлянду українське добро: хліб, сало, масло, худобу, залізну руду, вугілля, навіть чорнозем. Готовалися створити замість УНР генерал-губернаторство під своєю протекцією. Щоб не допустити окупантів до постійної влади національно свідома партія Хліборобів обрала гетьманом генерала Павла Скоропадського, утвердивши Гетьманат. Влітку 1918 р. проти кайзерівців повстали Вільні Козаки.

За період своєї військової диктатури Гетьман відкрив 150 українських гімназій, 5 Університетів, Академію наук, державні театри, художню галерею. Підприємства повернув заводчикам, заборонив страйки. Маєтки повернув власникам за викуп. Землекористування обмежив 25 десятин на особу. Запровадив козацький стан як на Кубані, так і на Дону. До свого уряду запрошуval діячів Центральної Ради, але вони відмовилися. Проти Гетьмана Винниченко очолив Союз соціалістів, а Петлюра – земців. Головою тієї Директорії обрано Петлюру. Гетьман оточив себе російськими монархістами, які втікали від більшовиків, і підготував Грамоту про майбутню федерацію з білою Росією. У Німеччині вибухнула революція, і Гетьман відступив з німцями. Більшовики окупували Україну. Ешелони з її добром попливли в Росію. Директорія захопила Київ, але не притмалася й місяця та відступила до Кам'янця-Подільського. У ту лиху годину з неї дезертирував Винниченко. Та й прижився в австрійському м. Земмерінг «задля солодкого спокою». Перед тим він готовував окупацію більшовиками України. Якби Директорія вступила до уряду Гетьмана, то можна було б втримати незалежну державу. Більшовицькі окупанти розстріляли міністрів УНР І. Стешенка,

В. Науменка, історика О. Єфименко та ін. Бувши свого часу міністром внутрішніх справ УНР, Винниченко теж підписував розстрільні вироки, враховуючи «класові симпатії».

В Австрії Винниченко писав книгу «Відродження нації», декоруючи її позитивом своєї діяльності. На жаль, всі ті печалі за долю УНР, які мав би виповісти на сесіях Центральної Ради, зосталися тільки запізniлою любов'ю, а не каяттям. Окрім того твору, в еміграції він захопився конкордизмом – щастям для всього людства. А мав би передусім дбати про щастя України. Наперекір отій філософії щастя – «не пануй і не підлягай» – сам робив те і друге. А вже правила «будь погоджений у слові і ділі» не дотримувався навіть у «чесності з собою». Не підтримував соціал-самостійників – борців проти більшовизму і їхню оборону інтересів України. А ще творив там Комуністичну Партию України.

Голову йому дурманило особисте прагнення більшовицької влади. Удвох з Кохою в 1920 р. вони добралися до Москви. Там знали про гостей, але ніхто їх не стрічав, не приготував екіпажу і притулку. Три місяці Винниченко обивав кремлівські пороги з чолобитною. Годинами просиджував у чергах до вождів. Та його не зустрічали з відкритими обіймами. Своїх продайдуш вистачало. А він же прагнув «стати на коліна перед соціалізмом». Розмовляли з ним холодно. Нарком закордонних справ Чicherін допитувався: «А кому ж належить Кубань і Донбас?» Тяжко було торгуватися з Леніним і Троцьким, з Каменєвим, Бухаріним, Зінов'євим і Сталіним. Український обіцяв вступити в російську компартію, якщо йому дадуть посади в Совнаркомі. Гадав, що без нього в них і вода не освятиться. У Москві проходив Конгрес III-го Інтернаціоналу. Винниченка не допустили до виступу з РКП та як делегата від закордонної УКП не запросили до Конгресу. Вимолив лише дозвіл у вождів поїхати до Харкова. Там Маркову літургію правили землячки. Згадував перемовини з Мануїльським і Раковським: «Призначено мене Наркомзаксправ і Заступником Предсвнаркома... Мене не допущено в ЦК Політбюро». (Щоденник. – 8–10.IX.1920). Тобто дали «должність» і з рук не спустили. А йому хотілося, щоб «як мед, то й ложкою». Продзвеніли срібняки та й стихли. Гешефт не витанцовався. А в Україні тоді кривавилася відчайдушна отаманщина. Гинули козаки, обороняючи села від грабіжницьких продотрядів. Лютував голод.

Винниченко випорснув з большевицької пастки спритно і вчасно. Замітив перші спалахи ленінського терору та скорпіонів у партійній метушні. Інтеротряди й Красная гвардія Троцького добивали

українську Вандею. Хтось йому з друзів шепнув: «Рві когті». Розумів: рано чи пізно, а доведеться впасти від куль чекістів. Якщо не «українським націоналістом», то троцькістом напевно.Хоч він їм і допомагав.

Він не пристав до нескорених козаків УНР в еміграції. У французькому Мужені купили з Коховою селянську садибу і жили з підсобного городу. На процесі Шмуля Шварцбарда, який 1925 р. застрелив у Парижі Петлюру, Винниченко, потупивши очі, захищав убивцю. Доводив, що сам пішов з уряду, щоб не відповідати за погроми.Хоч Петлюра карав за погроми і в його уряді працювали міністрами Зільберфарб, Гольдман, Гутник, Красний, Марголіс.

Після смерті його батька з голоду 1933 р. Винниченко писав: «Стою тільки за Україну радянську, соціалістичну». Його критикували за «розхристаний стиль і грубу нечисту мову» (М. Вороний), за «необрблений стиль» (С. Єфремов), за «шкідливий вплив на людей» (П. Житецький). А своїм підлизом «Слово за тобою, Сталіне!» він заохочував ката до безконечних репресій.

Письменник творив знаний з дитинства базар шахрайів та провокаторів з гаслом «Кацапи, геть із українських тюрем». А позитивних героїв – Міхновського та Донцова «не помітив». Зате посіяв позичених у декадентів Європи та Росії розпусту, пролетаризацію сільської моралі – і жодного героя національного спротиву. У його творах лише «помірковані та щирі» малороси, яким ніхто не читав «Кобзаря». Письмак зображував карикатури на хохлів, висміюючи їхні газети, іменуючи їх «Рідний куточок», «Рідний запічок» та клуб «Рідна стріха». Він і зостався винниченком, як усі укапісти та боротьбисти, що спричинилися до невдач України у визвольній боротьбі.

2011 p.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ БЕЗ НІМБА

1

Плавлену в горнилі революції та громадянської війни Україну втихомирила московська більшовицька сила, амністія та «українізація». Селяни тимчасово дістали землю, а робітники – ілюзію влади. Соціалісти пригорнулися до боротьбистів і пристосувалися до обставин. Більшовики теж дали власну державу, хоч і під московським контролем. Одвічне «якось воно буде» заспокоювало. Національно свідомі сили здебільша емігрували. Заломлена, без потягу до спротиву інтелігенція кинулася будувати нове життя. Будова виявилася чужорідною. За поразку хотілося виправдатися перед історією. Довести свій спротив у неволі. Якого ж національного героя вилонила українська еліта в годину прозріння? Кого визнала за духовного Месію? Тичину? Сосюру? Плужника? Косинку? Вибрала Хвильового. І в тому самообмані понині підносить його в теоретичних сентиментах, наче стягом боротьби, прикриваючи багатолітнє власне промосковське наймитування. Хамелеонська звичка до напівправди, напівукраїнства, напівспротиву тощо виробила ілюзорний символ віри. Хто був насправді канонізований Хвильовий? Найвірніше про те розповідають не теоретики, а його власні твори та висловлювання.

Народився Микола Григорович Фітільов 13-го грудня 1893 року у вчительській родині села Тростянця, що на Харківщині. Люмпенське походження його прізвища, де «фітіль» на злодійському жаргоні означає знесиленого, а простою мовою, може, й засвічувача вуличних ліхтарів, не так важливе. Як і коріння материного роду конторських службовців, буцімто поміщицьке. Відому людину завжди оточують легенди. Одна з них визнає його за сина заможного селянина, себто куркуля більшовицькою мовою. Інша – сином чиновника, який звабив «горняшку» чи домашню вчительку-гувернантку та й покинув покриткою. Так це чи інак, а в його «Арабесках» проглядає болісний образ байстрюка Сойрейля і безрадісне дитинство. Виходячи з неврівноваженості вдачі сина, батько його, справді, був мрійник і чарколюб Фітільов, що невдовзі зоставив родину і повія вся геть. Проте суть не в родоводі, а в особистості. Коли Микола після сільської початкової школи вчився в Охтирській гімназії, за «бунтарські» розмови мусив покинути навчання

з 4-го класу і на атестат зрілості готуватися заочно. Байдикував уurma, в 17 літ, без копійки в кишенні, помандрував на Донбас. Працював чорноробом, у котельні. «Із Дружковки я направився на юг, к морю, по «босяцким етапам». Ідейну сущність цього періоду моєї життя я могу характеризувати, як швидке падіння до інтуїтивному анархизму» (M. Хвильовий. Твори у 2 т. – К.: «Дніпро», 1990. – Т. 2. – С. 831). Ця сповідь не дивує. Компартія зачиналася з босяків, які з часом ідеїно і практично підростали до стану «воров в законе». Юний Фітільов довго ніде не працював. Його завжди «тянуло к босяцькій вольниці». Мобілізація на фронт 1915-го року звела його з пітерськими большевиками, а революція висунула через совет солдатських депутатів на армійський з'їзд. До українських самостійників, з якими там зіткнувся, не пристав. Отже, українцем не почувався. У вирі мітингів через семітську зовнішність ледве не наклав головою.

Наприкінці 1917-го року Фітільов повернувся додому. Познайомився з боротьбистом Андрієм Заливчим, проте й до його загону не пішов. Натомість зібрав ворожу щодо Центральної Ради анархічну банду конокрадів і заходився проводити ленінську «експропріацію багатих». Себто чинити грабунки. Тож про українську національну свідомість юнака Фітільова говорити не випадає. За Гетьманату він працював двірником, санітаром та канцеляристом на пункті поверненців з німецького полону. Згодом згуртував сільський большевицький загін, що боровся проти петлюрівців. Але попався їм до рук і ледве втік з-під розстрілу. У боротьбі проти військ УНР та Денікіна спритний червонець Фітільов виріс на політпрацівника. Фатальний випадок звів його з «Особим отделом». Причиною стала його втеча з поля бою, коли донські козаки розбили полк «червонців», яких покинув власний штаб. Фітільов із штабістами потрапив у підвали ЧК. Порятувала його від кулі секретар комячейки «товариш Жучок». Звідтоді він і став похідно-пользовим мужем того «кота в чоботях». «Треба бути начеку і не забувати про Чеку». До того був готовий, хоч про свою працю в Чека докладно згадувати не любив. Відряджений до політвідділу Південного фронту, писав листівки та агітки. Потім на врангелівському фронті працював у редакції армійської газети. Чека і політвідділи на той час вершили спільну справу. На початку 1919 р. дзержинець Фітільов вступив до компартії. З фронту, де винищувалось кубанське козацтво, його відрядили до Харкова. А там у 1922 р. за розпорядженням ЦК компартії демобілізувався.

Насправді ж відданого фанатика комуни Фітільова направили на фронт класової боротьби. Працював у редакційному відділі Головполітпросвіти, керував наросвітою Богодухівщини. Відтак пішов на завод простим робітником, щоб, як належиться пролетарію, сміливо ввійти в літературу «від верстата». Мав до неї схильність. 1919 р. надрукував свій перший вірш. Такою була прелюдія його письменства. Без жодного сліду української визвольної ідеї.

Кудлата папаха, армійська шинеля та панібратство Фітільова привертали до нього нових знайомих. Разом з В. Сосюрою та М. Йогансеном він заходився організовувати «регулярну армію мистецтв пролетаріату». Звичайно ж, не без відома і підтримки компартії, що обсаджувала літературу своїми агітпропівцями. Однаке віршоманія не принесла агітаторові успіху. Перша добірка віршів Фітільова вигулькнула 1921 р. у журналі «Шляхи мистецтва» під псевдонімом Микола Хвильовий. Не «хвилевий – тимчасовий» і не «водяно-хвильевий», а «хвильовий – хвилюючий», «вражуючий». Так народжувався його міт. Проте ескізні, не чуттєві, а надумані його вірші, писані під Чумака, Тичину, Сосюру, Поліщука та футуристів, читачами не сприймалися. Саме його стосувалася порада «главаря-горлана»:

*Таваріці паєти масковськіє,
Я вам гаварю, любя:
Не делайте под Маяковскою,
А делайте под себя!*

Плутані рядки Хвильового не пахли поезією: «І глузували над святым святих, І в сміх підмішували кал...» («В електричний вік»).

Збільшовичена повія в його рядках закликала: «О вітре! О любий рав! (рабине) ... Товариші комуністи! Станьте зі мною поруч... Гей, революцію для духу! Так вам говорить колишня шлюха!» («Поема моєї сестри»). Заклик до єднання собі подібних тієї ленінської Ярославни з панелі зрозумілій. У ньому проявилося ество новоспеченіх вождів. Однаке у віршах бракувало естетики і здорового глузду. Бідкався про себе:

*Годувала маучуха-недоля,
Збайстрював мене батько-кужіль...*

І коли зрештою Хвильовий після випущених у світ трьох своїх збірок покинув віршувати, поезія від того нічого не втратила.

Марксішій за самого Маркса літератор Хвильовий не мав українства ні в душі, ні в побуті і ніколи не прагнув його набути. Він

пристав до літераторів боротьбистів-комуністів, згуртованих редактором газети «Вісти ВУЦВК» В. Елланом-Блакитним. А вони активно проводили українізацію, сподіваючись що московські большевики дозволять їм зліпити радянську незалежну Україну. Марні ілюзії! Компартія наглядала за письменством і не допускала в нім гуляйпілля. За декретом 31-го серпня 1920 р. творчими силами заопікувався Раднарком УССР. А потім їх контролювали Головполітпросвіта УССР, сестра ГПУ (Главное Політическое Управление) та Агіт-проп ЦК КП(б)У. За їхніми «Тезами про художню політику» був розв'язаний напівстихійний Пролеткульт. З милостивого дозволу ЦК почали виникати літоб'єднання: селянський «Плуг», робітничий «Гарт», «Комкосмос» футуристів тощо. На початку 1923 р. народився товстий журнал «Червоний шлях». Його редакцію ЦК посилив гаргітівським комісаром Хвильовим. Вкорінили його туди не за літературні заслуги, а за вірнопіддану комуністичну патетику як «глаза і уши партії». Це сталося з протекції начальниці культурно-видавничого сектора ЦК Раїси Мойсеївни Азарх, колишнього комісара Особливої В'ятської дивізії. Бойова соратниця і друга дружина комдива В. Примакова влаштовувала на важливі редути ідеологічного фронту своїх людей.

За національним духом Хвильовий не був українським письменником. Не зазнавав впливу української класики. Хіба що – імпресії М. Коцюбинського з його безбатченком «невідомим», озброєним наганом, та психологічних вправ В. Винниченка. Мистецьке світобачення Хвильового формували твори Фьодора Достоєвського та символіста Андрея Белого. Прозові меланхолічні етюди Хвильового з мішаниною марксизму й християнства не виліплені уявою, лише скопійовані з натури емоційно й імпульсивно. Шкіци, часто безсюжетні, зроблені хаотично, спонтанно, інколи без правки. Їхня мова суржикова, близька до літературної і далека від народної. Розрекламована партійними літературними кадильниками фіміаму проза Хвильового дійсно хвилювала незвичним романтичним ритмом. Той московський декаданс в українському тлумаченні поруч із нашою класикою сприймався як новація. Він вносив у маси співзвучні уярмленому суспільству розпач та безнадію і тим викликав у читачів симпатію. Вплив сутінок північної душі у ньому досить помітний. Повсюди відчувається «братерська» співзвучність. У Белого: «Закатная лазурь запятнана прахом и дымом. К утру, быть может, лазурь очистится». У Хвильового пейзаж політизований: «...серед мертвого степу – там в дальній безвісті, Невідомі горіли тихі озера

загірної комуни». Така загадковість імпонувала юнацьким душам і вабила їх до абстрактної комуни. Його «Арабески», «Я (Романтика)» та «Арабески» і «Я (Эпопея)» Белого споріднені також ритмом. Дегенерат синедріону (як у Юдеї) комуни – теж родич образів Белого, а доктор Тагабат – Батько дня – нагадує його «Беса полудньонного». Московською психологією просякнуті майже всі персонажі етюдів. Інколи вони уподібнені до французьких революціонерів. Тому там діють робесп'єрівський чорний трибунал Чека, червоні інсургенти, білі версальці тощо. Навіть в есперантських іменах чути сваволю натовпу: Анарх, Карно, Карк, Огре і т. п. Хвильовий оспівав своє багно комуномішан – середовище передбаченого Дм. Мережковським «Грядущого Хама». Героїзовані борці в нього не козаки чи гайдамаки, не повстанці-селяни чи будівничі УНР, а збаламучений Марксом-Мордехаєм люмпен.

Він не вигадував, лише висвітлював. Улюблений герой автобіографічних етюдів – кат. Не чесний звитяжець у поєдинку на полі бою, а вбивця беззбройної жертви. З тих іпостасей вимальовується похмуря постать чекіста Фітільова. Главковерх чорного трибуналу комуни довіряє тільки «товаріщу мавзеру» («Я (Романтика)»). Зрозуміло, Фітільов не вбивав рідної матері біля монастиря, але навчав, як во славу комуни, це можна зробити. Особисто він розстрілював інших, беззбройних і безневинних. У романі «Вальдшнепи» (птахи для відстрілу) Аглая нагадує Карамазову-Фітільову: «Ти розповідав мені, як колись, у часи громадянської війни, ти розстріляв когось із близжніх біля якогось монастиря» (с. 226). Йдеться вже не про романтику, а про мазохічний кримінал. Згодом він пригадав і дещо інше про себе: «Він прийшов у Чека. Він вистрелив одній баришні в карк» (с. 254). Знайомий почерк катів майбутнього розстріляного Відродження. Власне, у тому епізоді бачимо методичний посібник для них. Немов баришень Карамазова, стріляли тоді літераторів. Яскравий тип ідейного комуніста з Чека: підступно, знічев’я вбивати навіть не вояка полоненого, а – баришню. З легкістю прочитаного ленінського рядка про червоний терор. Садизм – вершина подвигів чекіста Фітільова і духовного «злету» літератора Хвильового. Гартівець В. Чапленко запам’ятав, як Хвильовий хвалився тим, що власноручно застрелив фельдшера-петлюрівця. Позбавив життя людину гуманної професії, беззбройну, і теж професійно – в потилицю. Герой проти беззахисних, Фітільов вполював безвинного лікаря, як вальдшнепа: «На цей раз я вже не дав йому вимолювати собі життя. Гримнув постріл з мого мавзера, і горохова нікчема

грохнулася на підлогу» (*M. Хвильовий. Подяка приватного лікаря // «Український Засів». – 1994. – № 1. – С. 73*). Скільки гріха на душі Фітільова? «Шість на моїй совісті? Ні, це неправда. Шість сотень, шість тисяч, шість мільйонів – тьма на моїй совісті!» – так інколи просипалися рештки його сумління (*«Я (Романтика)»*. – С. 326). Це не художня вигадка, а реалії становлення диктатури. Фітільов розстрілював Україну, то чи міг за неї боротися Хвильовий? У злочинах чекіста Фітільєва починається трагедія літератора Хвильового.

Хвороблива творчість Хвильового пронизана патологічною манією самогубства. Анарх у «Санаторійній зоні» шукав револьвера, щоб позбутися тягаря чекістського минулого. Зрештою, він, як і хлопчик Хлоня, втопився. У таку ж безповоротну дорогу там-таки готувалася й авторка щоденника. Пішла вішатися молода чекістка Мар'яна (*«Заулок»*). У столі редактора Карка-Хвильового лежав браунінг, що схиляв його до мислі покінчти з собою (*«Редактор Карк»*). Саме лише ім'я Карк нагадувало потилиці розстріляних. Фатальна думка втечі в небуття бентежила також комісара Сайгора (*«Пудель»*) і опозиціонерку Спиридонову (*«В лабораторії»*). Про «кулю собі в лоб» розбалакував Карамазов у *«Вальдшнепах»*. Прозові імпресії Хвильового переповнені відчаем спустошених душ так само, як твори Андрея Белого, Михаїла Арцибашева, Бориса Пільняка – його літературних хрещених батьків. Моральна надломленість через побачене та скоене не дозволила письменникові стати врівень з оптимізмом. Не мав з чого тішитися. Кривава ленінська пацифікація зоставила по собі господарську розруху та зруйновані душі. Романтичним маренням не можна було поправити такої кризи життя.

І все-таки комунар не відмовився від безглаздої класової боротьби. У власному оточенні він списував героїв комуністичної бюрократії, що з'явилися ще в зародку Системи. Себто ще там, у боях, де малограмотний комісар у спідниці кольору хакі, «кіт у чоботях» нотував: «Товаріш такої-то в таком-то місяці пропустіл столько-то собраній...». Що ж виборов анарх Фітільов поруч з гофманами, зіммелями, тагабатами для України? Нове закріпачення. А для себе – вічний і безуспішний бій з вітряками українства. Нація, попри лихоліття, зосталася духовно не здоланою. А Хвильовий не відрівався від рідних йому совслужбовців, комячейок, компіяків, комхозів, стінгазет, парткомів, пайків-совнаркомків, всеможного ЦК і Госспупу (ГПУ). Він не заглянув у душу українського народу, закритого для нього широкими спинами партійних міщан. Таких, як «жірна Женщина» Хая, яка попихала своїм мужем, червоним лати-

шем: «Там я напісяла, візьми винеси», а спала з «ответственным совпартработником». Слугувала їй наймичка, сільське дівча Пріся, а сусідка-бабуся завжди прохала рештки Хайнго обіду («Свиня»). Він писав про високопоставленого комуніста Івана Івановича з ідейною жоною Галактою, що читала Маркса. І намагався своїм сарказмом застерегти партію від загнивання, вилікувати її від послідовної деградації. Хоч вона за свою природу приречена бути такою, а проти природи, як кажуть, не попреш. Від світу, в якому жив, можна було збожеволіти. Та він завше захищав його криваві ідеали: «темна наша батьківщина... Болить наше мільйонове серце, і хочемо запалити її груди своїм комуністичним сяйвом» («Солонський яр»). Бачив «бандитів» Солонського яру, та не зауважував косарів – хлібодавців А. Головка чи повстанців Г. Косинки. Запалити повністю Україну марксизмом не вдалося. Спопелили тільки національне ество Наддніпрянщини, але і в ній зосталися живі іскри. Будівничі «світлого будущого» будували – зони. Моторошно виглядає мала «Санаторійна зона» – певною мірою прообраз СССР. Немов картина Іероніма Босха з парадоксальними земними радощами. Диктатура пролетаріату панувала в зоні твердо. Коханка Анарха, агент охоронки і чекістка Майя, збирала на нього компромат у ліжку, виправдовуючись перед собою: «Не можу без цього жити». В суголосі з нею діяв також літератор Хвильовий (чекісти на пенсію не йдуть). Селянська в корені, національна духом Україна в його серці й не очувала. Бачив її іншою: «І люблю я її – большевицьку Україну – ясно і буйно» («Шляхетне гніздо»). Однаке, іноді торкався її національних проблем. Все-таки вважався українським письменником. Хоч більше формально, ніж по суті, з перевагою космо-інтернаціоналізму. У редакції «Червоного шляху» українські письменники Хвильовий, Яловий і Сосюра розмовляли між собою по-московськи. (В. Сосюра. Третя рота // «Київ», 1988. – № 2).

Найболючіше діткнувся Хвильовий національних ран у поспіхом писаному (як і все, що робив) романі «Вальдшнепі». Там стомлений партроботою Дмитрій Карамазов (дрібніший за Карамазова у Достоєвського) розпатякував перед московськими дачницями про свою «мамулувату націю». Розмірковував про свою дружину Ганну, типову українку, яка, мовляв, мов жона Тараса Бульби, «пішла плodити безвольних людей». Хоч про Остапа та Андрія того сказати не можна. Карамазову-Фітільзову Ганна нагадує оту, яку «він розстріляв колись у часи громадянської війни, біля якогось провінціального монастиря» (с. 208). І захотілося з Ганною повторити

пройдене. Бо вона буцімто «перешкоджає йому протиставити себе рабській психіці своїх дегенеративних земляків». Отже, Карамазов-Фітільов не вважав себе земляком Ганни, тоді як мавзером і агітсловом сам впроваджував в Україні разом з анархами і дегенератами оту рабську психіку. Агая ним втішена, бо не мав нічого спільнога «з Тарасами Шевченками». Карамазов-Фітільов-Хвильовий просторікував: «Саме цей іконописний «батько Тарас» і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитися у державну одиницю» (с. 222). Нібито будитель національної свідомості українців заважав царській імперії. А згодом Совдепії допустити націю на шлях власної державності. Якби не він, то не було б Української революції 1917 р. і козаків УНР. Нібито розвиток української нації гальмували не царі з валуевими, не леніни зі сталінами, не фітільови з тагабатами, озброєні мавзерами Чека, а вічний провідник нашого духу Тарас. Спроба нейтралізувати заклики Тараса Шевченка Хвильовому не вдалася. Значно більшого в тій галузі досягли, завдяки його «заіконенню» та інтеркосморедагуванням пізніші корнійчуки. Правовірному марксистові Карамазову-Хвильовому не подобалась «ідотьська українізація». А московлення? Хоч навіть «московська хронічна дачниця» «з великими мигдалевими очима» вивчала мову пейзанів, що її обслуговували. Заграючи із саничкою, він зводив відродження нації за агітпропівськими рецептами знову ж таки до маркового соціалізму. Не вмер Гаврило, так галушкою вдавило. Агая ж сприймала компартію «собирателя землі русской» як імперську силу. Вона воліла бачити Карамазова пастирем відродження нації по-московському, та й сама готова була ним стати. Пошуки Хвильового варягів для «відродження нації» серед комуністів та міщан не дивують. Це саме робила компартія завше. Хвильовий лише застерігав тих «українізаторів» від надмірної духовної українізації. Фанат Карамазов лавірував: «зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тим соціальним ідеалам, що за них вони так романтично йшли на смерть. Це буде, нарешті, зрада самим собі» (с. 262). Така винниченківська «чесність із собою» виправдовувала запланований геноцид нації. В неукраїнському середовищі «Вальдшнепів» вирішувалися неукраїнські проблеми. І нічого патріотичного не сказав би автор, коли б зоставив другу чи й третю частину роману. Хвильові і скрипники залишалися карамазовами компартії назавжди. Гоголівське «автодафе» щодо другої частини «Вальдшнепів» є реверансом вірнопідданості Хвильового перед ЦК. У романі йшлося не

про напрями відродження української нації, а про деградацію компартії. Автор застерігав її від того, вболіваючи за її ідеали.

Не менш боляче зачепив українство Хвильовий у новелі «Редактор Карк». Там випусковий редакції Шкіц скаржився: «Україна... Да... Прогавили – і пішла від нас... А все тому, що ми поети, що ми не комерційної вдачі... Ми не політики... Нема в нас і північної жорстокості. Ми романтики» (с. 14). Хто ж заважав Фітільову стати послідовним жорстоким борцем за вільну Україну? Він стріляв у карки беззбройних, аби самостійна Україна «пішла від нас». Слова есера Шкіца, пристосуванця до Совдепії, були за лакмусовий папірець для апробації громадської думки. Редактор Карк-Хвильовий не переймався ностальгією Шкіца. Україна так і зосталася недопрацьованим Шкіцом. Він міркував: «Я виходжу на новий шлях, і мені радісно. Поперед мене горить зоря, як і колись горіла. Я її кладу в своє волосся – і вона горить інакше» (с. 144). Ясна річ, уже поленінському червоно. Редактор Карк з очима Гаршина вечорами ходив до боротьбиста В. Блакитного. А той мріяв з ВКП(б)У утворити єдину КП. Карк теж «безумно любив Україну»: «А все-таки вклоняєшся тобі, мій героїчний народе! Твоєю кров'ю ми окропили (?!) – Авт.» три четверті пройденого нами путі до соціалізму» (с. 152). Чи підсвідомо відчував майбутні ріки народної крові, а може й власної? Коли вже не кропили нею, а поливали шлях до комунізму. Певне передбачав. Бо сидів «біля столу, в якому був браунінг». Знав, що, може, доведеться в Системі, яку розбудовував, шукати виходу. Ще недавно офіційні літкритики відмивали Хвильового від націоналізму до кольору правовірного ленінця. Тепер круто повернули назад. І силкуються висадити його на постамент великого українського патріота. За які діяння?

Прагнення хохлів-малоросів, так називав українців Хвильовий, його не вельми цікавили. Зневажав душу селянина по пролетарському. Кого може образити пісня про Сагайдачного та Дорошенка? Хвильовий відшукав таких: «Ей, ви хохли! Чого завили? А вот еф-тот хохол – паняхіда: как завое про поля аль про девчину – тякай!» («Кіт у чоботях»). І ні слова авторського осуду, бодай у підтексті, хулителям цілого народу, в жодному творі. Натомість хвала іншим: «Латиш – ефто тіш, смірний народ, мудрай: оврей – тож нічяво. Ходя – катаяць аль тутарін – суварай і вірний народ». Комісар Фітільов, як і літератор Хвильовий, не знаходить жодної позитивної риси у «хохла». Боявся він села поблизу Солонського яру, де «п'ять предсідателів ухекали». Повстанців проти «продразвійорстки»

називав бандитами. Моторошно йому від них повсюди. Бо вештаються вони навіть довкола лічниці стомлених компартійних душ санаторійної зони. Україну, «цей химерний край диких і темних доріг до романтичної комуни», зневажав і побоювався. Його не хвилював «примітивний «Кобзар». Зате через його утвори в розмовах, у мріях, у постелі коханців повзalo словослів'я Марксовому «Капіталу» і Ленінському скоропису. Хлібодайне село – глибинне джерело української нації – майнуло поза увагою «мятежного комунара». Обрії традиційної селянської моралі заступило безрідне потолоччю борців за совспецпайки, неврастенічних мрійників за комунальною манною небесною та різне інше перекотиполе.

2

Літературна кар'єра Хвильового міцніла в салоні Раї Азарх. Сходилися «на чашку чаю» молоді письменники. За чаркою сперечалися про нові твори. Там же формувалися видавничі плани ДВУ та циклони й антициклони літературних течій. Там Хвильовий агітував А. Любченка, І. Дніпровського та І. Сенченка вступати до компартії. А між тим схиляв до думки про організацію ВАПЛІТЕ – Вільної Академії Пролетарської (навіть не робітничо-селянської. – Авт.) Літератури. Бо треба було за компартійним наказом протистояти «Плугові». А той по-молодечому розорював межі областей, об'єднував творчу Україну довкола своєї праці. Його осередки гуртувалися вже й по районах. «Плуг» у роботі непомітно ставав соціалістичним за формою і глибинно національним за змістом. А не напаки, як того прагнула компартія. Вона хапалася за керівні чепіги і навертала «Плуга» в інтернаціональну борозну. Як, до речі, і всі інші літорганізації. Кожна нововидана книга надсидалася осібно членам ЦК ВКП(б)У для контролю, щоправда, не всі з них її читали. Таємним протоколом від 19-го січня 1926 р., підписаним секретарем ЦК В. Затонським, затверджено список високопартійних читців на літературний спецпайок («Українське Слово», 22 вересня 1994 р.). Він мав, напевне, компенсувати втрачену енергію при тому читанні. До того ж літераторів, безпосередніх творців, обійшли. Пайок було «жаловано» за пильне наглядацьке «ченені», і його отримували Каганович, Петровський, Скрипник. Разом близько 50 осіб із членів ЦК, ревкомісії та інструкторської групи. Себто постійні щомісячні «літературні премії» хапали не творці, а цензори: бо своя сорочка ближче до тіла. «Вождь українського народу» Каганович

не мав потреби псувати собі зір над тими книгами – про все, що діялося в літературі, йому доносила Азарх. Як згадував А. Любченко, вона часто навідувала Кагановича та була його сексоткою. З часом салон Азарх втратив змогу оглядати літературні позиції, що ширилися і поглиблювалися. А партія воліла чути, бачити і розуміти увесь літпроцес водночас, щоб контролювати і спрямовувати його. Вона організовувала кругові спостереження. Лішого за літдискусію їй і не снилося.

Трапилася нагода. Автор новел та повістей служжанин Григорій Яковенко опублікував 30 квітня 1925 р. в «Культурі і побуті» (додаток до «Вістей ВУЦВК») свою статтю «Про критику і критиків у літературі». Перед тим гартивець Хвильовий, член конкурсного журі «Червоного шляху», відхилив оповідання молодого літератора. У відповідь скривдженій покритикував «Я (Романтика)», обізвавши редакцію недосяжними олімпійцями. Це підштовхнуло амбітного Хвильового до висвітлення літпроцесу з партійних позицій. А на самперед до вияснення антагоністичних відносин між «Плугом» та «Гартом». Настала сприятлива пора накинути свою концепцію розвитку літератури УССР. Так з'явилися в «Культурі і побуті» його три листи до літературної молоді у формі памфлетів під заголовком «Камо грядеші». В них картав «енків», які противились злиттю літогранізацій в «Гарті», виступав проти оселянення літератури. Бо всі оті «свистуни-віршомазі», просвітяни-служжани буцімто, розуміються на мистецтві, «як свиня в апельсинах». Дивився на них суворим класовим поглядом: «Це саме та ріднесенська «Просвіта» в вишиваній сорочці та з задрипанським (читай – самостійницьким. – Авт.) світоглядом, що в свій час була ідеологом куркульні» (с. 394). Молоді літератори, як вважав, не мали права обороняти власні погляди від олімпійців та з «жовтенят» виростати у кваліфікованих письменників. Так починалася сумнозвісна селекція талантів, згодом узаконена корнійчуками. Її не позбулася література до сьогодні. Українство поборювали спочатку пролетарством, а на-далі псевдоукраїнством. Конструювалася література загалом не українська, а совєцька, досить примітивна. Відтак Хвильовий проголосив тоді звабливу дилему: «Європа чи «Просвіта»? Однаке не він першим прорубав культурницьке вікно з України в Європу. Ще від Верглієвої «Енеїди», перелицьованої Котляревським, це чинила українська класика. В Європу органічно вписувалася творчість галичан з І. Франком, буковинців з О. Кобилянською, наддніпрянців з В. Винниченком. З нею також пов'язана творчість П. Куліша

та Л. Українки, особливо їхні переклади. Хуторянин П. Куліш стверджував: «Українці, – чув я не раз від етнографів і дотепер вірю, – лежать головою до Європи, а ногами до Азії, вони вельми здатні підноситися від етнічної темряви до всеможних витонченостей просвіти» (П. Куліш. Шукачі щастя. – К., 1930). За рік перед виступом Хвильового поет В. Поліщук першим порушив клич: «Дайош Європу через культурний вимін!» І не тільки він. В. Підмогильний писав під впливом Мопасана і Франса. Перекладали з європейських мов неокласики. Марив М. Йогансен:

*O, гуркіт потягів вночі
З Торонто в Орегон,
Із Йокогами в Йо-Кайчі,
З Берліна у Ліон...*

На 59 літ більше за Хвильового стояли до Європи футуристи. Отже, орієнтація на культуру Європи не першовідкриття Хвильового. У самій Європі не всихала родюча гілка незакріпленої української літератури: О. Олесь, Є. Маланюк, О. Стефанович, Л. Монсендз, Ю. Дараган, О. Лятуринська, О. Теліга, О. Ольжич були борцями за українську державність. З їхньої когорти народилася пробоєві Празька школа українських національних поетів. Подібно й «Просвіта», переступаючи через гаркун-задунайських, міцніла творчістю І. Карпенка-Карого, Б. Грінченка, М. Кропивницького, М. Старицького, С. Черкасенка, М. Коцюбинського. Вона ґрунтувалася на традиційній народній високій моралі, а не на босяцько-пролетарській стихії. Європейські обрії відкривала насамперед галицька народовська «Просвіта» і школа, де доводилося вивчати німецьку й польську мови. Для просвітянської сцени видавництво «РУХ» започаткувало видання п'ес В. Шекспіра, Ж. Мольера, Г. Бергера, Г. Запольської. Тож «назадницька «Просвіта» вчилася в Європи задовго до заклику Хвильового. Отже, йшлося не про поборювання ним та ЦК, що стояв за ним, літературного провінціалізму, а про обмеження з подальшим знищеннем української духовності. Адже, подібно до німецького містечкового провінціалізму, наш злагатив європейську культуру правдивим висвітлом душі села. Хто би зміг її показати, окрім служан? Французи? Не засліплени сяйвом неонової європейської реклами, служан при тім не цуралися перекладати з європейських та сусідніх літератур. Їхні видноколи не замикалися за селом. У «Чорному озері» В. Гжицького та «Осетинських оповіданнях» В. Чередниченко вони сягали підгір'я Азії та Кавказу і вільнолюбства тамтешніх народів, а в оповіданнях М. Ірчана –

канадських прерій. Саме плужани, згуртовані першотворці нашого літературного Ренесансу, написали перші пореволюційні романи: «В степах» С. Божка та «За плугом» В. Чередниченко. Плужани теж розвивали новітні художні засоби, не відстаючи від поступу і звинувачення їх в обмеженості безпідставне. Партийне керівництво провокувало письменницьку колотнечу і розмивало насамперед згуртованість плужан, чиє національне ество, хоч і прикрите совдепівською фразеологією, лякало компартію як затята українізація душ.

Однак Хвильовий мав також власну новацію – теорію азіатського Ренесансу, нехтуючи українським. Щоправда, Ренесанс бачили різний: В. Блакитний знав «пролетарський», В. Гадзінський – «чоловиний», М. Доленко – «український», М. Зеров – «європейський». А «ро зтріпаний Хвильовий» (за висловом Зерова) кинувся від психологічної Європи шукати панацеї в майбутньому розквіті мистецтв Китаю та Індії. Бо ідеї комунізму, мовляв, бродять примарою не стільки по Європі, як по Азії. Поправляючи Маркса, висунув тезу про передову комуністичну Україну, яка між Європою та Азією перша заче розквіт культури. Очевидно, відмовляючись від власної. А новим Лютером-реформатором, предтечею того зрушення, догадатися не важко, стане сам Хвильовий. Романтично, але нереально. Що ж підтвердила дійсність. Першим періодом азіатського ренесансу вважав романтику вітаязму (життєвості). Вірив: «Пролетарське мистецтво наших днів – це «Марсельєза», яка поведе авангард світового пролетаріату на барикадні бої. Романтику вітаязму утворюють не «енки» (не українці. – Авт.), а комуниари (с. 420). Звичайно ж, на його переконання, насамперед комуниари салону Азарх, а не якісь там селяки від чорної землі. Таким чином «націоналіст» Хвильовий закликав до світової революції, до підпалу тим вогнем і психологічної Європи. Хоч нову пролетарську культуру волів будувати на досвіді старої. За все сказане готовий був відповісти «перед трибуналом Комуни». На оте марксистське словоблуддя відповів статтями «Куди лізеш, сопливе?», «Тов. Хвильовий у ролі літпопа», «Від агітації до пропаганди» та ін. голова «Плугу», автор 30-ти книг Сергій Пилипенко. Він звинувачував олімпійця в самохвалстві та зневажанні початківців. Олімпієць-бо неначе воротар літературного раю: «куди, сопливі, беріться за свої справи і вчіться на механіків, агрономів та не лізьте в поезію». Себто за вас там справляться агітпропівці хвильові. А ви їм підносите хліб на рушнику.

Полум'я суперечки розгорялося. Великий диспут відбувся 24-го травня 1925 р. у Всеукраїнській Академії Наук. Виступали письмен-

ники, критики, вчені різних, у т. ч. протилежних, поглядів. Хвильовий чекав того диспуту, щоб зрадянізувати справжньоукраїнську АН. Мав далекосяжні наміри: «Так ми скоріше вивчимо свого ворога». До академіків ставився по-партійному зверхньо, бо від них не залежав. Тоді ще не було моди покривати плечі літератора, який не зробив жодного наукового відкриття, мантією академіка. Він не боявся «прохвостів з міщансько-петлюровського табору», бо для них «єсть ГПУ і цензура». Справді, ГПУ, як найбільш переконливий аргумент для чекіста Фітільова був вирішальним у будь-якій дискусії. Розпочате в салоні Азарх вивчення ворога набрало республіканського розмаху. Матеріали диспуту – карти в руки чекістам. Скористатися ними вони не забарилися. З редакційного крісла Фітільов, мов з тачанки комісара, продовжував боротьбу з петлюровщиною. Богом звівся над академіками ВУАН. У просмерділій цигарковим димом редакційній кімнаті ВАПЛІТЕ йшлося не тільки про виведення її на європейський рівень творчості. Велася підготовка придушення або приручення українства і мобілізації кращих майстрів на розбудову комун культури. Гешефт проводився вигідний: «Ми визнали техніку зерових, зерови мусять визнати нашу ідеологію» (с. 442). Попутників-неокласиків, і не лише їх, підпрягали до червоної тройки. Місця біля годівниці завоюували «богообрани пролетарії». З опонентами не церемонилися. «Мій девіз – не щади ворога!» – повторював Хвильовий у змагу з «енками». Про «хама і держиморду» критика Я. Савченка писав: «...не можна держати біля державного пайка всяку сволочь» (с. 849). Спрагло жадав репресій: «...коли ж спалахне світова революція, щоб можна було зібрати савченок всього світу і попрохати їх в Чека?» (с. 851). Прагнення фітільових здійснилося не повністю. Після рабів СССР застінки Чека перемололи лише пів-Європи.

Через рік у «Думках проти течії» він поділив письменство на пролетарських олімпійців, до яких належав, та просвітян-плужан, що, як вважав, загрозливо множилися. З-поміж 2000 членів та 1000 студійців плужан, за твердженням резолюції ЦК ВКП(б)У, брали верх «ідеологічні агенти буржуазії». Отже, закамуфльована під літературну, велася запекла політична боротьба. Літгенерал Хвильовий наступав з більшовицької барикади. Партиєць С. Пилипенко, видавець «Синіх етюдів» Хвильового, зі своїм масовізмом (хотів приєднати до «Плуга» інші літорганізації) опинився потойбіч. Марксисти виполювали молоду творчу порість села. Вакуум заповнювався люмпеном. До того ж «українізатори» з ЦК санкціону-

вали державне асигнування мільйонів карбованців на видання «усього Л. Толстого». Хвильовий повторив слова давньоримського діяча Катона Старшого: «Треба доконче зруйнувати Карthagен». Себто духовне українство, щоб не чинили спротиву інтернаціоналізації. Виступав проти масовізму служан тоді, коли теж масово вербувалися робкори. Та чи багато з їхніх графоманів біля партійної годівниці набуло майстерності? У плутаних тезах Хвильовий схиляв орієнтуватися на почевонілих європейців Й. Бехера, Е. Вайнерта, А. Зегерса, Р. Ролана, А. Барбюса, Л. Арагона, А. Жіда. Класики Європи мали б лише вишколити літераторів загірної комуни. Хоч самої Європи недолюблював. Перед поїздкою за кордон писав Зерову: «Настрою, між іншим, Європа не зробить: не бачивши, ненавиджу її, і уявляю її сіренькою, нудною плямою» (с. 855).

Апологети азіатського ренесансу з бандитським правилом трибуналу комуни «секір башка» дедалі більше відслонювали чадру зі свого справжнього ества. У памфлеті «Апологети писаризму» радив Пилипенкові покинути літературну арену і полікуватися від «куркульського цинізму». Затим, згаданий Д. Донцовим у «Літ. Науковому Віснику», відробляв партзavadання ЦК. Мовляв, з червоного шляху його не збити: «Коли треба буде і будуть такі можливості – будьте покійні (на бояцькому жаргоні: «будьте покойнічек! – Авт.), ми найдемо місце не одному пану Донцову у «штабі Духоніна» (с. 518). На те Донцов звернув увагу Хвильового на страшнішу смерть – духовну. «Штабом Духоніна» комуністи завше користувалися, коли не мали чим відповісти на правдиві звинувачення їх у розбої. У вирі дискусії Пилипенко, зрештою, зрозумів: Хвильовий – «свідомий провокатор». Софістика «мятежного комунара» зводилася до диктатури пролетаріату над літературою, себто диктату ЦК. Літтрибуною партії вважав ВАПЛІТЕ: «Більше ідеологічних легалізованих центрів в нашій літературі не може бути, як не може бути й легалізованих партій при диктатурі пролетаріату» (с. 545). Впертим хохлом-служанам сказане розжовував: «...єдиним ідеологічним центром (і в політиці, і в мистецтві, і в чому хочете) є не хто інший, як... КОМПАРТИЯ І Ї АВАНГАРД» (с. 546). Ось так. А «Плугові», навіть «Гартові» до олімпійців зась. Вони допускаються творити лише в режимі літературного лікнепу. Він не припустив думки, щоб із селянської маси виділився якийсь літературний чи ідеологічний центр. Погрожував Пилипенкові: «Повірте, тов. Сталін за таку формулу не погладить вас по голівці» (с. 556). Дійсно, не погладив. А грішні й праведні, особливо голови, мислячі

по-українському, заломив на московські плахи. Хвильовий запевняв Савченка й Загула, що «на них ще прийде час». Утаємничений у рецепти кухні прицеківських салонів і в плані всеможних кабінетів, де визрівала варфоломіївська ніч довгих ножів супроти української літератури, чекав розправи над нею. Та й власними наличками, які наліплювали багатьом, доклав до того рук. Пилипенко називав невідомі обрії загірної комуни досить «стуманними пророкуваннями». Декларована Хвильовим пролетарська культурна революція, все одно, ділила українців на петлюрівців і комунарів. Проте сталінські поплічники після мордування нації, за логікою речей, закінчували самоїдством. Після них в літературній пустелі густо зійшло будяччя пристосуванства, облуди та сектантства. Немало тому прислужився Хвильовий з гаслом: «Дайош справжнє розуміння марксизму! Хто стоїть на дорозі – к черту його, з дороги!» (с. 570). Це добре засвоїли енкаведисти.

У «Московських задріпаках», полемізуючи з Костем Буревієм, тоді мешканцем Москви, Хвильовий закликав не йти у фарватері російської літератури. Цілком вірно. Хіба може розвиватися, скажімо, польська література шляхом болгарської? Однаке застерігав: «Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою» (с. 573). А замовляв музику (літературу) Кремль. Тож танцюй, вра же, як пан каже. І писали чоловітні довжелезні оди в стилі азіатського холопства, а не ренесансу. Орієнтація на європейський вишкіл була всього-на-всього орієнтацією на фахову пропаганду загірної комуни. У суперечці з держвидавцем В. Юринцем та агітпропівцем А. Хвілею (Мусульбасом) він вяснював: «Наше завдання полягає не в тому, щоб дурити чи нервувати молоде українське суспільство, диференційоване (відмінне. – *Авт.*) від своїх петлюрівських бурбонів, а в тому, щоб якістю своєї позиції остаточно атрофувати в ньому почуття зоологічного націоналізму». (с. 591). Себто традиційного українства. Будь-який порух українства большевики тримали в полі зору і за потреби постачали його фальшивими або провокативними гаслами. Хвильовий казав про те відверто: «Жодне з гасел не страшне для нас, коли воно в наших руках» (с. 592). Його устами глаголила компартія. Не мав він за душою якогось замаскованого українського національного (де вже там націоналістичного!) патріотизму, як то вигадують теоретики. Модерне роз'яття мученика Хвильового придумано кон'юнктурниками, щоб тим заступити замордований легіон українського письменства. Вигадки про власний «націоналізм» він сам спростував: «Словом, справа йде знов-

таки про органічне вростання нашої партії в національний радянський рух» (с. 594). Ясніше не скажеш. Хоч дослідники ось уже 60 літ у поті чола прославляють подвиг «самостійника» (петлюрівця? гетьманця? оунівця? – *Авт.*) Хвильового. Він провокував хвильовізм. Це тільки А. Хвиля не міг відразу второпати (а чи зробив вигляд) потребу компартії вчасно підхопити гасло «Геть від Москви!» і надати йому відповідний комуністичний зміст. Не було «націоналістичного вибрику М. Хвильового» (В. Коряк). Антимосковство псевдореформатора немає нічого спільногого з українською національною свідомістю та чином. Виплеканий російським пессимістичним декадансом, він, проте, виступав проти великороджавництва. Ale, ale: «Наш протест проти московманії не є протест проти московських ідей революційного большевизму» (с. 606). Україна ввижалася йому надійнішим прaporonoщем ідей Леніна. Молода нація, як вважав, швидше, ніж Росія, понесе у світ комуну, а він, зрозуміло, стане теоретиком, вождем того пришвидшення. Було в кого повчиться: «...темперамент фашизму не може не викликати симпатію» (с. 614). Щоправда, не до самої ідеї, а до її енергії. Азіатський ренесанс – вірив чи намагався переконати інших – «виведе людство на шлях комуністичних революцій». Мало йому було трибуналів Чека громадянської війни. Отже, фанатично проголосував одвічну класову боротьбу за оволодіння світом. Ким? При тім українській юній літературі-пролетарці наказувалося вишколити безпощадних володарів «товаріща мавзера». Ось у чому суть його жахливої романтики. Свідомий свого верховенства в отому перешкіуванні лав, пророчив: «Ми підемо з тобою по наших спустошених (?! – *Авт.*) городах і селах з багряним прaporом і вийдемо на той великий тракт, що по ньому йдуть народи до далекого, але безсумнівного суспільства» («Україна чи Малоросія». – С. 621).

Після постійного каяття начольних ваплітян перед компартією і, зрештою, на початку 1928 р. саморозпуску ВАПЛІТЕ всіх письменників підводили до спільногого літкогоспу. За сприянням головредактора ДВУ Раї Азарх тоді Хвильовий виїхав за кордон лікувати свою неврастенію. Берлін та Відені і загалом Європа його розчарували. Як згадував масон, агент СССР проф. Іл. Борщак, побував тамно Хвильовий і в нього в Парижі. Ale у своїх вояжах «націоналіст» оминув зустрічі з Д. Донцовим і Є. Маланюком. На Заході в культурі нарощували м'язи митці фашистської Італії та націонал-соціалісти Німеччини. Силою і напругою вони переважали совєцьких паліїв світової революції. Антикомуністична поезія Р. Біндінга,

проза Г. Еверса, «література бойового фашизму» футуриста Ф. Маринетті опановувала душі молодих. Хоч Європа охоче знайомилася і з совєцькою літературою. Німецькі рецензенти творчості Хвильового вважали, що вона «для молоді і народних бібліотек непридатна, комуністична!». Тим часом товаришка Азарх повідомила йому у Відень про партійний погром інспірованого ним хвильовізму та падіння ВАПЛІТЕ. «Грішник» перед совладою мав змогу зостатися за кордоном і продовжити «лінію національно-фашизму», скажімо, в тому ж «Літературно-Науковому Віснику». Та гріха не було. А було партзядання – виявити національно-фашизм в літературі і добити отої хвильовізму. Відтак 22-го лютого 1928 р. він надіслав з Відня до газети «Комуніст» покаянного листа, «віддаючи себе на милість своєї Компартії і її ЦК зокрема». Безперечно, такий хід обмірковано було в затишному салоні Азарх заздалегідь. Тим самим він закликав національно-фашистів наслідувати його. Себто згуртував і очолив оте військо, щоб повести здаватися. У листі відхрещувався від своїх помилок. Закликав однодумців до єдиного літкого госпу. Вернувся «гетьє від Європи» додому та й включився в подальшу руйнацію літоб'єднань для розбудови спільноти кошари.

Большевицька переконаність Хвильового особливо виразно проглядається в його сутиці з футуристами, теж противниками провінціалізму. Зі своєї трибуни – журналу «Нова генерація» вони відмахувалися від «Літературного ярмарку», яким після упадку ВАПЛІТЕ верховодив Хвильовий. Футуристів він обзвив мазепинцями, єфремовцями, націоналістами, фашистами («Комуніст». – 27 січня 1930 р.). Його першою жертвою став поет О. Влизько за книгу «Поїзди ідуть на Берлін». Бо лаяв у ній царя Петра I, а гетьмана Мазепу славив, тужив за «войовничим українським націоналізмом». Тож літературний чекіст не притупляв пильності: «...я вважаю, по-перше, за свій партійний обов'язок СИГНАЛІЗУВАТИ небезпеку з зовсім нової сторони» (с. 718). Його сигнали згодом стали смертними вироками Влизькові, Семенкові, Шкурупію та іншим опонентам. На «Нову генерацію» накинулися А. Хвиля з М. Скрипником. Партиєць Г. Шкурупій назвав тоді Хвильового «новоспеченим русотяпом». І той у породженому «Літературним ярмарком» журналі «Політфронт» під прикриттям ЦК ВКП(б)У пішов в атаку. Громив роман Шкурупія «Жана-батальйонерка»: «...це говорить не лише за те, що в особі героя ми маємо українського фашиста, але й за те, що такий роман міг написати, по меншій мірі, несвідомий петлюрівський підрябач» (с. 743). Гро-

мив за показ автором боротьби тільки з керенциною, а не з Центральною Радою або Директорією. Тож уважав роман гідним пера «фашиста Є. Маланюка». «Націоналухильник» схиляв загал до пря-мо протилежної думки і повчав: «...фокус «кінного» роману полягає не в тому, щоб, прикриваючись страшенно революційною фразео-логією, протягувати в радянську літературу український зоологіч-ний націоналізм» (с. 743).

Ще з більшою ненавистю накинувся Хвильовий на «контррево-люційну ефремівщину», коли розпочався процес СВУ. У газеті «Харківський пролетар» (16-го та 18-го березня, редактор В. Фурер) з'явилася його стаття «А хто ще сидить на лаві підсудних?» Там він ще раз зачепив «підбрехача ефремівщини» Шкурупія. Бо мотиви його поеми, мовляв, були «навіяні приготуванням Єфремова до збройного повстання проти радянської влади». Семенко спробу-вав було захистити колегу. Але пильний Хвильовий відразу ж «ра-зоблачіл» його ліричний сум, як... Спілку Української Молоді. А ще сенсаційно оголосив, що Семенко передає секрети «по той бік бари-каді». Було б смішно, коли б не було так гірко. Такими безглуздими наговорами вагітніло «дело» не одного Семенка. Політичні звинува-чення заступали собою літературну суперечку. КосмоГінтерн ґрун-товно готовав розправу з українством. Ще «Літературний ярмарок» Хвильового напівжартома віщував: «Ви (Семенко) повинні вмерти» (1929. – № 7). І накаркав не лише йому. Хвильовий готовав громадську думку: «СВУ ніяк не вдається обійти далекозоре, робітни-чо-селянське око – органи ДПУ» (с. 709), тим паче уникнути гніву «залізного солдата революції – Сталіна». У тій-таки харківській газеті він звинувачував С. Єфремова за його щоденником. Знущальno обзвивав ув'язненого, який не мав змоги боронитися через газету, політичним трупом тощо. Літпрокурор отримав щоденники ака-деміка від ЦК і безсоромно, без згоди автора, ганебно прилюдно ви-користав.

Відтоді Хвильовий виступав без націоналухильницької машка-ри і під міцним прикриттям. Загалом ж у боротьбі проти хвильо-візму партія оберігала Хвильового. По-батьківському дорікав йому за помилки сам Сталін. На XI з'їзді КП(б)У в червні 1930 р. С. Ко-сіор застерігав: «Час уже припинити цькування тов. Хвильового за його давні гріхи...». Перед тим каган совєцької України Кагано-вич теж захищав Хвильового й ВАПЛІТЕ. Заступався за нього А. Хвиля: «Це неприпустима спроба цькування пролетарського письменника, члена партії тов. Хвильового. Це спроба приховати

свої власні ідеологічні хитання» («Критика». – 1930. – № 4. – С. 35–36). Прихильність вождів підштовхувала Хвильового «викривати» Ю. Шумського, який боровся проти генсека ЦК КП(б)У Кагановича. Грудьми став на захист генсека Хвильовий і перед КПЗУ. Дорікав галицьким комуністам: «...тут справа йде не стільки про «Кагановичівську групу», скільки про цілу компартію і навіть про весь конкретний радянський лад» (с. 806). Себто відверто відстоював кагал Кагановича, який послідовно підводив український народ до голодного геноциду. Однаке іронічно пропонований Хвильовим капезеушникам «клуб самогубців» довелося організовувати насамперед наддніпрянцям.

Він викривав, сигналізував, поповнював потаємні досьє в органах на колег. Критика пишалася ним: «Виступ т. Хвильового, хоч не позбавлений в окремих моментах досить значних помилок, має об'єктивно позитивне значення, СИГНАЛІЗУВАВШИ нові вияви націоналістичної небезпеки в лавах «Нової генерації» (Г. Овчаров. Нариси сучасної української літератури. – Харків–Київ: ЛІМ., 1931. – С. 230).

Таким чином, він підійшов до загірної комуни віч-у-віч. Разом з Пролітфронтом виконував вказівку партії щодо ліквідації «озвірілого куркуля» і впроваджував колгоспну панщину. Голодомор виявився для нього сприятливою порою для писання роману «Комсомольці». Сількором мандрував Україною, розхвалював колективи, засновані на куркульському майні, і безбожництво та політику компартії. Велася друга громадянська війна – війна проти беззбройних, що їх розброяли хвильові. Він мав змогу спостерігати безпосередньо плани парткабінетів і салонів у дії. «Націоналухильника» Хвильового не хвілювала загибел української нації. А міг би зоставити свої жалі, хоч би для історії, як то пізніше зробив О. Довженко в щоденниках. Навіть не скривився при вимиранні рідної Слобожанщини. У селі Козульці на 788 дворів большевицькі інквізитори змусили школярів знімати ікони. Тож зібрали 4700 ікон для опалення сільбуду й школи, а решту спалили на кострищі. Літописець комуни занотував: «Нікчемні дошки з образами «святого Боженьки» бессилі щось зробити... Хтось черкнув сірника. Ікони за сотні років добре повисувалися по своїх сухих кутках-закутках. Тріщать...» (с. 377). І гріють душу комунарові. Можна було зневажати віру та народні традиції. Але «європейцеві» варто би, принаймні, розуміти мистецтво. Де там! Він поспішав червоним шляхом азійського ренесансу під проводом московського Тамерлана до загину.

Однака Хвильовий добре розумівся на подіях. І – відчував холодний подих рідного НКВД за власною потилицею. Маховик терору розкручувався і мітив жертви без витонченого добору. 2-го травня 1933 р. Хвильовий переніс свій архів на збереження до керуючого справами Собнаркому О. Кісельєва. Не до сестри чи до А. Любченка, не до націоналістичного підпілля, бодай до хвильовистів-ухильників, а в закривалені руки компартійної влади. Мятежний комунар, який свого часу здав у полон ВАПЛІТЕ, «Літературний ярмарок» і Пролітфорт, сам опинився перед пастикою, яку розбудовував. Певне, озирнувся на пройдене. Над ним постала темна тінь царського попа Гапона, а не осяйний німб українського патріота. Мав же змогу боротися за вільну Україну в лавах війська УНР, як Маланюк, в «Літературному Віснику», як Донцов, зрештою в літературі, як Косинка (його і Шевченка та розмови про село не любив). Проте. Не зважаючи на сумніви в доцільноті комуни, проти українства боровся до останку. Внутрішньопартійна гризня і літературна безплідність обезволили його вкрай. І він сам собі виконав неминучий сталінський вирок. Окрім суспільних обставин, до того штовхнула й суцільна неврастенія. «Це патологічне явище, між іншим, я за собою спостерігав з дитинства. Любив когось мучити, щоб цим себе мучити» (с. 852). У ньому не затихала громадянська війна і з юності не мінялися ідеологічні позиції. Зрештою, тягар класової боротьби виявився затяжним і надломив комунара. У листі до Зерова признавався: «...але застрелитися я ніяк не можу. Два рази ходив у поле, але обидва рази повернувся живим і невредимим». Протиріччя у побудові Вавилонської вежі комуни, пияцтво та душевна хвороба спонукали його вибрати свій останній день. І. Дніпровський у щоденнику записав: «Як вождь (?! – Авт.), він страждав, що література йде хибним шляхом. Сонячна душа розривалася. Вона кричала з третього поверху «Слова», вона блукала нічними вулицями столиці від пивнички до пивнички...».

У передсмертній записці-сповіді, коли вже не мав чого боятися, Хвильовий не зоставив жодного натяку чи заклику націоналухильницького: «Арешт Ялового – це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю перш за все я, Микола Хвильовий». «Отже, як говорить Семенко... Ясно, сьогодні прекрасний соняшний день. Як я люблю життя – ви й не уявляєте... Сьогодні 13. Пам'ятаєте, як я був закоханий в це число? Страшно боляче.

Хай живе комунізм...

Хай живе соціалістичне будівництво...

Хай живе комуністична партія...».

В тій ширій сповіді детективу не було. Не сховали його й три крапки партійних та енкаведистських цензорів. Останні безсилі слова ніяк не застерігали партію, тим паче дзержинців, від початого ще в революцію терору. Вони були приречені втопитися в народній крові. Тим більше слова записки не рятували нікого з кола літераторів. Як відомо: «Ex, яблочко, куда катішся? Попадьошь у Чека – не воротішся!». Для кремлівської мафії його записка була «до лампочки Ілліча». Психологи з НКВД на світоглядних нюансах не розумілися. Керувалися лише чорним списком «врагов народу». І все. Хвильовий не прихилився до українства. І це правда. Він починав і скінчив колаборантом Москви. Не варто містифікувати, підмальовувати рум'янами історію та вибілювати темні плями літератури. Рано чи пізно фальш виявиться.

Сьогодні і завтра замісто хвильових до чесного Слова творчості хай беруться молоді Маланюки. Їм і пера в руки.

1995 p.

ПІДКОНВОЙНІ БАРАБАНЩИКИ СОЦІАЛІЗМУ

Лунайте оркестри, грими, барабан,
Бо крок наш і дух наш міцніє!

В. Сосюра, 1924 р.

Барабани б'ють, б'ють...

М. Куліш

Справедливості шукали здавна проповідники божеств і володарі. Філософія пізнання світу розквітла в Давній Греції VI–IV ст. до н. е. у вченнях Піфагора, Геракліта, Сократа, Аристотеля, Платона. Продовжили пошуки мислителі Стародавнього Риму Сенека, Аврелій, Кар, Цицерон, Агripпа. Неоплатоністи посприяли розвиткові християнства. Німецький філософ ХХ ст. О. Шпенглер вважав: «Християнство – це бабуся більшовизму». Комуністичними утопіями захоплювалися ще італієць Т. Кампанелла та англієць Р. Оуен. Найбільшого розміру те вчення сягнуло у писанині К. Маркса-Мордехая. Та й найгострішої критики зазнало у творах його сучасника філософа Ф. Ніцше. Той писав: «Соціалізм – як до кінця продумана тиранія найнікчемніших і найдурніших, поверхово мислячих, заздрисних і на три четверті акторів – є в дійсності остаточним результатом сучасних ідей і їхнього прихованого анархізму»... («Українські проблеми» – 1998. – № 2). Справді, привабливі заклики до рівності й братерства за несправедливого розподілу прибутків привели до «класової борьби».

На Україну епідемія марксизму потрапила через Росію. Заніс її космополітернаціонал М. Драгоманов, запозичивши у О. Герцена, Г. Лаврова та М. Бакуніна. З еміграції він надсилав пропагандивну літературу та заспокоював великоросів: «...українські соціалісти, принаймні дотепер, не вчинили нічого такого, що могло б вказати на їх відхилення від ідей новітнього інтернаціонального соціалізму». («Малоруський інтернаціоналізм»). Запевняв: «слова «федерація» і навіть «анаархія» є святими словами для соціалістів». Цей вислів згодом практично підтвердив Н. Махно. Драгоманова підтримав С. Подолинський, автор брошуру «Ремесло і фабрика», «Основи суспільної науки» та ін. Він спробував було «пролетаризувати» студентів віденської Галицької «Січі», але вони відійшли до народовецького (націоналістичного) руху. Не вдалося Драгома-

нову навернути до Марксової релігії і радикала I. Франка. Намовляв молодого письменника публікувати соцтвори своїх кумирів народною мовою, щоб дійшли до люду. Водночас з тією першою «українізацією» агітатор принижував Т. Шевченка. Писав: «Т. Шевченко зостався чоловіком, який мав добре громадські бажання, часом мав повстанські мрії, а все-таки не став ні політично-соціальним, ні, ще менше, революційним діячем, навіть таким, яким може бути поет» (Літературно-публіцистичні праці. – К.: «Наукова Думка», 1970. – Т. 2. – С. 76). То хто ж більше за Великого Кобзаря визволяв словом правди уярмлених українців? Може, Драгоманов? Та він сердито критикував молодих українських письменників, які не збочили з кошацького шляху. Погрожував знеславити Товариство ім. Т. Шевченка та «Просвіту». І розхвалював свою секту: «...ніхто не буде більш енергійним співчленом федерації всіх соціалістичних груп Росії і пограничних з нею країн, як українські соціалісти». Кийська Громада припинила фінансувати його емігрантський журнал. Публікував його лише галицький часопис «Руський Сіон». Коли діяча не стало, пенсію вдові призначила Одеська Громада. В марксизм бавилася й Українська Громада в Петербурзі. У 1905 р. там діяла група УСДРП навколо часопису «Наша Дума»: Л. Мацієвич, К. Арабажин, С. Петлюра, М. Порш. І. Мазепа, В. Винниченко, І. Кириленко-«Абрам» (пізніше – прокурор Совдепії), Є. Неронович, Г. Голоскевич та ін.

Партії України орієнтувалися на Росію і не цуралися талмуду марксизму. Істинними патріотами нації зоставалися тільки самостійники. М. Міхновський проголосив: «Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя». Його підтримував молодий Д. Донцов та В. Липинський, згодом ідеолог Гетьманату. Не визнавала драгоманівщини Галичина. До її ідеології I. Франко ставився скептично: «Соціальні ідеї розпаливали людей до фанатизму, при тім же ті ідеї далекі були від тої критичності, якої набралися пізніше... Маркс був євангелієм, а те, чого не ставало в ньому, доповнювано фантазією, чуттям. Великий соціальний переворот мерещився всім наяву. Енгельс і інші західно-європейські соціалісти пророкували його настання за 10 літ, а коли ті літа минали, переносили реченець на дальших 10 літ і т. д.» («Сучасність». – 1994. – № 9. – С. 115). Подібні обіцянки-цяянки звучали від кремлівських богоханів і після Другої світової війни. Поза тим соцдіячі Ласаль, Енгельс і Лавров, як згадував соцтеоретик

Б. Бернштейн, вважали, що всі невеликі нації, в тім числі й українська, «приречені на загибель як самостійні народи». Прогноз не завадив романтикам прямувати українським возом до провалля. Франко з прихильниками пішли шляхом народовців-самостійників. Тим маршем Великий Каменяр посприяв зародженню українського війовничого націоналізму Д. Донцова, В. Бачинського, Є. Коновальця, Є. Маланюка.

Модна драгоманівщина потрапила в літературу. Ліберал-демократ Є. Чикаленко став «хрещеним батьком» талановитого В. Винниченка. Нелегально перетримував його на своєму хуторі і платив річно по 300 крб. за написані твори. І той, як модерніст-соціаліст, заснував у 1907 р. з Ю. Тищенком, Л. Юркевичем, С. Черкасенком і М. Вороним видавництво «Дзвін» (згодом місячник). З часом останні двоє з пролетарського журналу, що публікував А. Луначарського (Хаймова) та Д. Мануйльського, перейшли до самостійників. Модерністи львівського журналу «Українська Хата» теж не пішли за дзвонарями. Поет «Молодої музи» В. Пачовський проголосив: «Національність – це є та нова сфера, якої ми прагнемо, шукаємо і боремося за неї, як за форму і зміст кращого життя».

Невдовзі поперед «Дзвону» вирвався наперед часопис «Боротьба» поета В. Еллана-Блакитного, що зародився у лавах українських лівих есерів з допомогою російських більшовиків. Оті підгодовані в Європі марксисти у 1900 р. перебралися до свого однодумця – коханця Р. Люксембург О. Парвуса і почали там випускати газету «Іскра». На початку війни германський Генштаб передав через Парвуса іскрівцям 60 мільйонів марок для підривної революції в Росії. У закритому вагоні зграю «патріотів» перепачкували через кордон. Революція вдалася, ленінці видерли владу з рук Керенського та й запровадили «красний терор».

Тим часом самобутня політична думка в Україні рухалася не за Марксом, а за Шевченком. Література розвивалася шляхом класиків, зокрема, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся, М. Коцюбинського. Як і домагався Б. Грінченко «права порядкувати по-своєму в своїй землі в справах просвітній, культурній, соціальній, економічній та політичній...». Те саме воліли і «Братство Тарасівців», і «Галицька Народна Рада» ще 1892 р. Війна і революція прискорили події. Манило майбутнє без царя і без пана. За російським зразком гуртувалися партії з вимогою соціальних перетворень. Переливалися одна в другу УНП, УРП, РУП, ТУП, УПСР, УСДРП, Націонал-Самостійники. Вони й сформували

Центральну Раду з перевагою соціалістичних поглядів. До Центральної Ради обрано ще й російських есдеків, есерів, соціалістів, народників. Крім того, ще й польських соцдемократів та сіоністів з бундівцями і представників товариств молдаван, німців, татар, білорусів, чехів, греків, болгар. Не вистачало часу на дискусії. За плечима багатопартійності якраз і притайлася трагедія української нації. Нерішуча Центральна Рада не встигала за життям. Спочатку відмовилася від своєї армії, маючи близько двох мільйонів військових українців. Не розв'язала земельне питання: «селянам треба наділити і поміщиків шкода скривдити». В отому вавілонському стовпотворінні було більше суперечок, аніж державотворення. Хотіли здобути державу малою кров'ю, а пролили ріки. Після падіння УНР політичний вертеп відбув на еміграцію, де його чекала деградація. Через двадцять літ спробувала відновити Українську Соборну Самостійну державу відчайдушна ОУН-УПА. Захід ніколи результивно не помагав самостійникам. Проте наша національна ідея не згасла. Невдачу роль у фатальних подіях минулого зіграли боротьбисти. Вони сподівалися, що більшовики дозволять їм зробити Україну самостійною соцресpubлікою. Наївно мріяли: «Ми зіллемось, розіллемось і заллем большевиків». А ті мали свій план приєднати Україну до Совдепії навічно. Боротьбисти більше переживали за щасливу долю «мірового пролетаріата», а не за рідну націю. «Вдарив пролетаріат – захітався світ!..», а впав український народ. Приручали українців більшовики батогом терору та пряником «українізації». Боротьбисти не пішли за галицькими молодомузівцями. Хоч знали попередження І. Франка з 1899 р.: «...соціал-демократизм стає ворожо як проти усіх обов'язків суспільної само-діяльності та децентралізації, так само і проти національного українського руху...». Та малороси в «Боротьбі» (1915. – № 2) і не хвалилися з тим: «Українська соціал-демократія віддавна і особливо в часах революції прихилилася до тактичної лінії большевизму». До В. Еллана-Блакитного приєднався колишній самостійник-просвіттянин, поет В. Чумак, прозайк А. Заливчий, що закликав «спасати соціалістичну Росію», символіст Г. Михайличенко, який дослужився до наркома освіти УСРР. Вони виступали проти УНР та білої Росії і гинули за червону. В. Еллан-Блакитний вступив до КП(б)У, став членом ЦК та редактором «Вістей ВУЦВІКу». На часописі замість Шевченкового «Борітесь – поборете!» почав писати: «Пролетарі всіх країн єднайтесь!» Наймитування у большевиків скінчилось, коли укріпилася Совдепія. Москва прийняла резолюцію: «Визнати

боротьбистів (УКП) за партію, яка порушує основні принципи комунізму... Всю політику треба вести систематично і неухильно до ліквідації боротьбистів...» В. Еллан-Блакитний писав:

*Поривно йдуть залізні лави,
Панам несуть червоний жах...*

Наче передбачав принесений кремлівськими панами більшовицький жах.

На початку 1920 р. більшовики окупували більшість України. На основі московських законів створили Раднарком УСРР і послали туди російські кадри. Не вистачало тільки місцевого авторитетного зазивала до комуністичного раю. І тут вигулькнув В. Винниченко, не український націоналіст, а слизький марксист. В УНР він займав високі посади, таємно і явно перешіптувався з більшовиками. На еміграції діждався свого часу: «Найкращий спосіб для нас загладити свої вільні й невільні помилки та злочинства проти соціалізму – це віддати решту своїх сил на боротьбу з усіма ворожими йому силами» (Щоденник. – 6.VI). Відтак його «чесність з собою» протухла ганебною зрадою. Просторіючи про самостійність рідного краю, він їде до Москви. Зустрічається там з В. Леніним, Л. Троцьким, Л. Каменєвим (Розенфельдом), Г. Зінов'євим (Апфельбаумом), К. Радеком (Собельсоном), Чicherіним. За рекомендацією Комінтерну, керівництва РКП(б) та Леніна неофіта В. Винниченка прийняли до Компартії України, ввели в ЦК КП(б)У. ВУЦВИКу, призначили заступником Голови Раднаркому і наркомом закордонних справ. Володарюй, перевертню! Припасовуй ярмо рідним волам! Та він ще їде до Харкова на зустріч з Раковським, Мануїльським і боротьбистами. І дізнається, що Совдепія ще не розправилася з отаманчиною, не здолала Врангеля, навіть поляків з петлюрівцями. У ній повсюди панує хабарництво і формалізм. Розкручується гльототина ЧК. І вже злітають голови губернських робесп'єрів і дантонів без суду і права. Він розігрує ображеного, буцімто його не хочуть ввести до Політбюро ЦК ВКП(б). Його дружина через знайомих дістає перепустку. І перелякані пара поспіхом щасливо вислизає за кордон. Звідти дискутували з ленінцями та планували світову революцію. Безпечніше. А земляки-втікачі, що верталися з Європи, опинялися на сибірських етапах.

Чекісти поступово знищили лідерів боротьбистів. Совдіяча О. Шумського, економіста М. Волобуєва, який вимагав відділитися від російської економіки, та викладача Харківського ІНО, редактора журналу «Більшовик України», директора ДВУ А. Річицького

Володимир Сосюра

Павло Тичина

Богдан Кравцов

(Пісоцького). Той нищівно критикував політику КП(б)У. Тому голова суду З. Кацнельсон домігся аби звинуваченого в УВО розстріляли. Останній лідер боротьбистів П. Любченко, що був уже Головою Раднаркому УСРР, визваний до Москви відмовився їхати на лобне місце і застрелився в Києві. Так згинули всі братани московських більшовиків, і слід за ними прохолов. В. Еллан-Блакитний декларував: «Основне завдання, яке стоїть перед революцією на Україні: створення міцної внутрішньої пролетарської бази комунізму і, як прямий висновок з цього – створення міцної комуністичної партії» («Боротьба». – 1920. – № 6). І створили. Собі на погибель. Та спантеличили літературну молодь, приречену на долю боротьбистів. А соціалістичної незалежної держави, навіть бутафорної, Кремль українцям не дав. Вони металися в пасти: як жити? Що сіяти і виробляти? Які пісні співати? Занепадала віра в себе і свою націю.

Поет з Братства Самостійників П. Тичина ще після погрому більшовиками Києва 1919 р. опинився в розpacі. Жутився:

*Стойть стпорозтерзаний Київ,
І двісті розтерзаний я!*

Шукав виходу з оточення футурист Г. Шкурупій:

*Направо Польща,
Наліво Москва,
А просто – шибениця.
Заблудилася
Серед трьох сосен
Українська душа.*

Проклинав розбрат і голод 1921 р. поет М. Йогансен:

*Сій же строфи, лютє насіння, сій же.
Поки ріжче твій син твого сина, сій же...*

Неокласик П. Филипович зрозумів безвихід у 1925 р.:

Кінець! Мечем дамокловим нависла сувора резолюція ЦК!

Колишній козак В. Сосюра згадував (1928 р.) свою бойову молодість:

*А чи готові за Україну ви всі на смертний бій,
За нашу націю нещасну...*

Від Чека його не раз рятували психлікарня на Сабуровій дачі та земляк К. Ворошилов.

Таланти гуртувалися в різнобарвні літорганізації. Сперечалися. І ось прелюдією Великого Голодомору зловісно збліснув меч ГПУ. Розпочато голод духовний. У Харківській опері у квітні 1930 р. почався процес Спілки Визволення України. На лаві підсудних сиділо 45 головних діячів. Керманич СВУ – академік С. Єфремов, який ганьбив письменникового сина Ю. Коцюбинського за погром Києва ордою Muравйова, тримався мужньо. Підтверджив, що готовав студентів-антирадянців. Його підтримували заарештовані друзі. Завідувач Держвидаву К. Шило дотримувався поглядів УНР. Директор 1-ї Української гімназії В. Дурдуківський виступав проти «виховання комуністично настроєних дітей». Мовознавець Г. Голоскевич вважав радвладу московською окупацією. З ними погоджувалися письменники Л. Старицька-Черняхівська, А. Ніковський та колишній прем'єр УНР В. Чехівський, академік М. Слабченко, філолог В. Ганцов та ін. Прокурори М. Михайлик і Ахматов, громадські обвинувачі – урядовець П. Любченко та письменники О. Слісаренко і М. Хвильовий домоглися присуду всіх членів СВУ до ГУЛАГу. А звідти не вертаються.

Розправа з СВУ як попередження Голодомору збентежила письменників. Але не всі притихли. А. Головко у романі «Три брати» («Маті») 1932 р. отяминив переляканіх. Устами націоналіста художника С. Дорошенка нагадав: «Треба негайно братися до справи і будити в народі національну свідомість, творити свою рідну культуру і гуртувати громаду для неминучої боротьби за цілковите національне визволення».

Розгром СВУ та українізації дезорганізував творчу інтелігенцію. А примусова колективізація з розкуркуленням загнали селян у глухий кут голодомору. За наказом компартії комнезами накинулися на «класового врага» – куркуля. Українці знову воювали між собою. Не червоні з жовто-блакитними, а сини з батьками, матері з дітьми. Україна масово самознищувалася. В муках гинули заможні

і бідні, робітники й інтелігенти. Літератор І. Дніпровський писав у листі до друга: «Гряде царство Гниди». Не допросився помочі від письменницької Спілки класик С. Васильченко. Помер з голоду. А за ним – відомі художники О. Сластьон та П. Мартинович. Благав порятунку у спілчанських вождів Г. Хоткевич. Телеграфував, побувавши в підвалах Чека, М. Рильський: «Голодую. Вишліть гонорар». Перед тим він вітав Постанову ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. про згон письменників Совдепії до єдиної комуни. Втішався, що вони «стелять передо мною дорогу, де на верстових стовпах написано: дорога в сонячну крайну комуністичного суспільства» (Історія української літератури – 1970. – Т. 6. – С. 47). Не всіх митців засліпило сяйво кремлівських зірок. А. Любченко у новелі «Костиця» змалював ората, що відповів здирцеві-активістові: «Для ворогів у мене хліба нема». Спротив висвітлював також Г. Косинка. Відмовився від совєцьких гонорарів та пенсії галичанин В. Стефаник. Зате М. Хвильовий писав тоді комунопатріотичний роман «Комсомольці», спираючись на тези Троцького та Бухаріна. Він оголосив голову «Плуга» С. Пилипенка націоналістичним просвітянином. За його наведенням чекіст Крайній заарештував служжанина, академіка-філософа В. Юрінця за антимарксизм. Слідчий Б. Козельський підвів вченого до страти (згодом і сам застрелився). Не уник пильного ока Хвильового й філолог А. Хвиля. Потрапив до рук слідчого Герзона, а звідти на розстрільний конвейер. Запутавшись у компартійних тенетах, застрелився й псевдонаціоналіст М. Хвильовий. За ним покінчив з собою творець «українського інтернаціоналізму» – член ЦК ВКП(б) М. Скрипник.

Душпастирі їздили на грабіжницьку хлібозаготівлю і навипередки хвалили Москву. Зламаний П. Тичина у вірші «Партія веде» пропонував: «...всіх панів до дної ями». А на могилі його батьків влаштували колгоспний спортмайданчик. Підпертий Постишевим та Кагановичем погромник українізації О. Корнійчук творив «Загибель ескадри». Унерівської, звичайно. Вона помогла йому видряпатися на постамент першого драмороба і мільйонера. Пишучи братія не кинулася рятувати вимираюче село. Редакції не публікували поради лікарів, психологів, керівників, як вижити. Натомість рептильки аж захлиналися: «Куркульський хліб – державі!», «Куркульська агентура зриває заготовілі!», «Вище темпи хлібозаготівель!», «Без жалю і пощади витравляти куркульсько-петлюрівський саботаж хлібозаготівель!» Повнені мішками з зерном червоні валки під кривавими гаслами волоклися до залізниці. Обабіч дороги валялися

опухлі трупи померлих з голоду. На станціях пріло зсипане на велікі купи зерно. Не встигали відправляти за кордон.

У пору більшовицької голодоморної чуми в поті чола трудились «геніальні інженери людських душ». Як і передбачав критик В. Коряк: «Можуть з'явитися люди, що з охотою постачатимуть на ринок мажор на замовлення» (*В. Коряк. В боях. – Харків, 1933*). І потекла каламута рабського пафосу. На тризні вимираючої нації М. Шеремет підтанцювував збіркою «Нас прapor Леніна веде». Розхваливав М. Талалаєвський «Комсомольські змагання». І. Муратов складав «Космографік», а П. Усенко тішився, що «Лави ідуть Каесемові». За ним з «Молодим класом» поспішав А. Веледницький, вітав «Дні наступу» Я. Баш, радісно виводив «Пісні весни» І. Гончаренко. Слухняно виконував партзамовлення активний колись самостійник І. Кириленко. Він розставляв сторожові «Аванпости», щоб не проліз змалькований О. Копиленком жоден «Шкідник». Компарторду наснажував, горлаючи «Дайош пролетарський мажор!», М. Бірюков. Крокувала далі «Железная бригада» Я. Городського, дзвеніла «Сталь» М. Аронського, розгортається «Рот фронт» М. Зімана, готовуючись перерости в Ост фронт. Вдячність компартії демонстрував збіркою «Рапорт піонерії» І. Нехода над ледь прикопаними тілами піонерів. «Пісателі» ніби з Марса впали, начитавшись Маркса. Не бачили що койтесь? Не чули людського плачу?

Літкомісари у створеному Кремлем Голодоморі звинувачували куркулів та українських націоналістів. Нахабна самовпевненість, псяча вірність Цекістам і Чекістам, ордени, привілеї, гонорари закривали від тих письмаків трагічну перспективу нації. Член уряду УССР І. Микитенко в передчутті сиріт голodomору писав роман «Ранок». Йшлося там про перевиховання вуркаганів на вірних ленінців-безбатьченків. Спинолизи кремлівських бодиханів, віршомази Л. Первомайський та С. Голованівський оголосили в «Літгазеті» 16 березня 1933 р. соцзобов'язання. Перший заспівував: «Беру на себе зобов'язання протягом двох місяців закінчити поему «Хліб», яка трактує боротьбу за виконання хлібних планів на Україні взимку 1932–1933 рр.» Другий підспівував: «Зобов'язуюся протягом трьох місяців написати п'ять поезій та пісень для виконання з колгоспної сцени». Лиш садисти могли так глумитися з муучеників. Не обіцяли віддати гонорар багатодітній родині або школі. Де там! Ці «генії» подосі зостаються в святцях напівукраїнської постсовєцької літератури. Тоді Л. Первомайський ще раз позбиткувався над українським селом:

*Коли я приїхав у Київ. Мене зустрічала весна
Ще й автокефального спаса репала морда пісна,
Сміялись з мене чекісти. Я бачив: у їхніх очах
Відбився гомін країни, розтин її і розчах...
...І чого ви на мене дивитеся з ваших петлюрівських нір?
Ми пройдемо нашу дорогу всім підступам наперекір.
Я знаю вашу породу: у млосній хуторській ночі
Вас вистругали столипінці з куркульками на печі.
А потім ви виростали й вертали в свій темний кут,
Закінчивши комерческе та агроветінститут.
А потім ви під Трипіллям вбивали моїх братів...
Та ми таки надавали вам повну пельку чортів!..*

Ця «поезія» підтверджує висновок тодішнього секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича: «Знадобився голод, щоб показати їм, хто тут хазяїн. Це коштувало мільйони життів, але ми виграли» («Сільські вісті», 10 вересня 1993 р.). Показали себе хазяями комуністи і в українській літературі. За вбитого своїми у Москві Кірова розстріляли у 1934 р. в Україні 37 осіб. Серед них письменників Г. Косинку (за доносом Л. Первомайського), К. Буревія (64 рази арештовували за царату), М. Семенка, Д. Фальківського, родину І. Крушельницького... І глухонімого поета О. Влизька, що писав: «Ми сила сил народу – Залізнякового ми роду...». Вирок винесла військова колегія В. Ульріха (секретар О. Батнер).

Українська душа бунтувала. Згадувалися заклики О. Олеся:

*Міцно і солодко, кров'ю утившись,
Сплять вороги уночі...
Тихо з повіткок плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі.*

Долітав із-за Збруча гнів Є. Маланюка:

*Стань шулікою, вовком, буйтуром
Тільки просто, просто – на Муром –
Заграбоване граб!*

Та не вставали з братських голодоморних могил орачі. А живі вергали черноземні скиби, щоб заробити скибку хліба. Літератори не навчилися писати правду. Вчителями для них ставали постанови, резолюції ЦК і накази партбонз. Н. Крупська за методом свого першого мужа анархіста Яші вишколювала з піонерів павліків морозових. Кремлівська партналожниця О. Колонтай проповідувала тваринячі стосунки молодим. Для неї акт у постелі – все одно, що випи-

ти «стакан води». Письмаків посилали в середньоазійські республіки для інтернаціоналізації. Але вони й там симпатизували місцевим націоналістам. Партия постановила перевиховувати їх у зонах. Заарештованого за доносом О. Полторацького гумориста Остапа Вишню віддали слідчому Бордону, і той спровадив письменника в заполярні зони. Літкритики теж навчилися заробляти на хліб. Приміром, автора роману «Місто» В. Підмогильного звинуватили в «петлюрівському романтизмі». Драматурга М. Куліша – у спротиві зросійщення України. Поета Є. Плужника і прозайка В. Вражливо-го – у ворожому ставленні до радвлadi. Майже в кожного письменника знаходили гріх. А вже чекісти робили з того «оргвисновки» для себе. Масові репресії українських літераторів разом з владцями та військовими розпочалися в 1937 р. Їхніми «деламі» були завалені слідчі Проскуряков, Брук, Егідес, Хват, Хаст, Перцов, Грозний та ін. Після смертних вироків, винесених ними, і їхні голови потрапили на плаху сталінської інквізіції. Вона перевершувала європейську часів Середньовіччя, коли страчували еретиків. Приміром, Торквемада спалив 8 тисяч, а Сталін знищував мільйони. Історія світу не знає такого повального вбивства безневинних. Поет Яр Славутич у своєму дослідженні нарахував 695 знищених українських письменників. (Розстріляна Муза. – Детройт, 1955; Київ, 1992) Були ще підрахунки Ю. Луцького, Г. Костюка, Ю. Лавріненка, Б. Кравціва. В Україні видано дослідження М. Жулинського «Із забуття – в безсмертя» 1990 р. та О. Мусієнка незакінчене «З порога смерті». На жаль, літератори, які відвідали місце страти Сандормох у Карелії, приписали злочин одному виконавцеві. Буцімто він сам один розстріляв тисячу душ. І соромливо замовчали інших катів, зокрема ленінградського прокурора Б. Позерна. А ще ж розстрілювали і в кіївській Биківні.

Українська підсовєцька література була приреченою давно. Ще Ленін твердив «Література повинна бути партійною» (Т. 12. – С. 93) А зміцнілі в конкурсній літорганізації «Плуг», «Аспанфут», «Гарт», «Ланка», «Вапліте», «Авангард», «Молодняк» так і відбилися від компартійних рук. Тому 1-им з'їздом літераторів у 1934 р. створено Спілку радянських письменників України. На взірець Всесоюзної Асоціації Пролетарських письменників, започаткованої Л. Аверба-хом в Совдепії. У зоні УСРПУ процвітало навуходоносорство і підлабузництво. Після репресій зосталися пристосуванці, наймити і кілька майстрів, залишених про людське око для Заходу. Самодер-жець Сталін позувся ленінців, троцькістів і не забував прополю-

вати власні ряди. На Україні страчено 62 членів і 40 кандидатів у члени ЦК. Тобто все Політбюро ЦК, обране 1937 р. За методом «мухомора Троцького» (вислів Н. Махна). Той командарм Красної Армії, коли Совдепія зміцніла, наказав убити українських командирів М. Щорса, В. Боженка, Б. Думенка, А. Богунського-Шарого та ін.

Українська національна література до 1939 р. вже була знищена. Нескореними зосталися тільки наші письменники на еміграції. Українці зоставалися покірними орачами та гарматним м'ясом. Нові кадри письменницької Спілки разом з урядовцями планували світову революцію. Про вільну творчість не було й мови. У кого ж було питати дозволу на вільну думку і слово української нації?

1998 p.

НАРОДЖЕННЯ ОУН

Трагедія українців у ХХ ст. розгорталася під куполом Центральної Ради в міжпартійних суперечках і досягла апогею в братобівничій війні. Вони зіткнулися в кривавому самознищенні, перебуваючи у різних військах. Понад сто тисяч козаків мала армія УНР, близько 120 тисяч Українська Селянська Повстанська Армія анархіста Н. Махна. А ще 80 тисяч українців мобілізувала Красна гвардія більшовиків, дещо менше – Біла гвардія Денікіна, 60 тисяч мав гетьман П. Скоропадський, декілька корпусів – Українська Галицька Армія, кінний корпус кубанців мав генерал О. Шкоро. Разом воїни могли би створити і захистити українську державу. Вистрілявши тисячі братів, вони доторгяли у Вандеї отаманщини, нескоординованої, без сталого світогляду. Режисери з Антанти, мов у римському Колізеї, спостерігали за поєдинками братів-гладіаторів, інколи підкидаючи їм зброю. Фронти перепліталися, бійці потрапляли до полону з однієї армії до іншої. І всі воювали за Україну. Одні для себе, інші для прихильників. Випалювали її села і міста, витоптували лани. Дорогою ціною довелося платити за центральнорадівські дискусії та низькопоклонство перед червоною, білою і чорносотенною Москвою.

Знесилена армія УНР відступала на Захід. Голова Директорії С. Петлюра у 1919 р. кинувся по допомогу до Польщі. Віддав їй Східну Галичину, Холмщину, Волинь і Полісся – 10 млн. українців. На радість Ю. Пільсudському, що мріяв про «Жеч Посполіту від можа до можа» Польське військо разом з петлюрівцями тимчасово визволило Київ. «Визволителі», як і їхні попередники кайзерівці, ешелонами вивозили з України цукор, борошно, зерно, худобу та інше добро. Київ заставили більшовикам, зате корпус УНР порятував від кінноти Будьонного Варшаву. Ось такий стався недолугий гешефт. За Збручем поляки інтернували залишки армії УНР. Роздягли, роззули, забрали гармати і коней. І по-сусідському «союзники» загнали козаків за триметрові колючі дроти таборів, де недавно сиділи австрійські (українські січові стрільці) військовополонені. На початку 1921 р. там опинилося 17 464 козаки. (І. Срібняк. Обеззброєна, але нескорена. – Київ–Філадельфія: Видавництво ім. О. Теліги, 1997). До бранців, скучених у холодних дерев'яних бараках та вагонах, на голих двоповерхових нарах, вкинулася цинга, туберкульоз і тиф. Баланда з капусти або кукурудзи, чай без цукру не додавали

козакам сили. Від нестачі ліків вони вмирали. Дехто, незважаючи на посилену варту, дезертирував. У березні Польща уклала з більшовицькою Україною мир, і до інтернованих почали ставитися як до полонених. У подібних умовах опинилися козаки також у таборах Румунії. Всюди в бараках завелися чвари, пиятика. Щоб втримати боєздатність, старшини відновили муштру, відкрили курси українознавства, драмгуртки, хори, запровадили спортивні змагання. З'явилися рукописні та машинописні часописи, згодом друковані. Політичне мислення тісно співпрацювало з художнім словом. Неволя, мов атака, загострювала ум і почуття.

На прохання Петлюри з табору випустили генерал-хорунжого УНР Ю. Тютюнника. З відома поляків він зібрав у Львові Партизансько-повстанчий штаб. Із-за Збруча до нього добиралися зв'язкові отаманів, а між ними, бувало, й агенти ЧК. Довкола Петлюри снували донці з кубанцями та вояки «Русской Демократической Армии» діяча Б. Савенкова. Проте у похід на Україну вони не поспішли. Пішли українці. Перетнула Збруч 26 жовтня 1921 р. Подільська група підполковника Палія. Відпущені з табору 525 козаків мали тільки п'ять кулеметів, 210 рушниць, були у драних шинельках та розбитому взутті. Дехто був у постолах, а вже дошкуляв мороз. Основна Волинська група полковника Гаєвського перетнула кордон у ніч на 4 листопада в іншому місці. У ній 216 старшин та 663 козаки мали 430 рушниць, 34 кулемети, 300 шабель, 150 списів, гранати і вибухівку. Населення радісно зустріло земляків, допомагало, чим могло. Але глибокі сніги не дозволяли групі пробитися далі. До Києва зоставалося близько 100 км. У районі м. Коростеня повстанців оточили дві піхотні дивізії більшовиків та кавбригада Котовського. Розгорівся запеклий бій. До полону потрапив обоз та пішаниці. Більшість кінних штабістів вирвалося з оточення. Комуністи знехтували міжнародними правилами війни. Полонених завели в синагогу містечка Базар. Роздягли і після вироку 359 козаків, які відмовилися перейти до більшовиків, розстріляли. Серед тих козаків було 49 поранених. Наймолодший мав 16 літ.

Вирок підписали комдив Ілля Гаркавий, комбриг Григорій Котовський, оберчекісти Михаїл Френовський, Яков Лівшіц, Іванов, Літвінов. Наказ засвідчили комвійськокругу Й. Якір, член військради В. Затонський, начштабу округу Паука. І схвалив комуніст-боротьбист О. Шумський, працівник совєцького консулату у Варшаві.

Не вдався і рейд в Україну з Румунії Південної групи генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка. З наказом на виступ Петлюра

запізнився щонайменше на місяць. Та й Пільсудський міг би нелегально позичити козакам з 200 кулеметів та інших припасів. Більшовики запровадили у прикордонні надзвичайний стан і розставили свої гарнізони. Тому іскра повстання не розгорілася.

Євген Маланюк
У таборах запровадили жорстокіші побутові умови. Однак козакам допомагали земляки з емігрантських громад та Червоний Хрест. Завдяки благодійникам вони почали випускати друковані часописи. У Щепіорні виходив журнал «Залізний стрілець» (ред. П. Шандрук), газети «Український сурмач», «До світла», «Тribuna України». У Стржалкові журнал «Зірниці», часопис «Нове життя», сатиричний «Полинь», а в Петракові – журнали «Тернистий шлях», «На хвилях життя». У Каліші видали збірник «За державність», а сотник Є. Маланюк випустив збірку поезій «Озимина». Звертаючись до свого побратима, сотника Ю. Дарагана, який втік з табору до Праги, він писав:

*Сплітаю вірші з нервів пасми
І жду кінця страшної гри,
А те, що вам музична спазма,
Мені – ридання, кров і крик.*

Згадав, як вони вдвох започаткували у таборі журнал «Веселка» та поетичну школу, названу потім Празькою. Дараган благав богів:

*О, світлий, радісний Свароже,
Не допусти до тяжких мук!
Перуне, зглянься ти над нами!..*

Він клопотався у Празі, щоб визволити Маланюка, і згадував:

*I осінь йшла... і плакали безрадно
Рік двадцять другий – мовчазний відчай...
В таборі мряка – наче сивий ладан
I напівтемний з сахарином чай.*

Духом лицарства віс від віршів Л. Мосендана, присвячених Маланюкові:

*Мені здається: це когортти,
Ряди твоїх металевих слів.
Здіймаси тризубний пропор ты
Над військом предківських степів.*

У таборах захоплювалися поезією стрілецьких сотників О. Бабія, якому вдалося вирватися за дроти, і Р. Купчинського, який писав:

*Що гасне мій погляд і тихне мій голос,
І скиби зорали чоло.
Що з волі й неволі посивів мій волос,
Що терня у серце вросло.*

Закінчувалися три з половиною роки в таборах. Поети поминали померлих бранців і незламних страчених козаків Базару. За умовою урядів УНР та Польщі інтернованих переводили на цивільне становище. Дехто зі старшин вступив до польських військових шкіл. Козаків не скорили невдачі та неволя. Вони хотіли визволити рідний край. Петлюра теж дійшов до істини – «...скріпити ідею єдності, державної однодумності та державної дисципліни всіх сил українського народу, що опинився на чужій території після нашої військової невдачі» (з листа до міністра пропаганди). Ось те треба було робити ще у Центральній Раді!

Бранців за волю України шанував президент Чехословаччини Т. Масарик. Він посприяв їм у продовженні освіти після таборів. У Празі відкрито переведений з Відня Український Вільний Університет і Український вищий педагогічний інститут, діяв Карлів університет. У м. Подебрадах засновано Українську Господарчу Академію та Український Технічно-Господарський інститут і гімназію з підготовчими курсами. Гартовані боями і неволею юнаки здобували фахову освіту. Не забували визвольної місії та заповіді поета Г. Чупринки «Будьте мудрими, як змії. Будьте сталими в борні!» Програно бій, а не війну, продовжену іншими методами.

Влітку 1920 р. ті, що пережили фронти і табори, заснували підпільну Українську Військову Організацію. Очолив її полковник Є. Коновалець, який вернувся з табору у м. Рівне разом з полковником А. Мельником. УВО «поставила собі на завдання пропагувати загальноукраїнський зрив» проти окупантів. Вона не покладалася на «нічим не оправдані надії й орієнтації на чужу допомогу...», а також «не ставить терористичної діяльності як виключного свого завдання». Однак терор польської влади проти українців змусив УВО посилити спротив. На часописі УВО «Сурма» стояв клич: «Ідея без діл є мертвав!». Бойовики палили польські поліційні постерунки, військові склади, фільтратори, руйнували залізниці і телеграф. Вчинили замахи на маршала Пілсудського і воєводу Грабовського,

Євген Коновальєць

Андрій Мельник

міністра внутрішніх справ Б. Перещепінського, вбили ліквідатора українських шкіл Сочінського і діяча Голуфка, комісара Чеховського, совецького консула Майлова та дрібніших гнобителів. Бойовиків часто страчували, але молодь поповнювала їхні лави. Шаленіла карнапацифікація влади. «Ктури хце України – до криміналу!» Вона громила українські школи, кооперативи, книгозбірні, «Просвіти», спортивні та інші товариства.

Уряд УНР на еміграції налагоджував дипломатичні зв'язки, а деякі діячі, втішенні більшовицькою українізацією та НЕПом, верталися додому. Прямо в замасковану пащеку червоного дракона. Гетьманці з Українського Союзу Хліборобів-Державників намагалися створити свій визвольний рух. Тим часом націоналісти переоцінювали вартості. Втрачено багато, а що здобуто? Облудні сектанти Маркса схиляють Україну до нової московської імперії. Українці забивають Шевченкове: «Обнімітесь, брати мої...» Не чують О. Олесь: «Орієнтується нарешті, востаннє вже на свій народ». Пора збиратися біля прямої, як трипільська борозна, єдиної мети. Бо хутірянська отаманщина заблукала в міжусобицях. Потрібний вольовий наступ для перемоги, а не пристосування до ворожих умов. Осередки молоді горнуться до УВО. Вона видає часописи «Наш шлях», «Сурма» та «Літературно-науковий вісник», редактований духовним батьком українського націоналізму Д. Донцовим. Не можна допускати нерішучих хитань. Від Української Партиї Національної Революції відокремилося Українське Національно-Демократичне Об'єднання і пішло на компроміс з польською владою. Тож – час єднання!

Відтак у Чехословаччині 1922 р. виникає Група Української Національної Молоді. Переважно з наддніпрянців, студентів Української Господарчої Академії у Подебрадах. Часопис Групи «Національна Думка» (ред. О. Бабій) наголошує: «На місце інтернаціоналізму мусимо плекати ідею національної єдності, на місце братовбивчої класової різni – ідею співпраці, позитивізму, реалізму та патріотизму». Восени 1925 р. згуртувалася Легія Українських Націоналістів. До неї ввійшли самостійники М. Міхновського та деято з гетьманців. ЛУН швидко закорінялася в європейських столицях. У ній прищепилося вітання Чорних Запорожців «Слава Україні!» До неї належали поети Є. Маланюк, Л. Мосандз, О. Теліга, діячі М. Сциборський, Л. Костарів, Ю. Руденко, А. Троян, О. Чехівський, О. Гайдай, три брати Пасічники. Приєднувалися до ЛУН галичани і волиняни. Обрану у 1928 р. Генеральну Раду ЛУН очолив М. Сциборський. Звідтоді активізувалося ідеологічне і психо-логічне об'єднання націоналістичного руху всієї України. ЛУН виступала проти окупантів та зрадників-провокаторів, що видавали себе за націоналістів. У журналі «Державна Нація» (ред. Є. Маланюк) ЛУН висвітлювала визвольну ідеологію, зокрема ганьбила політику махновщини.

У Галичині, Волині і Підляшші поруч з УВО виник підпільний Союз Української Націоналістичної Молоді, очолений поетом Б. Кравцівим. СУНМ поширював націоналізм у Західній Україні, боровся за створення таємного українського університету у Львові, виступав проти московських наймитів КПЗУ. Від нього відділилася Група Української Державницької Молоді, яку намагалося підпорядкувати лояльне до польської влади УНДО. Але студентське, селянське і робітниче юнацтво не схилило з націоналістичного напряму. Вони випускали журнали «Смолоскипи» та «Юнак».

Різноманітність ідеологій та неоднакові умови діяльності в еміграції та в Західній Україні спонукали націоналістів до об'єднання. Перемовини між Групою УНМ та ЛУН завершилися у червні 1927 р. виробленням Статуту Союзу Організації Українських Націоналістів. Він пропагував соборницько-державницьку ідею і закликав до Всеукраїнського з'їзду націоналістів. З'їзд відбувся 28 січня 1928 р. у чеському місті Брно. Там ЛУН та Група УНМ об'єдналися в Союз Українських Націоналістів (голова Управи М. Бойко). На Першу Конференцію націоналісти зібралися 3–7 листопада 1927 р. у Берліні, де був осідок УВО. На ній йшлося про міжпартийне поро-

Збір ОУН 1929 р.

зуміння і скоординування сил. Від націоналістів вимагалася висока мораль, дисципліна, творча діяльність, перевага якості над кількістю та непримиренність до ворогів України. Обрано Провід націоналістів: Є. Коновалець, Д. Андрієвський, В. Мартинець і М. Сціборський та ухвалено видавати журнал «Розбудова Нації». ПУН наголошував: «...український націоналізм, відкидаючи всякі орієнтації на зовнішні сили, хоче і буде йти до перебрання в свої руки керма українського національного життя і змагатися до відновлення та оборони незалежної Соборної Української Національної Держави». Що в тому було гріховного, несправедливого чи загрозливого для людства? Невже багатомільйонна нація не мала на те права? Проте вороги зі Сходу і Заходу воліли тримати її покірною у ярмі без надії і мети.

Друга Конференція 8–9 квітня у Празі припиняла міжгрупові нездогоди і зосереджувалася на боротьбі проти ворогів. Готуючись до Конгресу, ПУН опублікував у «Розбудові Нації» теми для рефератів. Зокрема про стан нації та соціальні питання, аграрну і міжнародну політику, військову справу, літературу, релігію і т. д. Польська влада посилила арешти і репресії проти українців.

Конгрес Українських Націоналістів 28 січня – 3 лютого 1929 р. відбувся нелегально. Спочатку тридцять учасників скликано до Пра-

ги, а потім спрямовано до Відня. Прибули й троє запрощених: кубанець, донець та кореспондент з УНДО. Запеклі дискусії тривали до пізньої ночі. Відтак КУН оголосив про створення єдиної Організації Українських Націоналістів. Її мета: «Український націоналіст змагатиме, з одного боку, до зміни теперішнього державно-політичного стану шляхом національної революції, а з другого – до зміни внутрішніх господарсько-супільніх умов шляхом послідовних реформ» (Становлення ОУН. – К., Вид-во ім. О. Теліги, 1994). Звідтоді новостворені осередки націоналістів повинні були приєднуватися до ОУН. До неї ввійшла глибоко законспірована УВО з власними зауваннями. КУН затвердив Статут ОУН: усунення окупантів з України і створення на її етнографічних теренах української держави з власним урядом та законодавчими органами. У ній визнавалася приватна власність та розподіл селянам поміщицьких земель без викупу, одержавлення підприємств, вільна торгівля, єдиний податок, контроль за відносинами працівників з працедавцями, соціальне забезпечення, 8-годинний робочий день, безоплатна школа та медицина, відокремлення церкви від держави. І розбудова регулярної армії та флоту. Тільки така організована сила патріотів зможе забезпечити Українській Нації справедливе і гідне місце серед інших державних народів.

У хоробрих серцях утверджувалася вірна надія. Посძнувала думку, слово і діло. Наша література розвивалася зі свіжою силою. Є. Маланюк сповідався перед земляками своєю творчістю:

*Так, вийшовши з глухого стету,
З зітхань стражданальної землі,
Вирізьблюю німий життепис
На дикім камені століть.*

Не тішився ситою Європою, не впивався її музикою і добробутом:

*Не треба ні паризьких бруків,
Ні Праги вулиць престарих:
Все сняться материні руки,
Стара солома рідних стріх...*

З великої любові до України виростав гнів на її невдачі:

*Тебе б конем татарським гнати,
І – тільки просвистить аркан –
Покірливо підеш сама Ти
З лукавим усміхом у бран...*

Потім прохав:

*Прости, прости за богохульні вірші,
Прости тверді зневажливі слова!*

Навколо нього формувалася Празька школа української поезії.
Прагнув справедливої борні Ю. Дараган:

*I тільки спрага, спрага волі
Так стисне горло, здавить так,
Що знов би, знов у дике поле!
Знов коні, стріли, бранці голі,
Шаблі і повний сагайдак!*

Про Київ мріяв тривожний, непоборний О. Стефанович:

*Хай вигнання часами устократ
темніш і тяжче, ніж темниця...
Іще ясніш і різблігніше сниться
На чорнім тлі золотоверхий град.*

Розуміла потребу посилення борні Й. Холодна-Лівицька:

*О Україно, треба бурі знов,
Щоб вітер злий твій сон розвіяв...*

Бажав неодноразовий в'язень польських темниць Б. Кравців:

*Кривавим листом котить падолист –
І серце прагне знов далеких візій:
Щоб понад ними знову пронеслись
Бої одважні і залізні!*

Не сподівався на манну небесну Л. Мосендж:

*Щоб чину і стремлінь юнацьких звіст
Знайшли в нащадках відгук і опору
Та щоб на чатах Рідної землі
Не вартували марні знов жалі...*

Звертався до неньки України Ю. Липа:

*Де ж знайти нам за Тебе кращу,
Серцем, повним тобою вщерть...*

Закликала молоді сили до наступу О. Теліга:

*Гойдаите ж кличний дзвін! Крешіть вогонь із кремнів!
Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, –
Без металевих слів і без зітхань даремних
По ваших же слідах підемо хоч на смерть!*

Славу древньої брані пророчила О. Лятуринська. Вірив О. Ольжич:

*Державу не твориться в будучині,
Державу будується нині.
Це люди, на сталь перекуті в огні.
Це люди, як брили камінні.*

Співці Празької школи публікувалися в журналах «Вісник», «Пробоєм», тижневику «Назустріч». Тривожний голос сурмачів досягав не лише до Галичини, де будили Націю стрілецькі поети, але й до Наддніпрянщини. Гинули бойовики і зв'язкові ОУН. Ворожі спецслужби вбили С. Петлюру, Є. Коновальця. Чекісти розстріляли багатьох українських письменників, звинувативши в належності до УВО та ОУН. Ненависники українства спровокували і розлам ОУН.

Перед Другою світовою війною очолена А. Мельником ОУН сподівалася, що гітлерівська Німеччина не заважатиме їй взяти владу в Україні. Проте союз Гітлера зі Сталіним і поділ між ними Польщі зашкодив. Німці не могли виступити проти совєцьких союзників. Крайова ОУН чинила спротив окупантам. Її Революційний Провід обрав Провідником С. Бандеру. Еміграційна ОУН Мельника винесла те питання на Трибунал ОУН. Бандера оголосив про зняття Мельника з Голови ПУН. Зустріч обох провідників не примирила їх. Дискусії між відламами ОУН переходили на криваві. Німці «групу Бандери» знищували без суду. Революційна ОУН (б) організувала УПА, яка воювала проти всіх окупантів України. Розлам ОУН «був спритно використаний впродовж десятиліть агентами ворожих сил, щоб із свідомою чи несвідомою допомогою українців послабити український національно-визвольний рух і тим самим не допустити до злагоди і об'єднання двох ОУН в одну потужну самостійницьку силу, яку Москва мала всі причини вважати найбільш небезпечною для її колоніального панування в Україні» (В. Косик. Розкол ОУН у світлі документів., К.: Українська Видавнича Спілка, 2002).

Мета ОУН зостається для українців вірним дороговказом.

2010 p.

КОЗАЦЬКІ СУРМАЧІ

Провісники народної сили та звитяги відомі з давнини. У поході на половців новгород-сіверський князь Ігор Святославович у своєму війську мав таких сурмачів. У «Слові про Ігорів похід» читаемо: «Труби трублять в Новгороді – стоять стяги в Путивлі». Звучали вони і в морських походах на Візантію та на Дунай. Бойовий дух воїв підносili також гуслярі. В Європі рицарів супроводили на битви співці – скальди, менестрелі та мінезінгери.

Запорозьким козакам бойову тривогу грали сурмачі. Вони їхали в перших рядах під маєвом прaporів і мідними бентежними звуками звали козаків до бою. З ними були й кобзарі, які розважали військо на постій. Героїчні мелодії підтримували віру в перемогу. Гетьман Богдан Хмельницький звертався до козаків: «Всі народи завжди боронили і вічно боронитимуть своє існування, свободу та власність на землі і навіть такі створіння, які плаzuють по землі, як звірі, худоба та птиця, боронять свої становища, свої гнізда та своїх дітей до останку сил». Декому з козаків на старість літ кобза заміняла шаблю. І вони мандрували Україною, прославляючи битви за волю та подвиги побратимів-героїв. Відтак відвага передавалася молодшому поколінню. Дух визвольної боротьби не занепадав ніколи. Хоч польські королі не шкодували золотих талярів гетьманам, аби «українці билися з українцями», а московські царі дарували соболі та шуби «со своєво плеча». Проте дарунки лицемірів не заглушали звуків вольності. Таким сурмачем зостається Великий Кобзар Тарас Шевченко. Його поетичне слово окрило нашу визвольну мету.

При посиленні національно-визвольних рухів в Європі XIX ст. українські діячі не зуміли згуртувати націю. У Галичині заяви «Ради Народної Руської» 1848 р. та «Народної Ради» 1888 р. домагалися рівноправності українців тільки в межах австро-угорської імперії. Наши «воріжененьки» подбали також, щоб поглибити розкол між народовцями та радикалами. Наддніпрянське Кирило-Мефодіївське Братство 1847 р. хоч і декларувало Всеслов'янську співдружність, практично діяло тільки в російській імперії, і царат погромив його. Лише у 1890 р. націоналіст Микола Міхновський заснував Українську Революційну Партию та проголосив у своїй брошурі «Самостійна Україна» її мету: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі». Проте автономіст-соціаліст Михайло Драгоманов переманив до себе своїх

прихильників. Та Міхновський з друзями на могилі Т. Шевченка поклялися не відступати від ідей свого Братства Тарасівців.

Незабаром вдарили гармати Першої світової війни. Українці російської армії та австро-угорського війська опинилися віч-на-віч як вороги в кривавому герці. На радість чужинцям. Одвічну трагедію братобивства могли передбачити, але не змогли здолати українські політики. Галичани виявилися більш національно свідомими. З 1900 р. вони заснували культурно-спортивні товариства «Січ» та «Сокіл». На початок війни вже діяло 900 осередків «Січі». Тим часом наддніпрянські діячі-малороси говорили-балакали здебільшого про автономію України в майбутній демократичній Росії. Їхня Демократично-Радикальна Партія виродилася у безпрограмне Товариство Українських Поступовців. Тупцюючи довкола автономії України, вони не сприяли українізації частин російської армії, набраних з українців. Лише в революційну пору звернулися до громадян: «Підпирайте новий державний лад, бо він, і тільки він, несе волю Україні». Цебто агітували земляків підтримувати Временное Правительство Керенського, а не домагалися Української Революції.

Січові стрільці Галичини почули сурму Івана Франка: *«Не пора, не пора, не пора Москалеві й Ляхові служить»*. Він палко вітав стрільців:

*Гей, Січ іде,
Підківками брязь,
В нашій хаті наша воля,
А всім зайдам зась!*

Поетові сини-січовики воювали на фронті. Сам він доживав віку у військовому шпиталі і похованій стрільцями.

Національне прозріння призвало до Січі добровольців. Очолювали її старшини – перші піснетворці. Залунали пісні засновника січового руху Кирила Трильовського:

*Гей, там на горі Січ іде,
Гей, малиновий стяг несе...*

У них звучало бажання об'єднати Соборну Україну:

*I засяє нова зоря на весь край,
I від Тиси до Кубані стане рай!*

Лунали пісні полковника Михайла Кураха: *«Коли ви вмирали, Вам дзвони не грали»*. Та створені сотником Романом Купчинським:

**На передньому плані отаман Запорізької Січі Юхим Божко
(з кинджалом) та письменник Остап Маковей (у цивільному)
серед старшин**

«Зажурились галичанки та й на тую зміну. Ой відходять наші стрільці десь на Україну». І пісні Клима Гутковського: «Гей, ви хлопці січові, раз, два, три...». І не тільки стрілецька громада захоплювалася творами старшин кавалерії Левка Лепкого: «Гей, видно село, широке село під горою» та «Стрілецьким маршем» Осипа Маковея. Співанки для походу складали підхорунжі Михайло Гайвонський: «Йде січове військо в боротьбу криваву», Микола Голубець: «Заграють труби, заревуть гармати», Юрія Шкрумеляк: «Ішли наші галичани, шукаючи долі».

Мелодії боротьби привели Українську Галицьку Армію в широкі запорізькі степи. Мала вона й спричинені політиками протистояння з військом УНР. Але були й спільні перемоги над ворогами, коли галичани й наддніпрянці наступали пліч-о-пліч. Бувало, що стрільці билися у складі військ УНР, а наддніпрянці в УГА. Скріплене кров'ю побратимство – найміцніше.

На фронті проявилися таланти рядових стрільців-поетів Олеся Бабія: «Повіяв вітер степовий...», Юліана Назарука: «Нема в світі кращих хлопців, як січові добровольці», Миколи Матвіїва-Мельника: «Десь рокоче й б'є грім батарей», Сильвестра Калинця: «Реве, шумить Дністер кровавий», Грицька Труха: «Шуміли там лози», Ілька Гаврилюка: «Гей, то не сурми сурмлять». Складала пісні до походу

й поетка Константина Малицька: «У Січі, у Січі гуртуймось, брати». А служило там також багато дівчат.

Найбільш популярні пісні поетів дісталися у спадок воякам УПА. Це: «Ой, у лузі червона калина похилилася» Степана Чернецького, «Гей, наш батько кошовий» Дмитра Макогона, «Мамо моя! За час, за годину свиснуть кулі, заграють гармати» Богдана Лепкого, «Ти йдеш, мій сину? Що ж, іди здоров!» Петра Карманського, «Б'ють литаври, гучно ясні сурми сурмлять» Василя Пачовського, «Ми гайдамаки, ми всі одинакі» Осипа Маковея та «Орле, отамане, ми підемо в бій» поетки Уляни Кравченко. Патріотична Музा Галичини не відставала від подій.

Перед Українською Революцією відчували її наближення також поети Наддніпрянщини. Закликав націю Олександр Олесь:

*Міцно і солодко, кров'ю упившиесь,
Сплять вороги уночі,
Тихо з повітком плуги витягайте,
Куйте в проваллях мечі.*

Микола Вороний запевняв: «О Україно! О рідна Ненько! Тобі вірненъко присягнем».

Міхновський почав гуртувати Центральну Раду. Окрім українських партій, до неї ввійшли 5 російських, 4 польських, 5 єврейських та кілька представників з інших нацменшин (Національні процеси в Україні. – Ч. I. – К., «Вища школа», 1997). Відтак у Центральній Раді більшість відтіснила від керма націоналістів Міхновського. I, оглядаючись на соціал-демократів Росії, проголосували проти постійного українського війська. Проте плутанина політичних програм не зупинила національно свідомих козаків в українізованих частинах імперії. Вони пішли воювати за самостійність своєї держави.

На проголошення УНР відізвався думою Павло Тичина:

*Ой, що на Софіївському та грали дзвони, замовкали,
Там прaporи приймали, до народу промовляли:
Гей, разом, разом станемо на ворога ми, браття – завзяття!
Хто зрадить Неньку-Україну, – прокляття тим, прокляття!*

Першим хоробрим сурмачем у козацьких лавах підвівся сотник, поет Євген Маланюк. Він володів гострим словом, як шаблею:

*За набої в стінах Софії, за проклятю скруту Крут –
Хай московське серце Росії половецькі пси роздеруть!*

А Борис Антоненко-Давидович поклявся:

*Вийду там на битий шлях,
Щоб стати месником...*

Та й став козаком 1-го куреня 2-го Запорозького корпусу полковника Болбочана, щоб пройти з боями вогненні роки України. Такі шляхи дісталися й козакові 3-го Гайдамацького полку, згодом курсантів юнацької військової школи та козакові охоронної сотні Петлюри, хлопцеві з Донбасу Володимиру Сосюрі. Він бажав Україні:

*Я йшов кривавими житами
І знов піду де гул і мла,
Лиши одного я хочу, мамо,
Щоб ти щасливою була.*

Билися за Україну майбутні письменники. Командиром артилерійської батареї війська УНР воював Петро Панч. У полку Чорних Запорожців здобували свою державу козаки Тодось Осьмачка, Олександр Копиленко та Олександр Довженко, який в одній лаві з Петлюрою атакував ворохобний Арсенал. В Чорноморському Козі Директорії воював Валеріан Поліщук. Служили у війську УНР санітарами Аркадій Любченко та Юрій Смолич, згодом інструктор інформвідділу. Боролися проти всіх окупантів повстанці Андрій Головко, Григорій Чупринка та Григорій Косинка.

Юрко Тютюнник

Національна ідея не згасла у творах борців за волю й після громадянської війни. Вони скористалися українізацією, запровадженою більшовиками задля притягнення України до СРСР. Для того сформували Корпус Українського Червоного Козацтва у Харкові і дозволили викладати українською мовою у школі червоних старшин. Підступно захоплений чекістами генерал-хорунжий УНР Юрко Тютюнник добровільно читав там лекції. Бо розумів, що сьогоднішні червоні старшини - українці завтра можуть стати жовто-блакитними.

Коли більшовики закріпилися, то почали ліквідацію українізації. Від чекістської розправи деяких літераторів порятували націонал-комуністи (укапісти та боротьбисти), які згодом були винищені своїми «товаришами» ленінцями та сталінцями. Проте націо-

нальну ідею сприйняло недомордоване голодомором юне покоління. З нього вийшли потім сурмачі ОУН-УПА.

Прагнення Соборності України володіло душами селян і робітників завжди. Вони не розбиралися в нюансах різнопартійних програм та міжусобиць. Однака наші політики не вміли загнуздати власні, часто дрібничні амбіції, які можна було залагоджувати в осередках, не виносячи на люди. Клонування партій, програм, орієнтацій та безперспективні дискусії серед українців були вигідні більшовикам. Так само, як і чвари літературної отаманщини між творчими групами. Панувало гасло окупантів: розділяй і володарюй! З часом більшовики зміцніли, силою пов'язали народи в імперію СРСР, погромили й літорганізації України, зігнавши їх під прапор марксизму до единого совхозу. Після Розстріляного Відродження зоставили тільки на показ світові кілька майстрів та збільшовичих перевертнів і запроданців. Про зламаного Тичину писав Маланюк, що від сурми у того лише «похварбована дудка зосталась». Зате у звуках Маланюкової сурми на еміграції дзвеніла державна «варязька сталь і візантійська мідь». Література нашої еміграції була мобілізуючою духовною силою всіх українців.

У Другій світовій війні з'явилися нові сурмачі. Сотник Вільного Козацтва і полковник УНР Спиридон Довгаль, редактуючи журнали, шукав їх повсюди. Він допоміг стати сурмачами молодим поетам Яру Славутичу, Олексі Веретенченку, Герасеві Соколенку, Леоніду Полтаві, Василеві Онуфрієнку, Леоніду Лиману, Петрові Ротачу, Ганні Черінь та ін. У всі часи наші поети виступали звитяжцями, а не ноуменами. Сьогодні українська література не мислиться без національної ідеї та предківських традицій. Щоб не відрватися від свого кореня та не перетліти на поживний погній для чужих ідей, вона мусить консолідуватися, а не розповзатися по сектах. У пору вільного духовного розвитку самобутніх етносів на сторожі їхніх інтересів стоять поети.

2009 р.

УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ В КОНЦЛАГЕРЯХ НАЦИСТІВ

Сталінці не шукають виходу з кризи, яку започаткували «перестройкою». А з високих трибун металевими голосами виправдовують голодомори і репресії та воюють з українським «буржуазним» націоналізмом. Мовляв, «бандери» прихильно стрічали німців у 1941 р. «Чья бы корова мычала...», – каже російська примовка. Вони вже забули Пакт товариша Рібентропа з камрадом Молотовим. А той 31 жовтня 1939 р. у Верховному Советі зізнавався: «...не только бессмысленно, но и преступно вести такую войну, как война за уничтожение гитлеризма, прикрываемая фальшивым флагом борьбы за демократию...» Онуки Йосифа Кривавого не люблять згадувати й спільній парад Вермахту з Красною армією 22 вересня 1939 р. у Бресті, який приймали генерал Гудеріан та комбриг Кривошеєв. Тоді ж нарком Ворошилов обміковував з генералом Вермахту Кестрингом спільній розгром Польщі, хоч з нею був договір про ненапад. А наступного року Молотов передав послові рейху проект Пакту взаємопорозуміння Німеччини, Італії, Японії та «миролюбивого» СССР. Тоді ж у м. Закопане, де Ленін колись набирався здоров'я, зустрілися пахани Гестапо і НКВД. Для «обмена опытом». У підмосковних військових школах дресирували вермахтівців добросовісно. Згодом ас Люфтваффе Оезав збив 125 совєцьких літаків.

Очільники ОУН читали «Mein Kampf» Гітлера в оригіналі. У ній він не переймався Вільною Україною, а лише готовував німців до завоювання для себе лебенсрауму (життєвого простору) в українських степах. Відчувалося наближення війни. У прикордонні концентрувалися одні проти одних совєцькі та німецькі війська. Тому у квітні 1941 р. в Krakovі відбувся підпільний Великий Збір ОУН. Він задекларував відновлення Української Самостійної Держави. І постановив при розпаді російської імперії «не допустити, щоб Україна була тільки тереном розігри чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння». Почалася підготовка Похідних груп ОУН. Загалом до 7000 людей. Нарада відомих людей підписала 14 червня у Пряшеві «Декларацію прав українського громадянина». У Krakovі утворено Український Національний Комітет.

22 червня вибухнула війна. Наступного дня Провід ОУН передав німецькому урядові в Берліні «Меморандум». У ньому викладе-

но намір Української Національної Революції відродити власну самостійну державу. Нацисти не погодилися з ним. А Похідні групи рушили в Україну встановлювати українську адміністрацію, відкривати школи, «Просвіти» і часописи, засновувати підпільну мережу ОУН. Населення стрічало Вермахт, який відчинив тюрми. А там... тисячі трупів українців, закатованих совєцькими окупантами в час відступу. Курені Р. Шухевича та Є. Побігущого, засновані ще перед війною як зародки українського війська, яким німці довіряли лише охорону об'єктів, проводжали червоних душогубів кулями. Поруч з куренями, діяли дружинники самооборони ОУН. 30 червня у Львівському будинку «Просвіти» відкрилися Українські Національні Збори. За дорученням С. Бандери голова Зборів Я. Стецько проголосив «Акт відновлення Української Держави». До її уряду ввійшли одинадцять діячів ОУН, по одному від соцрадикалів, соцреволюціонерів та Фронту національної єдності, два від УНДО та восьмеро безпартійних. Берлін наказав негайно відкликати Акт. Провід ОУН не підкорився. Гестапо заарештувало Я. Стецька зі спільноками, а згодом і С. Бандеру. Українці зрозуміли: брунатні «визволителі» такі самі, як і червоні.

По Україні ввійшов у силу наказ № 106 для айнзацкоманд, СА та гестапо: «Всіх активістів руху Бандери треба негайно арештувати і після ґрунтовного допиту тасмно знищити...». ОУН(б) готувала проти окупантів Українську Повстанську Армію. А вони заарештували понад дві тисячі бандерівців і кілька сотень розстріляли. Я. Стецька з друзями вкинули до Берлінської в'язниці, а потім загнали в концлагер Заксенгаузен. Там тримали міністра закордонних справ Українського уряду В. Стакова, держсекретаря Д. Яціва, очільника ОУН в Німеччині І. Габрусевича, який не витримав допитів і помер. Згодом замкнули туди референта Проводу ОУН С. Ленкавського і заступника Голови УДП Л. Ребета. Про те ув'язнення згадував діяч Українського Національного Об'єднання М. Ільків: «Нас оточила поліція СС з кулеметами. Ішли й ішли. Хто впав, той більше не вставав. А хто витримав цей похід смерті, то опинився біля великої брами, від якої починалася безконечна висока колюча огорожа. На брамі по-німецькому написано: «Концентраційний табір Ораніенбург, Заксенгаузен»... Правильник був такий: вставати о год. 4-й рано, о год. 10-й ніч - нічна тиша. На снідання вода, забарвлена ерзацом кави, і «порціон», себто дві скиби хліба, помашені маргарином, і 25 гр. м'яса. На вечерю - три четверті літра зупи, один фунт чорного хліба і 25 гр. маргарину... Карали в'язнів

Роман Шухевич

Олег Ольжич

тим, що наказували їм ходити вколо з мішком піску на плечах увесь день. Або давали відро води і казали тримати на голові, часто в присідці. В'язня, який того не витримував, кати били і забивали на смерть... Крематорії в Заксенгаузені, де спалювали людські тіла, працювали день і ніч...».

Голову Проводу Українських Націоналістів Д. Андріївського в Ораніенбургу гестапо вкинуло до Бункеру (Целленбад), де сиділи Я. Стецько, діячі французького уряду і польські генерали. Згадував: «Мене виводили на город... засаджений бульбою, помідорами, цвітами, поперекинаний стежками, якими проходжувалися на певній відстані один від одного кілька в'язнів... Побачив звичайну постать, пізнав в ній Бандеру. Він відразу виявив товариськість супроти мене, питав про моє здоров'я, чи дістаю пакунки, чи маю досить істи... Одна із перших новин, яку я довідався від Бандери, була смерть Ольжича... Око Бандери помітило якісь знаки на вікні, на які я не звернув уваги і які могли свідчити про присутність у Бункері полковника Мельника». Там уже сиділи заарештований у Римі проф. Є. Онацький, отаман Тарас Бульба-Боровець, видатні діячі ОУН В. Мартинець, О. Штуль-Жданович, З. Матла. Концлагер обєднав бандерівців з мельниківцями, але й там вони не дійшли до згоди. Тавровані на лагерному одязі цифрами та однаковими знаками, вони мали різні переконання. Допитували їх садисти Вірзінг та Мюллер.

Серед «млинів смерті» виділявся жорстокістю Авшвіц (Освенцим). Історик УПА, доктор П. Мірчук, свідчив про вбивство братів С. Бандери там у липні 1942 р. Тоді капо з польських фольксдойчів

Ю. Краль та С. Покульські «затягли його (Василя Бандеру) під час праці до льоху і обсипаного цементом запхали разом з убранням до бочки з водою та стали шурувати рижею щіткою його обличчя і голову. Після того погнали його знову до праці й заставили його бігати з тачкою та носити біgom цемент на поверх, а потім знову повели до льоху «мити». Вечором після таких тортур з людини залишилась тільки тінь. Обличчя було набрякле до непізнання й закривавлене, голова порозбивана, а ціле убрання в крові... Його занесено з праці до таборового шпиталю, де він скоро закінчив серед мук життя». Діяч ОУН О. Віntonяк теж оповів про ті тортури: «...били Василя та черевиками ставали на його босі ноги (йому з ніг впали деревняки). Потім підняли вгору і кинули вниз спиною на землю, немов деревину... Побитий не мав сили втримати тачку... Кинулися на Василя з лайкою, б'ючи його колом, де лише попало. Окривавленого потягнули вниз і кинули до бочки з водою, в якій в'язні обмивали руки з цементу».

Про вбивство Олекси Бандери розповідав редактор Б. Вітошинський, співавтор «Декларації прав українського народу»: «Душогуби наказали ногами місити цемент і вапно, кілька разів вкинули його туди... Скривавлений, з піною на спалених устах, він просив дозволу напитися... Схопили його за ноги і вкинули в бочку». Українські хлопці із священиком кинулись було боронити братів. Проте численна розлючена галайстра двічі їх жорстоко побила. Наймолодший брат Богдан Бандера загинув у Похідній групі на Україні.

За вбивство журналіста, доктора суспільних наук Олекси та його брата студента філософії Василя Міжнародний суд у Франкфурті-на-Майні 20 серпня 1965 р. не покарав катів. Хоч проти них свідчили оунівці О. Віntonяк, Б. Вітошинський, О. Коваль, П. Мірчук. На друге засідання душогуби не з'явилися. Їх, колишніх наглядачів польських тюрем, комуністична Польща приберегла.

Тортури Авшвіца витримали видатні діячі ОУН С. Ленкавський, Л. Ребет, командир Північної похідної групи курінний УПА М. Климишин, редактор М. Марунчак, письменники Д. Чайковський та М. Бажанський, магістр В. Кардаш з синами. Та ще сотні молодих націоналістів, студентів, поранених вояків УПА. А ще більше їх загинуло в лагері. Лютувала варта СС, набрана з кримінальників. Мордували в'язнів капо з різних народів. Діяч Спілки Української Молоді О. Коваль пригадав з них атлета Якуба, як той знущався з 14–20-літніх українців. Садист «...уставив хлопців рядами по п'ять на віддалі одного метра і подав команду до старту... і з цілої сили

почав валити латою куди попало... Кількох відразу попадало покривавлених, та він підскочив і почав ногами помагати їм підвєстися... Декому після цього вже й перша поміч у формі зимної води нічого не помогла». Не минав кат і своїх земляків з гетто. Заробляли свою пайку на посаді капо також німецькі комуністи. Вища раха! Нашиті на вбранні розпізнавальні знаки невільникам не помогали. Ломаки гнобителів били всіх однаково. Українські націоналісти не були като, блоковими чи форарбайтерями. За те їх шанували всі знедолені.

Як одне з Дантових кіл пекла не забудеться жіночий концлагер Равенсбрюк. Там згоряла юність дівчат – автоматниць УПА і з'язкових ОУН. Туди замкнули й Дарію Гнатківську, яка відбувалася 15-річну кару у польській тюрмі за підготовку вбивства міністра Перацького. Там вона, студентка, й звінчалася з Провідником СБ ОУН М. Лебедем. У Равенсбрюк її запроторили з маленькою доночкою, матір'ю та тіткою. Вони опинилися в одній камері з секретаркою О. Ольжича та небогою Черчеля. Згадувала той концентрак діячка ОУН М. Оренчук: «Апель довгий. Чекаємо в ряді, коли всіх перечислять... Ідемо копати рови. Спереду, ззаду та по боках ішли озброєні конвої з пасми. На шляху до роботи і з роботи ми мусіли іти маршем та співати. Надвечір вертаюся до бараків втомлена до знемоги. Десятигодинний день праці давав себе знати, бо їжа була майже некалорійна». Мучилися там дружини діячів ОУН Д. Ребет, Т. Гайwas, А. Ганкевич, М. Григорців та ін. Згадала неволю Й. О. Фроляк: «...пігнали всіх до лазні. Забрали все, що хто мав, оголили і прямо перегнали через холодний душ. Кожна з нас отримали довгу сорочку-уніформу в синьо-блілі посмуги з великим чорним номером на плечах та буквою «Р» (політична)... Задушне горішнє повітря тхнуло гниллю і смородом... у бараку було 150 до 180 в'язнів, а таких бараків були довгі ряди... апелі були одним із жорстоких способів знущання. Ноги мокрі, без жодного чуття, а немічне тіло не могло встояти... Щодня збирави трупів з-під бараків, коло електричних неізольованих дротів, з «лікарень», ще деяких неживих – та візвозили до крематорію». Пригадувала О. Вітик: «Берегли нас озброєні СС – жінки-гестапівки. Вони мали зі собою псів-вовчурів. Говорити навіть пошепки було заборонено. Частина подруг мали щастя таки в нещастю, що перевезли нас на Захід. Ті, що залишилися в Равенсбрюку, не були звільнені, щоб поїхати до рідних. Равенсбрюк зайніяла Червона армія. І Сталін всіх велів вислати до ще гірших своїх тaborів і, певне, по багатьох загинув слід». Вони потрапили з вогню та в полум'я. До лап чекістів потрапили також україн-

ські політв'язні Маутгаузена. У пастці фронтів нацисти намагалися хтозна куди евакуювати невільників, пристрілюючи їх у дорозі. Там під залізницею, де нещасні чекали потягу, зоставалася чорна земля. Голодні пойдали траву.

Рейх не мав Сибіру. Тож розбудовувалися тісні концентратки від Авшвіцу на 300 бараків до Брецу на 14. У першому не згасали 4 крематорії, знищено понад 5 млн. в'язнів. Праця всюди була каторжною. У Бухенвальді на 110 бараків працювало в каменоломні понад 9 тисяч українців. У Заксенгаузені на 60 бараків не зупинялася цегельня. Ракети Фау-1 і Фау-2 виготовляли в підземеллях Дори. Тачки, лопати, вагонетки були основним знаряддям концентратаків Майданеку, Собібору, Треблінки, Маутгаузена, Берген-Бельзена, Дахау, Грос-Розена, Нойгамма, Флосенбургу та ін. «Новий порядок», скопійований Герінгом з лагерів у чекістів, розповсюдився по цілій Європі. Всюди панувало знищення: газові камери, колективні розстріли та шибениці, побиття, знущання та непосильна праця.

На Україні німецькі нацисти нищили в'язнів у 195 великих і маліх менш пристосованих для люду концлагерях. Окрім полонених червоноармійців, антифашистів захоплених в гетто, в тих обплетених колючкою зонах знемагало понад 30% українських націоналістів. Гестапо розстріляло активісток ОУН Х. Кононенко, сестер Мартинюк на Волині, О. Максимець у Кривому Розі. Нацисти, як грому небесного, боялися вільного слова. Отож знищили засновані Півхідними групами редакції часописів «Українське Слово» у Києві, «Дніпровська хвиля» в Кременчуці, «Рідне Слово» у Звенигородці, «Дзвін» у Кривому Розі. Його редактора, в'язня Колими, поета М. Пронченка розстріляли за доносом комуністів. У Києві розстріляно журналістів та літераторів О. Телігу, І. Рогача, І. Ірлявського, П. Олійника, О. Чемеринського та ін.

Однаке терор нацистів не зупинив визвольної боротьби ОУН. Стогін концлагерів досягав до воїнів УПА. Вони чули крики заживо спалених селян Кортелісів, Цумані, Кам'янки. Гірськими потоками спадали на ворогів повстанські сотні. Звільнюли військовополонених, громили карателів СС, здобуваючи зброю. Відділі німецьких, а також совєцьких карателів знаходили свій кінець. Від куль УПА загинув зі штабом генерал СА Лютце. Українське вільне слово воювало в часописах «Вісті з фронту УПА» та «Ідея і чин». Не змовкали гучні сурми поетів. Проклинав гітлерівську неволю Ю. Клен:

*Небавом ми, ходи наддавши,
До табору знов доп'ялись,
І був то знаменитий Авшивіц...
Більшовики ліквідували нас як клясу –
Тут ліквідують нас як расу.*

Не вгавав Яр Славутич:

*Беруть свободу не слізми – мечем !
Хоробрі – з нами! Геть із партачами!
Слова Теліги – вибухи з гармат.
Гуде в льоху бравурна канонада:
«Жириє лютий гітлерівський кат,
Москва під южує підступно – рада...*

Сміливо дивились смерті в очі поети УПА. Строчили автоматними стрілами, а їхні серця – вогняними словами.

По війні українці з концтаборів згуртували у Мюнхені Лігу Українських Політичних В'язнів. Перешкоди американської та німецької адміністрації не завадили їй підтримати побратимів по неволі морально і матеріально. Вони організували медичну допомогу, догляд, майстерні для праці, фонд допомоги вдовам і сиротам загиблих борців, виїзд за океан. Випускали бюллетень «Політв'язень», «Літопис політв'язня» та гумористичний «Хрін». Встановлювали пам'ятники замученим.

Збиралися на Конгреси та конференції ЛУПВ, влаштовували концерти. І організували потужний спротив примусовій совєцькій репатріації «На родину!», цебто «Нах Сібіріен!». ЛУПВ збирала спогади мучеників, які вийшли книгою «У боротьбі за українську державу» (Ред. М. Марунчак. – Львів: «Меморіал», 1992 р.) Своєю боротьбою українці заслуговують на вільний розвиток своєї культури та господарства у власній державі.

2010 р.

ДОВЖЕНКО ЗА КАДРОМ

Vivere est militate (*Жити – це боротись*)

1

З екрану совєтської критики Олександр Довженко постає таким собі крилатим серафимом епохи. Драматичним, емоційним, любомудрим, що підніс совєтське кіно на світовий рівень завдяки радвладі. І, незважаючи на перешкоди, завжди дивився крізь об'єктив марксо-ленінського вчення. Тепер аналітики протерли свої окуляри від рожевого туману. І постає душа прикутого до червоної галери катожника, якого не допустили до керма українського кіно. Але він зумів чимало потрібного у ньому зробити.

Олександр Довженко

Першими біографами митця виявилися чекісти. Довженка народило національно-свідоме село. Його батько Петро Довженко був заможним хліборобом села Сосниці на Чернігівщині. Поважний активіст церковного життя і націоналіст, належав до гетьманського «Союзу Хліборобів». Його син, петлюрівець Сашко, відступав із села, обвішаний гранатами, з гвинтівкою в руках. З Володимирської гірки у Києві палив з гармати по червоних і громив їх у Фастові. Все те дзержинці підшили в «Дело». А згодом додали до нього нові сторінки (в перекладі):

Справа № 112

Виписка із протоколу засідання Надзвичайної Комісії м. Житомира по боротьбі з контрреволюцією, бандитизмом, спекуляцією і посадовою злочинністю. Грудня 27 дня 1919 року

№ 11

СЛУХАЛИ: Справа № 112 Орловського Володимира Григоровича (25 років), Довженка Олександра Петровича (25 років), Кучеренка Омеляна Антоновича (26 років) щодо звинуваченню в контрреволюції.

УХВАЛИЛИ: Приймаючи до уваги, що Орловський В. Г., Довженко О. П., Кучеренко О. А. вступили добровільно до петлюрівської армії

УНР та виступали активно зі збросю в руках проти радянської влади, при чому при допиті в них було знайдено підробні документи, що свідчать про те, що вони перейшли на територію Радянської Республіки після остаточного розгрому залишків петлюрівської армії, поляків Червоною армією і в належний термін не з'явилися в радянські установи для реєстрації, віднати їх ворогами робітничо-селянського Уряду, що перейшли з невідомими цілями, і ув'язнити їх у концентраційний табір. Але у зв'язку із запитом про них Губпарткому комуністів-боротьбістів вирок до застосування суті питання до виконання не здійснювати.

Оригінал підписали: Голова Комісії тов. Твердохлєбов.

Члени Комісії: Голубев, Андреев, Волжин, Михайлова і Проворецька. Члени Волинського Губпарткому: Васильев, Бабич, Лакін, Мусульбас, Рубінштейн (*P. Корогодський. Знаючи не знати // «Сучасність». – 1994. – № 10.*)

Однак петлюрівські козаки з документами сільських вчителів були приречені. Стрілець Кучеренко О. до останку УНР працював у редакції часопису «Стрілецька думка». Його побратими були активними агітаторами за самостійну Україну. В концтаборі на них чекала фільтраційна комісія Чека. Вона дотримувалася ленінських вироків для ворогів – «к стенке!». Порятував хлопців не житомирський Губпартком, а земляк і однокурсник Довженка по Комерційному інституті Василь Елланський (Блакитний-Еллан). Він, засновник української партії комуністів-боротьбістів, не став жовто-блакитним. Укапісти поєдналися з КП(б)У, і вона спритно їх асимілювала. А за нагоди знищила червоних романтиків, коли їхній місточок до українських сердець став непотрібним.

Довженко зостався в Житомирі. Там після закінчення Глухівського інституту почав учителювати. Там жили його друзі, учні і наречена. Вона, вчителька, співачка «Просвіти» і піаністка Варя Кривова, що володіла французькою мовою, дочекалася свого милого. Вчителювати йому не дозволили. Рішучий, з військовою виправкою та шевелюрою з-під заломленої сивої шапки, у чоботях, галіфе і селянському сіряку не викликав довіри у влади. Направили до Губнародосвіти малярем. Любив малювати змалку. При УНР відвідував лекції Академії Мистецтв. Отож почав малювати для шкіл портрети українських класиків. Декламував співпрацівникам Тичини «Як упав же він з коня» та «На майдані коло церкви». Співав з ними «Туман хвилями лягає» і «Чуєш, брате, мій», улюблену пісню Петлюри. Незважаючи на «товаріща із ЧК» серед них. Згадував як стрічав з хлопцями поляків пострілами з гвинтівок за Тетеревом. Покидали місто останніми на паровозі і негадано потрапили до полону.

Врятувала всіх Сашкова кмітливість та відвага. Розмовляв з жовнірами по-польському. Окупацію Києва тоді перебув таємно в хаті просвітянської друкарки...

Життя не зупинялося. Довженко зостався в міськнароці. Копіюв карту України для літографського розмноження. Потім його призначили до драмтеатру ім. Т. Шевченка комісаром. Дружина Остапа Вишні, артистка Варвара Маслюченко, згадувала, як стрункий комісар з'явився в театрі... босим. Дійсно, взуття не вистачало, його берегли. Однаке в Довженка вистачило сміливої іронії продемонструвати суть люмпенського комісарства. А ще казав, що хоче написати дідові, щоб вислав їхому постоли з лика. Себто мав намір озуті комісарство в лапті. Тож надовго не закомісарився. Встиг випустити на кін патріотичний репертуар В. Винниченка та С. Черкасенка. За тим Довженка скерували працювати в Наркомзаксправ.

Після служби в посольстві Варшави послали навесні 1922 р. секретарем генерального консульства УРСР у Берліні. Європа по війні оживала. Навідувався до Берлінської Академії мистецтв, де здібався зі студентом Миколою Глущенком. Теж петлюрівцем, який втік 1919 р. з польського табору для інтернованих козаків УНР і з пригодами добрався до Німеччини. Стрілися там також інші краяни. Хлопці заприятлювали. Микола вчився у робітні знаного графіка Вольфсфельда. Сашко теж захоплювався конструктивним малюнком. Німецькі графіки шукали чіткого висвітлення думки, як повалена війною та інфляцією, їхня економіка одужувала. Ситуацію з'ясовував поет Лерш, мовляв: «Німеччина має жити, хоч би нам усім довелося вмерти». Девіз пасував і Україні. Вік живи – вік учиться. Мистецтво їхнє мужніло, захищало автохтонів. Романтики національної сили зневажали пацифізм: «Не вбивця, а вбитий винен, бо дозволив себе вбити».

З консульства Довженко звільнився, бо хотілося вчитися. Боротьбіsti з Наркомосу сприяли вишколові творців. Довженкові призначили стипендію, і він вступив до приватної школи художника проф. Еккеля. Потім перейшов до проф. Кампфа, в якого асистентом був Глущенко. Микола написав портрет Сашка широко, динамічно, розкuto. Вольовий насторожений зір юнака в кепці та пальті з підвіденим коміром – нескорений козацький погляд. Сашка кликала додому українізація. Через рік він вернувся.

Блакитний узяв його карикатуристом до редакованої ним у столичному Харкові газети «Вісті ВУЦВику». Розквітало літературне життя. Надходили молоді сили, ще не муляла вуздечка Агітпропу.

Сашко замешкав з дружиною Варею в готелі. Потім у комуналці на Пушкінській, 80, де тіснилися кандидати в «класики». Варя відвідувала студію Курбаса, а він – вечорниці «Плуга» у Всеукраїнському Селянському Будинку на Павлівській. У диспути не встрявав. Малював на плужан дружні шаржі. Традиційники там змагалися з урбаністами, власне, з космоінтернаціоналами. Намацували нетоптані напрямки. Що робити? Відкинути себе і поклонятися чужому? Засновував АРМУ – Асоціацію Революційних Митців України. Експериментував ескізами до мультфільму «Макдональд». Кіно уявлялося рухливим живописом. Вдома задекорував народним килимом поміст у кутку. Зaproшуєвав друзів помалювати натурніцю. Студійка, поіменована митецьким «Гартом», заледве перезимувала. Ілюстрував альманах «Гарт» портретами Тичини, Сосюри, Поліщука, Йогансена, Дніпровського. Блакитний запросив його з Остапом Вишнею до редакції щойно достиглого «Червоного Перцю». У радісному духовному розквіті з'явилися перші заморозки. Більшовикам йшлося про безоглядне покорення краю. Всюди брала верх чужа агресивна сила. Навесні 1925 р. Сталін призначив генсеком ЦК КП(б)У Лазара Кагановича. Підтримуючи про людське око українізацію, Месія оточував себе перефарбованими у червоне бундівцями. Усуваєв свідомих українців з постів у партії та в культурі. Наприкінці року не стало Блакитного. Партайгеносе зрівняли його могилу з землею.

Харків сковував, мов кімната редакції. Хотілося простору. До вженко хотів поставити в театрі «97» Миколи Куліша. Стримала патетика драми. Злішив свій комедійний сценарій «Вася-реформатор». Слідом за Ю. Яновським подався до кінофабрики в Одесу. Сухоти дружини вимагали південного тепла. Її хвороба все частіше і надовше їх розлучала. Зі смутком полішав харківські яблуньки під вікнами, де любив поратися і мислити.

«Приморський Голівуд», колишня кіностудія Ханжонкова, зустрів неофіта холодно. Короткометражку «Вася-реформатор» поставили без нього. Разом з іншим фільмом «Ягідки кохання» (1926 р.) показували в додатках до повного фільму. Над духовністю панувала копійка. Хоч українізувати студію намагалися ще з часів громадянської війни. За те бралися Лесь Курбас, Амвросій Бучма і старі театрали Микола Садовський, Іван Замічковський, Марко Терещенко, Фауст Лопатинський. Згодом митець Василь Кричевський і поет Микола Вороний. Всі оті студійки Володимира Гардіна, Євгена Бауера, Петра Чардиніна і Дувіда Ердмана не мали нічого

спільного з українством. Замісто мистецтва гуляла комерція. Навіть похорон загримованої кінозірки Віри Холодної відзняли для показу заради прибутку. Адесса-мама полюбляла веселе шахрайство і нахабних самозванців типу «детьей лейтенанта Шмідта». Її спосіб життя благословляв на Приморському бульварі бронзовий дюк Ри-шельє. Її душу надихали «коннармеець» Ісаак Бабель, Едік Багрицький (Дзюбін), Саша Чорний (Глікберг), Ілля Лльф (Фрайнзільберг) та всякі пройдисвіти з Пересипу. Вона ще не охолола від злодійської романтики Соні Золотої Ручки (Соньки Блавштейн) та Мішки Япончика. І від домагань виокремитися всією областю з «державною» мовою Шолом-Алейхема. Там щойно починали творити п'еси Микола Куліш з Іваном Микитенком. Редактував кіносценарії Юрій Яновський. Збирав репортажі для газети Кость Гордієнко. І дебютував рідною мовою колишній петлюрівець Володимир Со-сюра.

Замість міщанських ідилійок українці взялися творити фільми «Тарас Шевченко», «Микола Джеря», «Колівщина», «Тарас Трясило» – спізнявали власну історію. В імпортних фільмах перекладав німецькі титри українською. Керувати кінофабрикою партія поставила матроса-чекіста Павла Нечеса, своєрідного близнюка катерининського графа Потьомкіна-Нечеси. Мав однакове завдання – «надзор». У малограмотного миргородця з немирною вдачею освіту заміняло «классовое чутьё». За сценарієм Заца і Шаранського Довженко взявся ставити фільм «Сумка дипкур’єра» (1927 р.). Матеріал особисто знайомий, тематично совєцький. Зіграв у ньому роль кочегара. Хоч душа кипіла образами вічної України. Його гнівили пузаті моржі на пляжах, що жили тільки клопотами «отдиха». Гугняві звуки грамофонів і поросяче рохкання джазу. Мов сарана, напливали звідкільсь перевтомлені «продразвійорстники з маточними частушками, намагаючись змити у хвилях свої гріхи. Тож вірив: українці програли збройну битву – мусять виграти духовну.

Натоді знімали фільм «Пілсудський купив Петлюру» на Одеській кінофабриці. Підступно виманений чекістами в Україну генерал-хорунжий Юрко Тютюнник зіграв самого себе. Комбрига червоних кавалеристів мав грati Котовський. Напередодні він загинув від руки заступника. Тож його роль дісталася котовцю Б. Зубрицькому. Довженко навідувався до Харкова і на засіданнях ВАПЛІТе заприятелював з Тютюнником. Більшовики використали талановитого військовика. Читав лекції у школі червоних старшин. Працював у «Книгоспілці» і писав сам.

З крицевим поглядом і важким підборіддям Юрко Тютюнник володів даром слова. Зачаровував літераторів. З його оповідок зродилися «Чотири шаблі» Ю. Яновського. Якось у редакції «Всесвіту» розповів Довженкові про замок Звенигору. Вона подосі височить над селом Гудзівкою поруч з горою Стрілицею поблизу Звенигородки. Дзвін княжої Звенигори оповіщав околиці про ворожу навалу. Згодом там нуртувала козацька сила. Поступово за три верстви при Тікичу розбудовувалася Звенигородка. Кріпостиця на Звенигорі втратила стратегічне значення. Шляхта користалася нею як поштовою станцією для заміни коней. Проте над нею завжди витав дух української звитяги. На Звенигорі гайдамаки чинили шляхті суд. На Звенигорі не раз бував Т. Шевченко. Та й сам Юрко Тютюнник. Його розповідь про закопані на Звенигорі гайдамацькі скарби зацікавили Довженка. В уяві визрівав фільм – символ «Звенигора» (1928 р.). Сюжет у написаному Тютюнником сценарію під псевдо Юртик загострив М. Йогансен. Отой міт України повністю відкидав від себе марксизм. Довженко розумів ситуацію. Каган Каганович, та й сам Нарком освіти М. Скрипник, зі своєю тезою «творити на замовлення пролетаріату», сценарію не пропустять. Тож дещо допрацював сценарій, приліпивши трохи «класової борьби». Сценаристи з режисером розсварилися. І все-таки у фільмі від варягів до українізації котилося колесо історії України. Німі кадри клекотіли національною боротьбою. У чвалі козацьких коней, у дзвоні шабель, у гайдамацьких загравах, у тихоплинних купальських піснях жила незборима нація. Шукала свої скарби – силу та зброю – і проривалася з неволі у цивілізацію. Філософська, метафорична «Звенигора» будила приспані НЕПом душі, заставляла задуматися. Синтез духовності нації висвітлили актори М. Надемський, С. Свашенко, П. Отава, Л. Подорожній. Оформлення В. Кричевського поєдналося з динамічними, дотепними кіномалюнками і новаціями режисера. Легендарна українська «Звенигора» відкривала нові світові обрії українського кіно. «Картину я не зробив, а проспівав, як птах», – згадував Довженко. Сто днів напруженої емоційної праці. Вороги насторожилися. Радо її сприйняли друзі. Критик В. Хмурый (В. Бутенко, ад'ютант Петлюри, загітowany Ю. Коцюбинським вернутися з еміграції, згодом репресований) одним з перших вітав появу шедевру. Писав: «Фільм «Звенигора» – Одіссея українського народу від варягів до сьогодні – його життя і боротьба, його минуле, сучасне і майбутнє. «Звенигора» – геній і безумство того народу, що віками шукав незнаних скарбів, а незчисленні скарби носив у собі

самім, що все життя любив волю і все життя був рабом...». У журналі «Кіно» 1928 р. окрім Довженко кинув виклик: «Ми хочемо працювати до 100 літ. Просимо не перешкоджати». Оптимізм спонукав до чину.

Влада не визнала «Звенигорі». Мовляв, «митцеві не вдалося послідовно й до кінця подолати ідейно-художні вади літературного першоджерела фільму». Не спаплюжив, бачите, національну ідею. А вже «художні вади» приглегли тут ні до чого. Підливав оліви до вогню режисер С. Ейзенштейн: «Ніхто нічого не може зрозуміти, а зветься «Звенигора». Хулителі української культури ейзенштейни не розвивали її, а руйнували. Для чого робочим волам культура? Фільм зняли з екрану і приrekли на забуття.

Наступний, вже пролетарський фільм «Арсенал» (1928 р.), як і подальші, Довженко робив за власним сценарієм. Знімав у Києві, в Ірпені.

Так само динамічно, гротескно, символічно, з несподіваними ракурсами і патетикою. Офіційна версія теми: повстання збаламучених більшовиками робітників «Арсеналу», яке тривало з 16 по 23 січня 1918 р. Петлюра особисто водив козаків в атаку на приборкання бунту. В акції були задіяні також січові стрільці Коновалця, матроси-чорноморці та вільні козаки інженера Ковенка – добровольці київського українського робітництва. Штурмував «Арсенал» і козак О. Довженко. «Я – український робітник!» – волає герой фільму Тиміш. Більшовиків підтримувало тільки зросійщене робітництво. Попри зовнішню советизацію фільму Довженко перед владою так і не реабілітувався за «Звенигору». Душа перекреслила вимушенну спробу пристосувати картину до комуноідеології. «Арсенал» ятровив незагоєні рани нації. Тиміш, який воскрес з-під уламків потягу (того, що «наш паровоз, вперше літі...») символічно вигукує «Зроблюся машиністом!». На жаль, вправного машиніста українізації не знайшлося. Колишній чекіст Микола Скрипник для того не надавався. Був не тільки під каблуком молодшої на 30 літ дружини типу «кремльовських жон» Раї Повзнер, але й під ковпаком Кремля. Машиністом бодай українського кіно мав стати Довженко. Визнаний світом, хоч і піднаглядний ГПУ. Не визнала ВКП(б).

Мешкав тоді в столиці Києві, в готелі «Палас». Потім поселився у будинку на Лібкнехта, 10. Затято будував кінофабрику. Їздив до Ворошилова боронити квартири для її працівників, куди намагалися вселитися військові. Його підтримувала літературна громада.

Харківський «Універсальний журнал» писав: «Довженко хоче – і глядач сміється. Довженко хоче – і глядач сумує... Ми вимагаємо від Довженка, щоб він зробився великим майстром». Він закладав цитадель кіно рідного народу подалі від легкобитного «причорноморського Голівуду». Допомагали студенти на недільниках. Перед вікнами Кіно-Січі садив сад.

І ось – «Земля». Перед об'єктивом пливли чарівні красвици села Ярецьки на Полтавщині. Розкуто діяли актори, здебільша студенти. Вмонтована в сюжет колективізація не затмарила української натури. Колоритна селянська душа домінувала над експериментом усуспільнення землі. Ще не вникла в оту грабіжницьку суть. Не передбачала жахливих наслідків з того. Окрім епізоді, вечорниці знімали перед кінофабрикою, а похорон тракториста Василя – у Шульявці. Від щасливого творця не відходила юна фотогенічна дружина Юлія Солнцева. Відсторонена хворобою Варя дала йому волю жити по-своєму. Молодим, дужим, гарним здіймався в новий творчий злет. На електрифікованій рекламі біля Центрального Київського кінотеатру в золотих сонячах стояла дівчина, мов юна Україна. Його вітали вірні друзі і першим закоханий ще у «Звенигору» новеліст Григорій Косинка. Обидві картини автор возвив за кордон. Демонструвались вони з тріумфом. Того не стерпіли вороги. У Комуністичній академії Москви вколо національно-самобутньої «Землі» влаштували спецдиспут. Літкомісари ганьбили її. Буцімто трактор у фільмі поганенький, а воли добрячі, куркульські. В «Ізвестіях» фейлетоном гавкнув кремлівський трубадур Д. Бєдний-Прідворов: «кулацька кінокартина». Загарчав М. Гор'кий. Завив О. Фадеєв: показано гарних, ситих людей, для чого таким колгоспи? Воліли бачити село убогим прохачем перед ворітми соціалістичного раю. Вірніше – зони. Фільм надовго зняли з прокату. Довженко рвав газети. Насипав з батьківського кисету махру і палив самокрутки. Вірив у моноліт села. Навіть смерть діда Семена (так звали його діда) потрактував оптимістично. Нива воскресає новим заївом.

Атмосфера кінофабрики ставала задушливою. Шукав відради в кресленні архітектурних проектів довкілля. Марив облаштуванням вічного міста фруктовими деревами, новобудовами, монументами історичних діячів. Перед кінофабрикою бував його сад. Між яблунями та грушами тішили око вулики пасіки. Читав лекції в кіноінституті. Драматургію там викладав його друг поет Я. Савченко. Невдовзі його витіснив Сашко Корнійчук. Історію кіно читав

Ю. Авенаріус, українську мову – Б. Антоненко-Давидович, теорію кіно – М. Бажан. Після процесу СВУ активізувалася антиукраїнізація. Кіно-Січ відходила в небуття – напливали неукраїнці. Режисери орієнтувалися лише на українську проформу. Суть перенасичувалася марксизмом. Приміром, Яша Файнберг і Льоня Кеплер обробляли твори Гоголя з позицій сучасності. Кінофабрику очолив той самий матрос Нечес.

Раптом Довженкові запропонували соцзамовлення: поставити фільм на славу 15-ліття червоного жовтня. Для власного «перевоспітання». За 12 днів злішив сценарій «Іван». Вставив власну думку: щоб міцно стояти на своїй землі, селякові треба вчитися. Критикам не сподобалося. Не порятували й вихоплені з натури другом оператором Данилом Демуцьким кадри природи. Помічниками режисерові приставили початківців Ю. Єкельчика та М. Глідера. Комісари гнівалися: не витягнув сюжету й досвідчений актор П. Масоха. На справді картина вдалася. Крізь агітпропівську схему проломилося Довженкове єство. Хоч знімали на бенкеті під час чуми. Лютивав 1933-й рік. На околиці Яressок зібрали для масовки голодуючий люд. За сюжетом з трибуни начальство закликало на будову ДніпроЛьстану. Режисер відчув загрозу знищення нації. Прогульник у фільмі кричав: «Ось мій профіль! (для криміналфото). Ось моя потилиця! (для нагана ЧК). Досить народ мучити! Оголошую п'ятирічку – в один рік!» Таким був реальний пафос безглуздя. За ним секретар комосередку волав: «Товаріщи ударники!». Збори гrimіли оплесками: «Ударимо! Ударимо! Ударимо!». Секретар: «Хто запалив цю пожежу? Цей 36-тигодинний порив?». Збори: «Партком, губком і робоча маса...». Нещасна біомаса. До зібрання долетіла звістка: аварія! Аварія не лише як голодомор. Аварія марксизму-лєнінізму.

Боронився від напасті – фільм, мовляв, експериментальний. Його перший звуковий, не дотягнутий акторами, операторами. Фільм вивчали «фахівці» з ГПУ. Оперуповноважений СПО ОГПУ Н. Шиваров рапортував начальникові Молчанову: «Основной недостаток картины: она недостаточно убедительна, несколько плакатно-поверхностна. Есть отдельные моменты, представляющие несомненный идеологический провал». Той докладав у Москву: «...выделена специальная комиссия с представителей для просмотра и удаления из картины наиболее политически невыдержаных кадров».

Довженка виживали з кінофабрики. Режисер Абрам Роом дорікав йому, що він нібито не вміє працювати з акторами. Газета «Комуніст» висміювала його фейлетонами. Довженко згадував: «Я був зачислений до табору біологістів, пантеїстів, переверзіянців, спіно-зистів – сумнівних попутників, яких можна лише терпіти» (Автобіографія: Твори. – К., 1958. – Т. 1). Його позбавили читання лекцій у кіноінституті. Учнів-довженківців вважали контрреволюціонерами. Заарештували П. Демуцького. Агітпроп ЦК ВКП(б) виселив Довженка до Москви.

Кремлівські інквізитори перед очима світу щадили видатних. Прилучали їх до своєї пропагандивної машинерії. Довженка запроторили до «Мосфільму» під нагляд ейзенштейнів, гіндіних і тіссе. Ті совпатріоти грали першу скрипку в культурі. Опальний Довженко мусів ставити фантазію на тему соціалізму «Аероград» (1935 р.). Пішки сходив сотні верст на сопках Далекого Сходу. Потім Сталін зауважив про Довженка: «За ним борг – український Чапаєв». Знімати «Щорса» (1936 р.) його відпустили до Києва. Спецкомісія Іспарту ЦК КП(б)У збирала матеріали для сценарію. Проте приходила обставини смерті начдива. Він загинув не від петлюрівської кулі. Тоді мав їхати на передову. Автомобіль виявився у ремонті. Поїхав начштабівським, якого вів Зельман Касо. На позиції з ним прибули заступник Іван Дубовий і політінспектор 12-ї армії одесит Танхіль-Танхілевич. Той колишній кримінальник, посланець Троцького і вистрілив з браунінга під час бою Щорсові в потилицю (стиль ЧК). Без акту й обстеження трупа домовину відправили в товарняку аж у... Самару (Куйбишев). Член Реввійсьради 12-ї армії Арапов згадував: «С согласія командовання Щорс бил убіт». Боялися націоналістичного ухилу. Використали і знищили. Така доля спіткала командирів Боженка, Думенка, Черняка, Шарого. Під час перепоховання Щорса експерти у 1949 р. підтвердили револьверний остріл зблизька в потилицю. Створений Довженком за 11 місяців сценарій віддали на контроль. Тоді заарештовано командарма І. Дубового. У Житомирі знесли скульптуру «Помираючий Щорс на руках Дубового». Знімання фільму зупинили. Довженка звалив перший інфаркт. Створений фільм, попри більшовицькі гасла, дихав українським національним духом. Там умираючий Боженко згадував не Леніна, а Шевченка. Богунці виглядали петлюрівськими козаками. Батальні сцени закликали не забувати революції. А затурканий

люд стояв у черзі до підвальї ЧК. Сексоти записували кожне слово Довженка: «что это за власть, в которой все враги..., все дураки и трусы... Поставьте надо мной умного и смелого начальника... На каждого творца украинской культуры смотрят, как на потенциального врага... Щорсу легче было гнать с Украины оккупантов, чем мне ставить о нем картину».

До Москви летіли депеші: «Зам. наркома внутрішніх дел Союза ССР т. Берія Л. П. Направляю донесение Управления НКВД по Харківській області об антисоветських настроєннях кінорежисера Довженко. Нарком внутрішніх дел УССР комиссар госбезопасності 2 ранга Успенський. 15 сентября 1938 р.».

Берія передавав депеші Кобулову, а той Райхману. Доносів вистачало, щоб Довженка «пустити в расход», але партії потрібний був «Щорс» та ін. Тож у московській неволі режисер мусив стрічатися з богунцями та «вождями». Сталін пропонував йому створити фільм про Сталіна. Відмовився: «У мене для цього не вистачить сил і таланту». Кат того не забув. На виборах 1938 р. Довженко голосував: «Хай живе велич Сталіна!» Геній славив пігмея свідомо. Рятувався. Знімав документальні фільми з портретами кремлівського каганату над головами демонстрантів. Ейфорія провіщала трагедію.

У передгрозі війни Сталін братався з Гітлером. Планував пристести «мірову революцію» на багнетах в Європу. За митцем снуvalа назирці тінь:

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Начальнику архівного відділення УССР. По имеющимся у нас данным, Довженко А. П., 1894 г. рождения, проживающий до революции в г. Житомире и работающий учителем в Житомирском высшем начальном училище, – начиная с 1917 г. включается в активную политическую деятельность, состоя разновременно в партии борьбистов и укалистов. Довженко из-под стражи был освобожден. Необходимо по петлюровским и гетьманским архивам, а также по архивам бывших организаций борьбистов и укалистов по г. Житомиру и Киеву проверить данные о Довженко. С проверкой просим не задерживать.

Начальник 2-го відділу УКГБ НКВД УССР
капітан госбезпеки Дроздецкий.

Начальник 6 відділення 2 відділу
лейтенант госбезпеки Герсонський. 18.02.1941.

Та невдовзі загриміли постріли. Не катівсько-підвалні, а війни фронтової. Штірліцам було не до архівів.

Через тиждень вночі Довженка евакуйовано з Києва разом з академіками. Боялися, щоб до німців не потрапили претенденти на міністри пронімецького уряду. Кандидата на Президента академіка А. Кримського «евакуйовано» в зеківському телятнику до Куста-наю. Там, у гулагівській зоні, він і сконав. Та німці й не збиралися творити український уряд. Завойоване вважали власним. Довженко опинився в Ашгабаті і там боровся за українське кіно. За доносом його як «дезертира з Києва» звільнили від керування Київською кіностудією. Замісто українських кіногруп новий керівник М. Роом надав працю «рускозичним». Довженко згадував: «Українські кадри кінематографії нам непотрібні. Хай б'ються (на фронті. – Авт.), – рече черговий ублюдок з Гнездиковського провулку» (Щоденник. – 2 липня 1942 р.). Від українських кінодокументалістів відібрали автомашини, фронтову хроніку, не видавали плівки. Київську кіностудію розформували. Декого забрали в Ашгабатську і Ташкентську, «остальних на фронт». При тім чимало прихвоснів коло української культури зсталося «в окопах 5-го Ташкентського фронту». Довженко вимагає дозволу для українських операторів знімати з настури «Україна у Вітчизняній війні». Замість того режисерові Григору наказали писати в Ташкенті сценарій «про героїчну роль єврейського народу у війні» А коли в газетці для окупованої території «За радянську Україну» з'явилася стаття Довженка «До зброй!», то до чекістів Ашгабату полетіла депеша капітана госбезпеки Соколова. Цікавився чи не стрічається український націоналіст Довженко з місцевими націоналістами? Чи не розпитує про військові таємниці?

Зрештою, Довженко пішов на фронт. Звідти 1942 р. листовно вимагав від вождів життя для українського кіно. Його прикріпили до редакції «Красной звезды» писати статті, новели, відозви. І причепили на петлиці по два «гроби». Обстріляному вродженному військовикові надали звання інтенданта 2-го рангу. Як жартував – 2-го гатунку. А «вояки» М. Бажан, О. Корнійчук, В. Василевська, С. Голованівський, Є. Долматовський носили по три «гроби». І ставилися до нього зверхньо. Недремне око стежило за ним повсюдно. Мовляв, зневажає совєцькі закони, розхвалює старовину, не любить мешкати в «ізбах». А ще вважає боягузами псевдоукраїнців Тичину і Корнійчука, а Голованівського і Первомайського – жидівськими націоналістами. Замначальника 3-го відділу МГБ ССР майор Очков мав чим поповнити «Дело» Довженка. А той насміхався з союзників: «Наша кров – ваші консерви». Проявляв зневагу до Сталіна,

хвалив націоналістів, волів бачити вибраних керівників мистецтва, а не призначених. Вказував на низький інтелект Політбюро ЦК КП(б)У тощо.

Відступав з України з погромленою Червоною армією. Лихоліття шматувало душу. Занотовував: «Боже мій, скільки нещаств народу принесли наші тупоголові воєнноначальники і скільки ще принесуть... Вони будуть карати ні в чім не повинний народ за те, що не вміли командувати і тікали з орденами під хвостами у кобил... Прийдеться після війни розстріляти мільйон українців – прицилюється вже Д.» (12.06.1942). Той військкор, з «газетних паршуків», Долматовський – «витвір виховання привілейованих артеківсько-комсомольських вундеркіндів» у короткочасному полоні був переведеним. Не засудили, зоставили комісаром і сексотом. Довженко в прощенні з Україною між Дінцем і Доном почувався, як у клітці. Писав: «Попрошу М. С. (Хрущова) організувати Українську Армію. Бодай український корпус Червоного козацтва «Запорізьку Січ» (30.06.1942). Але розсварені камради Гітлер зі Сталіним трактували українську націю бидлом. Вести щоденника на фронті заборонялося. А не писати – серце не витримає. Тож нотував роздуми: «Про цю трагедію (сталінські репресії в Західній Україні. – Авт.) написати б роман на тисячі три градусів температури і вилити в нього весь свій біль... це була б книжка для всіх грядущих нащадків наших – реквієм народу, коли присуджено йому умерти в цім двадцятому сторіччі, чи Кормча книга для борців, що ВІРЯТЬ У ЖИТТЯ І БОРОНЯТЬ ЙОГО. У нас не державна, не національна і не народна психіка» (9.07.1942). З-під камуфляжу советчини проглядалося його націоналістичне світобачення. Однаково вороже до коричневих і червоних. Нотував під бомбами: «...умру від горя, щоб не бачити, як заселятимуть тебе, мати моя Україно, чужими людьми, як каратимуть твоїх недобитків синів і дочок за німецьке ярмо, за німецьких байстрюків, за каторжну працю в Німеччині, за те, що не вмерли вони з голоду і діждалися вашого приходу... не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів. Вони теж поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Всі цілі і здорові, як ведмеди, і досвідчені в холодному своєму фахові. Напрактиковані краще за німців ще з тридцять сьомого року (12.07.1942). З огідою згадував чекіста, який закатував незламного вчителя-бандерівця.

Задумав «Зачаровану весну» і п'есу про війну. Клопотався про звільнення художників Сідляра і Падалки. Не знав, що вони вже

розстріляні. Згадував Київську кіностудію. Німці забрали її бібліотеку, але обладнання не зачепили. Однаке режисер і скульптор Іван Кавалерідзе, який з кіногрупою на зйомках «Довбуша» в Карпатах потрапив їм до рук, так і не отримав дозволу робити фільми. Довженко сумував за рідними: «Випхали мене з Києва Бажани, залишили моїх батьків безпритульними. Щодня ходили мимо хати, і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряджали євреїв» (22.04.1942). По звільненню Києва батька не застав в живих, а матір забрав до Москви. «Друг» Бажан чотириоко пас Довженка, аж поки він хворим потрапив до інших пастухів у Москві. Загнали його режисером 3-го гатунку на Потилиху до «Мосфільму», прозваного Майданеком.

Відтоді писав лише сценарії та прозу. Фільми знімала з москвичами Солнцева. Режисер пересічний, духовно українству чужа. Влітку 1943 р., ще на фронті, Довженко розпочав писати з натури «Україна в огні». На її обговоренні 30 січня 1944 р., перед очоленим Сталіним трибуналом кремлівських апостолів Політбюро Молотова, Малюнкова, Берії, Мікояна, Щербакова, сиділи присяжні київські одописці Корнійчук, Бажан, Рильський. Привезли Довженка. «Будем вправляти мозги, – сказав Берія. – Ты вождю пожалел десять метров плёночки...». Лютував вождь: «Сценарий «Украина в огне» – попытка ревизовать ленинизм. Это вылазка против нашей партии, против советской власти, против колхозного крестьянства, против нашей национальной политики... ни одного положительно-го героя нет..., автор озлобленно выступает против классовой борьбы». Позбіткувалися над ним досхочу Постановою Політбюро Довженка вивели з Всеслов'янського комітету, з комітету зі Сталінських премій, з редакції журналу «Україна», з керівництва Київської кіностудії. Встиг знищити три своїх записники. Київські «друзі» відмовилися публікувати його твори. Через рік згадував: «Там (у Кремлі) мене було порубано на шмаття, і окривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й потаду на всіх зборищах. Все, що було злого, недоброго, мстивого, все топтало й поганило мене». І не лише в Москві. Київські «браття-пісателі» на зборах 12 березня 1944 р. змісили його з болотом. Таврували Бажан, Рильський, Панч. Лютував Корнійчук: «...Він написав наскрізь ворожий нашому людові твір. Я не читав сценарію Довженка, але з витягів бачив, що це брудні помий на нашу дійсність... Радянських людей вивів Довженко мерзотниками». Так розпинався літературний мерзотник. Покірний Тичина додав: «Довженко кладе своїм твором тінь на всю

нашу організацію...». А «бдітельний» Новиченко вирокував: «Довженко став на антилєнінський шлях... у такий напруженій час людина спрямовує свій твір не проти ворогів батьківщини, а проти передових сил нашого суспільства». Підказка прозора. Діяли закони військового часу. Паплюжили ще Копиленко, Городской, Гофштейн. Заввідділу Агітпропу ЦК КП(б)У К. Литвин підсумував: «...це антиземітизм і буржуазний націоналізм. Довженко виявляє себе як антилєнінець, як націоналіст». Надіслані в Агітпроп довідки про Пленум СПУ з виступами Хрущова, Литвина, Корнійчука, Малишка проти Довженка підписували, мов з підпілля, під грифом «таємно» (ЛУ – 1 вересня 1994 р.). «Гуманна» СПУ посилювала систему секс-сотства та закритих судилищ. Компартійні гауляйтери, «Микитині лакеї» в Україну митця не впустили. Міністр кінематографії СССР Большаков наказав йому: «Ви будете работати в Москві. Я не советую вам ехати на Україну». Заслання пригнічувало. «Невже я такий страшний злочинець, що мене одцуралася Україна?» Хотілося наостанку написати ще книгу «Золоті ворота». Кравчина з неї мав би стати врівні з чільними героями літератури світу. Планував створити ще 55 творів, з-поміж них сатиру «Загибель богів», комедії, драми, а встиг лише 13. Хворий, у чужому оточенні не корився. Заробляв на хліб, творив «Поему про море», мріяв зняти «Тараса Бульбу».

За пишними парадами перемоги бачив знедолену Україну: «Скргочутъ танки, виуть радио-поети панегірики маршалам. Ко-ням, залізу і знакам нагрудних великих подій. Салюты... А на полі, позапрягавшись в плуг, напруживши м'язи і голови зігнувши від потуги, орали вдови й корови і тихо плакали, змиваючи слізами свої права і обов'язки неухильні. І найточнішу у світі достовірність – страждання. (10.5.46 р.) Поза урочистостями Москви бачив муку рідного народу. «Реве радіо, щумить Червона площа... Музика грає «Слався, слався наш руський цар! Ура!». Справедливість і гідність тільки в нас. І ніде нема демократії, окрім нас. І никого світ так не повинен любити, як нас і поклонятися нам... і боятися нас... Я лиху на Україну, заглядаю у вікна убогих хаток. Де вдови сумують і діти, де пухне од голоду народ (7.11.1946).

Спотикався в неродючій московській ріллі. Переробляв Мічурінське «Життя в цвіту» (1949 р.). Сталінові не сподобався сценарій. Фадеєв з Твардовським відхилили від «Нового міра» Довженкових «Нащадків запорожців». Заживо злорадно поминали землячки. Згадали-таки у двотомнику української літератури

1950 р. (редактор Білецький). Київські шамоти (шамот – імена, ідіш) лихословили: «...образы в произведениях А. Довженко... являются тяжелым преступлением перед украинским народом».Хоч впустили його до Каховки писати «Поему про море», та не забули позбиватися. Київська кіностудія для своїх нових фільмів використала назви його минулих «Земля», «Арсенал». Щоб викреслити з пам'яті народу його доборок. Її директор, Давид Копиця, заборонив знімати «Поему про море» Не дозволив Довженкові працювати на кіностудії: «...У нас нема жодного вакантного місця». Це для Гулівера у ліліпутів. Востаннє відвідав Україну в 1956 році. Добивали «гуманно», без в'язниці. У передмові до його «Ізбранного» видавці робили в тексті купюри або зовсім замовчували окремі твори. Основні його твори довго маринувалися у видавництвах. Довженко ліг. Директор «Мосфільму» Пир'єв наказав з'явитися на роботу. «Він мусить прийти!» – кричав до Солнцевої по телефону. Переконувала: «Він може вмерти». Зневажливо кинув: «То хай вмирає!».

За два дні йому погіршало. Професор відмовився прибути на виклик. Байдужа фельдшериця зробила заштрик. Але серце вичерпалося. Кожний день життя і кожний фільм брав з бою. Зосталися на екрані і в прозі сповіді перед своїм народом. І сценарії, інтерпретовані московською ментальністю Солнцевої. Приходила від публікації частини його щоденника. Дещо з того зникло в сейфах КГБ. Зостався єдиний костюм і 32 крб. на ощадкнижці. Та позагробові – премія і членство в СПУ – трюк ідеологічних садистів.

Сановники СПУ побоялися приїхати попрощатися з воївничим правдолюбцем. Лише Василь Минко з друзями привіз жменю рідної землі, житнього снопика та яблук. «Друга» Бажана не було. «...Он был одним из виновников его смерти, он был виновником того, что Александр Петрович не мог вернуться на Украину. Он и Корнейчук...», – згадувала Солнцева («Дніпро». – 1994. – №. 9–10). Ховати у Києві, щоб не сталося демонстрації, власті відмовили. Його боялися ще 30 літ після смерті. «Мосфільм» відмовився від похоронного церемоніалу. Прощалися з ним в «Доме литератора». Козловський відспівав: «Мені однаково...» та «Чуеш, брате мій...». Тільки прийняла холодна земля Новодев'ичого. А душу довго не допускали додому комуністи України. Диктатура босів-босяків мордувала козака Довженка і по смерті. Та він завжди зоставався національно свідомим українцем. В наступах і відступах, в полоні і в заслан-

нях, на чужій роботі і в обороні. І вивищується над шалманом орденопросців, паразитів і шакалів пера своєю жертовною боротьбою за інтереси української нації. Боротьбою, якій не видно кінця.

«Чи зберуться наші люди знову на Вкраїні?.. Чи так і залишатися там, а на наші руїни найдут чужі люди і утворять на ній мішанину? – буде вона не Росія, не Україна, а щось таке. Що й подумати сумно?» (14.04.1942).

«Я не хочу жити краще від свого народу, я не можу і не хочу жити і бачити нищення, конання моого народу» (2.07.1942).

Він зостався у лавах атакуючих самостійників.

1995 p.

ФЕНОМЕН «МЕТРА»

Ним можна виміряти рабську добу украдянської літератури та окрадену національну духовність не одного покоління. Однаке він так і не став класиком, мудрішим за неокласиків.

Микола Бажан вчився комерції в технікумі та в інституті не даремно. З хистом віршувальника швидко навчився загрібати бариші на базарі класової боротьби. Лейтмотивом його творчості було:

*Як сяють вічним єдності вогнем
Для України зорі над Кремлем.*

І світили йому зірки рівнокутні. Обліплений московськими орденами, Бажан піднімався на постамент поетапно, минувши етапи сибірські. Спочатку заступником голови Раднаркому УССР, героєм соцпраці, членом ЦК КП УССР, депутатом Верховної Ради УССР та ССРР різних скликань, лавреатом Ленінських, Сталінських та Шевченківської премій, академіком, головою правління СПУ і секретарем правління СП ССР. За заслуги перед народом чи перед КПСС?

Починав червоним футуристом Ніком Бажаном, закохався в ЧК (1923 р.):

*Весь день прослухав зойки куль
Частини ЧОН сімнадцятий патруль.*

У віршах паплюжив «петлюрівські понурі курені», там гуляла «гетьманська п'яна банда», «куркулів озброєна орда» і т. п. А як він «любив» українську душу! Називав кобзарів «смердючими недоносками» зі «сторотими проклятими піснями». Пророкував їм: «Помреш, як собака, як вигнаний зайда. Догравай, юродивий, спотворену гру» (поема «Сліпці»). Хотів зганьбити Шевченків «Кобзар!» Та він писав не тільки вірші. Якось в Ірпені розгніваний Олександр Довженко при Бажанові та Корнійчукові лаяв радвладу. Бунтувався проти того, що «в Україні роблять кіно грузини та жиди, а де ж українці?» Відразу ж в ГПУ потрапив черговий донос. «Дело» петлюрівця Довженка, який повернувся з Польщі під чужим прізвищем, поважчало. До сигналів про його службу нібито ад'ютантом гетьмана Скоропадського і в комбрига 3-ї Січової дивізії УНР отамана Волоха додалася непримиренність з радвладою. Від розстрілу врятували Довженка боротьбисти.

Відтоді за Довженком тинялася тінь його «друга». Поет редактував журнал «Кіно», видавав свої збірки, перекладав. А чонівської

романтики не забував. 1934 р., після процесу СВУ, арешти письменників посилилися. На слідстві О. Слісаренко назвав учасником терористичної групи літераторів Бажана. Опер УДВ НКВД виділив обвинувачення тієї групи в окреме «Дело». У справі поета Миколи Вороного Бажан теж числився членом «керівної верхівки терористів». І Марко Вороний підтверджив діяльність «групи Бажана». Отих трьох показань тоді було досить для нещадного знищення звинуваченого. Але з Бажана оте, як з гуски вода. З ним порозмовляла слідча Гольдманова і... все. Певне, він у тих «групах» мав інше завдання. Тоді, коли свідок М. Рильський, відсидів у камері 5 місяців.

*Ламали людям ми горби,
Щоб вирівняти хребти, –*

запопадливо віршував Бажан А свій хребет аркодужно гнув перед Кремлем, ретельно виконував соцзамовлення за срібляки. Епігон російського поета Ніколая Тихонова погрожував:

*І рими уміють стріляти, і зважте,
На кого стріляють, змагаються з ким?*

«Смерть Гамлета»

І підводилися нагани до потилиць безборонних українських літераторів. Бажанові рими надавали впевненості катам. Падали розстріляні на цементну долівку підвалів НКВД, а Бажан з друзями та з Хрущовим мандрували пароплавом до Канева. Поет славив компартію і ціluвав сліди закривалених чобіт Сталіна одою «Клич вождя». Вступив у партію і відразу потрапив до лакейської еліти. Збіднілу від розстрілів літературу той київський Еренбург «збагачував» перекладами з кавказьких та європейських мов, з авторів переважно космоЯнтернаціональних.

Війна призупинила його щасливве сходження на вершини комунізму. Довженко у своєму щоденнику за 22.04.42 р. згадував: «Випхали мене з Києва Бажани, залишили моїх батьків безпритульними. Щодня ходили мимо хати, і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряджали єреїв. А потім і самі повтікали в закритих машинах, так і не побачивши «ні одної сліззи». А батьків моїх кинули на смерть».

Воював коміsar Бажан у редакції органу ЦК КП УССР газети «За Радянську Україну» разом з Корнійчуком та Василевською. Канонізована Сталіним довірена трійця мала підмінити собою душу розтерзаної України. Весь гнів редактор спрямовував проти німецького окупаційного залізного ярма во славу дерев'яного більшовицького. Діставалося від нього й «українсько-німецьким націо-

налістам», воїнам УПА. На засіданні науковців в Уфі Бажан відверто продавав мову України Москві. Доводив, що упорядкування українського правопису «робили ворожі нам люди. Вони робили виходячи з антирадянських націоналістичних тенденцій...». Русифікатор підводив нову основу для совєцьких валуевих. За прислужництво кремлівський джигіт призначив його заступником голови Раднаркому УССР. А 31.01.44 запросив до себе у Кремль Бажана з Корнійчуком та Рильським на погром сценарію Довженка «Україна в огні». Потім у Києві на зборах літераторів Бажан добивав знятого з усіх посад Довженка. Московський посіпака гримів: «Незабутня зустріч з товаришем Сталіним була для нас великим уроком більшовицького думання... У сценарії Довженка розкидано дуже багато шкідливих наклепницьких місць щодо нашої дійсності... І жодної позитивної постаті з радянського, партійного, червоноармійського середовища» (ЛУ. – 1.09.94). Сценарій фільму потрактовано в цілому як «антисемітизм і буржуазний націоналізм», а Довженко постав перед капесесівцями, як «антиленінець, як націоналіст».

Бажан пнувся у духовні вожді УССР і суперників не терпів. Особливо Довженка. Той записав у щоденнику: «Сьогодні довідався остаточно, що фільм робитиму (вмиратиму) в Москві. Отже, Хрущов і Бажан не пустили мене в Київ, я український ізгой... У мене немає сили проклинати Хрущова. Зате Бажан – мізерний український лакиза, зрадник і холодний мій убивця. Яку ж треба мати іудину душу, щоб отак учинити зі мною, навіть ненавидячи мене» (7.08.45).

Ідеологічний душогуб вбивав не тільки Довженка. Офіційно і неофіційно він завше тримався за кермо СПУ. І не допускав до неї бунтарів з національним духом, вбивав у зародку справді народну українську літературу. Натомість будівничий Космоінтерну добирав кагал прихвостнів і сприяв їхньому багато тиражованому словоблуддю та марнослав'ю. Фальсифікатор творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки намагався показати її марксистською. Вище Шевченка ставив Шолом-Алейхема: «Це ім'я стоїть поміж прекрасних і дорогих для людства імен Гоголя і Диккенса, Чехова і Мопассана, Лу Сіня та І. Франка. (М. Бажан. Твори: У 4-х т. – К.: Дніпро, 1975. – Т. IV. – С. 318) А де ж стоїть Шевченко? Совєцький «запевала» завдає «разючих ударів по націоналістах, що мріяли відірвати Україну від братньої радянської Росії». Як почесний гість московських довколотронних бенкетів, парадів та збіговиськ літературних масонів, він платив плебейською відданістю режимові. Школярі змущені були зубрити:

*Людина стоїть в зореноснім Кремлі,
Людина у сірій військовій шинелі...*

Думкою він більше перебував жебраком «Біля Спаської вежі» (1952 р.), аніж господарем дачі в Конча-Заспі. Тож з трибуни ООН вимагав видати «військових злочинців українських націоналістів» для повторення інквізіції 37-го року. І ніде й не заїкнувся про злочинців з НКВД, що закатували його колег письменників. Хрущовська відлига заставила його крутити хвостом перед обставинами. Скаржився перед головою ТОУК П. Кравчуком на київського «ідіолога» Скабу. Випросив у канадського гостя для себе капіталістичного капелюха на 16 доларів і прикрив ним комуністичні переконання.

Вправний версифікатор Бажан завше боровся проти державницьких прагнень Української Нації. Його холоднокровні, перевантажені сюжетом вірші, не зігріті серцем, ніколи не були вистражданим спалахом духовності. В «Уманських спогадах» той «гуманіст» (за дотепом Рильського, від слова Гумань) бив поклони перед підпільною друкарнею «Іскри» в Умані. Та ніде й не натякнув про уманську тюрму, де «архіектори соціалізму» розстрілювали трудящих навколошніх районів у 1937–1938 рр. А ще сотні галичан, вивезених 1941 р. з-за Збруча. Не згадав навіть «Уманської ями», де гестапівці знищили десятки тисяч військовополонених червоноармійців. Його бентежили лише згадки про уманські стежки від хедеру та синагоги, юнацька мрія – Дебогора, а не Україна, мучениця 1933 р.

Що ж висидів за фоліантами академік Бажан? Мав під рукою щедрі джерела з архівами. Редакторана ним УРЕ не є правдивою енциклопедією України. Наприклад, там згадано партійну коханку Леніна Інесу Арманд, а нічого немає про нашого історика Дмитра Антоновича. Є бакинські комісари, а немає діячів і полководців української визвольної боротьби 1917–21 рр. У «Словнику художників України» він не згадав видатного скульптора Івана Гончара, зате розповів про «певців марксізма» Гельмана, Грузберга, Гутмана. Убогий «Шевченківський словник» теж замулений інтернаціоналом. Впливовий можновладець не захищав шістдесятників і зеків ГУЛАГу. Тож його боготворили спинолизи і зневажали чесні. «Шевченколюб» був проти монумента Гонті і Залізнякові в Умані. Протестував також проти «провокаційного» пам'ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні. Його совєцький патріотизм у літературі вимірюється метрами, український – сантиметрами. Та хіба тільки його?

ФЕНОМЕН «КОРИФЕЯ»

Туга за вчорашнім днем не дає спокою сьогоднішнім культуртрегерам. Не так давно студія Київського радіо «Театр перед мікрофоном» передала в ефір уривки з вистави О. Корнійчука «В стежках України». В ній драмороб, що вивчав життя колгоспників на застіллі в секретаря райкому компартії, досить тонко висміяв українців. Ще й мусив «в імя построения коммунизма» ганьбити самих себе.

Ким він, Олександр Корнійчук, був насправді?

О. Корнійчук відомий не тільки тим, що мав найвищі ленінсько-сталінські премії, шість орденів Леніна і чотири дружини (щоправда поєднано). Він видерся на літературний Олімп за допомогою безвідмовного большевицького альпенштока – гнучкого вірнопідданства «мудрому із мудрейших» та захмарним ідеалам комунізму. А вже звідти метав блискавки та громи на нічим не захищенну українську літературу. А ще він писав твори за традиційною класичною схемою, але з комсомольсько-комуністичним змістом.

Меткий Сашко Корнійчук (це прізвище його вітчима) з юних літ неухильно тримався лінії більшовицької партії. Верховодив естрадними синьобузниками рідного селища Христинівки, писав інсценівки проти світової буржуазії. Підготовлений на курсах робітничої молоді, вступив до Київського Інституту народної освіти. Там заприятелював з майбутнім літературним критиком Борисом Коваленком, що ходив на лекції з комісарським наганом. Тоді літературні більшовики докладали немало зусиль, аби розгромити українське духовне відродження. Їхній заробіток заохотив Корнійчука пробиватися до партійної годівниці напролом. Сяк-так зліпивши з компартійних гасел п'єску «На грани» (1928 р.), він вдало втрапив у багнисту колію вождів УССР. Однаке для літератури тема виявилася не зовсім вдалою, малопрестижною, як і її недолуге втілення. Тоді Корнійчук за наказом літкомісарів люто накинувся на український націоналізм. Обурений археологічною експедицією професора Дмитра Яворницького на Дніпрельстан, він закликав п'єску «Кам'яний острів» (1929 р.) зривати динамітом реліквії запорізького козацтва. Археологів зобразив диверсантами, які буцімто тільки прикриваються збереженням старовини. Вони, мовляв, оголосили святинею гранітний острів Хортицю, що ніякої історичної цінності не має. І його треба роздробити на будівельний матеріал. Один з персонажів того утвору каже: «Разом з кам'яним островом висадимо

в повітря острів людський, що чекає на першу бурю, аби врізатися в наш корабель» (тобто корабель комунізму). Так нахабно і безпardonno вповзав в українську літературу пристосуванець з антиукраїнським світоглядом.

Уся творчість Корнійчука – послідовне і нещадне побиття українства у сценічних агітках. У них він не тільки висаджував Хортицю в повітря, але й злорадно пускав під воду Чорноморську ескадру УНР. Якщо Тарас Шевченко ім'ям Кобзаря назвав збірку своїх поезій, то Корнійчук поіменував ним негативне для нього. А ще він у драмі ідейно підводив до московського ярма Богдана Хмельницького, у комедіях глумився з колгоспних кріпаків.

То, може, хоч поза творчістю був людиною? Адже здіймався щаблями ідеологічної драбини все вгору та вгору, мав змогу робити людям добро. В його рідній Христинівці у 1937 р. репресовано близько сотні робітників депо. Половина колишніх синеблузників потрапила до лап НКВД. А інша половина одержала гвинтівки і по п'ятнадцять набоїв та повела своїх побратимів до Уманської тюрми. Рідні заарештованих, зокрема Іполита Бачинського та Олександра Донського, кинулися до вельможного Сашка по заступництво. Він не захотів з ними навіть говорити. Так само совєцький мільйонер не прийняв своїх друзів дитинства, які вернулися з лагерів ГУЛАГу, – Петра Савченка та Сергія Інкловського. Гукнув своїй наймичці: «Накорми їх. Мнє нікогда!» А своєму однокурсникові Іванові Олексійовичу Григоровичу, який вернувся з лагерів Біломорканалу, де відбував термін за СВУ, через поріг передав наймичкою тридцять карбованців. Не захотів з ним говорити, а Григорович перед арештом співпрацював з академіком А. Кримським.

Та що там ці дрібниці. У Христинівці прославлений синок не зміг упізнати могили рідної матері. З її братом ніколи не родичався. Навіть рідномуemu братові не позичив гроші на будову хати. Не поміг місту збудувати бібліотеку. Їздив по районах і агітував, щоб його обрали депутатом до Верховної Ради. В простенькому костюмчику, у парусинових туфлях зі стоптаними підборами. Хлопці у Тальнівському агротехнікумі зверталися до нього з проханнями про помилування репресованих батьків. «Геній» відмахнувся від них, як від мух. Ніде правди діти, Корнійчук не отримав 15 набоїв і не конвоював своїх друзів у тюрму. Він тільки «приравнял к штыку перо» і проводив жорстоку селекцію української літератури, змітаючи з дороги національно свідомих письменників. Тож швидко зайняв місце Миколи Куліша і сам себе возвів у «корифеї». З промов

переконаного сталінця, знайомого з самим «батьком народів», завжди звучала безцеремонна брехня. Про яку любов до України та українців міг казати Голова Верховного Совета УССР Корнійчук, що з трибуни паплюжив Володимира Сосюру за вірш «Любіть Україну» словами «За який націоналістичний гріш ви продалися?!»

Московські літературні бонзи О. Фадеєв та В. Єрмілов за любки замовляли кремлівському кельнерові хмільну брагу для запаморочення читачів. Прохали: «Дорогий Олександре Свдокимовичу! Вкрай важливо, щоб ви написали для «Літературної газети» нарис, який гадаємо, повинен називатися «Слово Сталіна». Ваш виступ відається нам публіцистичним оповіданням про те, як із залізною закономірністю збуваються всі велиki накреслення товариша Сталіна».

То, може, він, бідний, виконав наказ Москви, відвів душу і написав щось на підтримку української духовності? Де там! Грошики, самодержавні премії, подвійне звання академіка йому були вищими за тих затурканих робітничо-селянських кріпаків.

Він привласнив собі право говорити за них. Навіть коли здох всесоюзний кат, Корнійчук не схаменувся. З комуністичним цинізмом правовірний наймит створив панегірик «На смерть Сталіна»: «Великий вождь! Рідний батьку, дорогий, любий Йосифе Біссаріоновичу Сталіне! Біля вашої труни в глибокій скорботі стоять народи-брати й серед них – український народ, якому ви дали за своє життя невимірно більше, ніж все те, про що він мріяв, за що боровся протягом століть свого життя... Ви відродили нашу національну науку, літературу, мистецтво, запліднили її своїми безсмертними ідеями... Спасибі, любий батьку Сталін!» і т. д.

За підлогу платили щедро. Зі стягнутих з народу податків, за рахунок вирубаніх яблунь та людських душ. Отож пора би вже літераторам, які ходять проспектом та вулицями імені Корнійчука, сказати про «корифея» правду. Бо його твори ще товпляться в книгарнях та книгозбірнях. Вчителі ще використовують методичний матеріал про вивчення творчості Корнійчука в школі та побожно читають монографії про нього. Настав час скинути оті фальшиві лаври.

ПРАВДОЛЮБ АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ

Побачив я вченого випадково. Влітку 1938 р. поніс до Звенигородського сільськогосподарського технікуму документи зі шкільної семирічки. У місті зустрів земляка Олексу Бабінського, який прийшов на базар. Він не радив мені вступати сюди:

— Не спіши. Йди до нас — у Тальнівський. Я вже закінчив перший курс. Технікум наш за містечком, у колишньому палаці графа Шувалова. Навколо столітня діброва. На річці Тальянці — Скеля кохання. А головне — стадіон поруч. А тут що? Голе поле.

— А чи приймуть? У мене батька репресовано. Тепер хіба що до ФЗУ вступлю — вчитися гайки крутити...

— Приймуть. Такі, як ти, у нас вчаться.

Вийшли на хідник головної вулиці. Пішоходів мало, зрідка появлялися міські парубки з дівчатами, лузаючи гарбузове насіння. Або галаслива зграйка хлопчаків.

— О! А он і професор дибас, — зрадів Олекса, — Агатангел Кримський.

Назустріч йшов низенький дідусь у солом'яному брилику, оперезаному чорною стрічкою. У легенькому піджачку кремового кольору з трохи задовгими рукавами. У темних широких штанях. Виступував по камінних плитках хідника товстою ковінькою з мідним наконечником. Із-за круглих скелець окулярів уважно світився сірий непривітний погляд. Посивілий вус та щетина бороди приховували гірку усмішку. Може, з нас? Ми з Олексою йшли босоніж.

— Знаменитість, — шанобливо мовив Олекса, коли ми розминулися. — Знає більше 60 мов. А тут хоч би своєї не забутися.

Поруч із хідником з ріденької посадки виднівся дерев'яний кінотеатр «Комсомолець» і каміння з підмурівка недавно зруйнованої церковці.

Мене розчарувала сутула постать вченого. Без галстука чи метелика, без капелюха. Не величний і не привітний. Очі в темних заглибинах поморщеного жовтого лиця. Аж згодом я ним зацікавився. Чим він прославився?

...Людські путі непередбачувані. Знесилена Золота Орда розпадалася. Кримський хан Манглі-Гірей шукав протекторату в турків і жорстоко карав незгодних з ним земляків. Відтак група, очолена Бахчисарайським мурзою, змушенна була тікати на Україну. Козаки

пропустили переслідуваніх, і вони знайшли собі притулок аж на волинському Поліссі. Звідти й розповсюдився рід Кримських. Нашадок багатодітного мулли Степан Павлович навчався в Смоленській духовній семінарії і став церковним старостою. Знав кілька європейських та сусідніх мов, мав добірну книгозбірню та зберігав дещо з кримських архівів. Його син Юхим (Євтим, 1838–1915 рр.) служив на пошті у м. Володимири-Волинському, потім учителем історії та географії. Одружився з Аглаєю Матвіївною із збіднілої польської родини Сидоровичів. У них народився 15 січня 1871 р. син Агатангел (Агафангел – Хванько). Через рік у Москві вийшов «Учебник географии. Курс двухклассных городских училищ. Составитель – штатский смотритель географії Е. Кримский». Тоді Юхим Степанович домігся посади вчителя у м. Звенигородці на Київщині. За гонорар купив хату і, крім вчителювання, писав підручники.

Малого Хванька у п'ять літ взяли в науку до двокласного училища. Вдома він цікавився книгами батьківської бібліотеки на 2000 томів. Хворобливий хлопець брав уроки ще й з європейських мов. Коли йому виповнилося десять літ, батько віддав його до прогімназії у м. Острозі, де він замешкав у своєї тітки, завідувачки жіночої книгозбірні. Потім він перешов до 2-ої Київської гімназії, а 1885 р. продовжив навчання в Колегії, яку заснував поміщик Григорій Галаган на честь свого рано померлого сина Павла. Галаган, приятель Т. Шевченка, набирає до Колегії за конкурсом тільки здібних учнів. Навчалися там і «безкоштовні стипендіати» не дворянські діти, як і Хванько, і він відчув своє «неблагородне походження». Але успішне навчання вивело його в ряд перших учнів. Та й оточення здавалося рідним, бо там мешкав кобзар Остап Вересай і звучали його пісні. У Києві А. Кримський побачив І. Франка, коли той навесні 1886 р. вінчався у церкві Колегії Галагана з наддніпрянкою Ольгою Хоружинською. Боярин, студент Колегії Г. Житецький, виголосив промову за єднання Галичини з Наддніпрянщиною. Царська охранка кількох студентів заарештувала, а Франкові заборонили відвідувати Київ. Наддніпрянські літератори шукали видавців для своїх творів у підавстрійській Галичині, де цензура була поблажлива до друкованого слова. Там друкувалися тоді твори І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Самійленка та ін.

Через три роки А. Кримський вступив до Московського Лазаревського Інституту східних мов. За кілька літ утверджився там

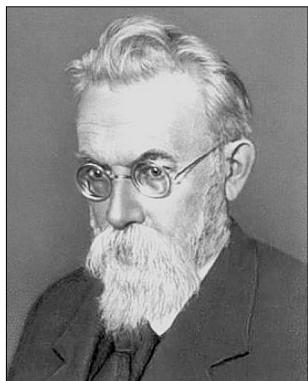
на кафедрі як відомий вчений-орієнталіст. А згодом поглибив свої знання в Московському університеті на історико-філологічному факультеті. Тоді ж почав публікувати свої твори та дослідження в галицьких журналах «Зоря» та «Правда» як народовець, критикуючи галицьких московофілів. На прожиття заробляв репетиторством.

Тоді ж розпочалося листування з І. Франком, який звертався до молодого вченого і письменника «Дорогий друже!». Франко публікував його вірші, оповідання та переклади з Фірдоусі, Хаяма, Сааді, Хафіза у своєму журналі «Народ». Виділяв його оповідання про сироту Захарка із с. Озірної біля Звенигородки, який обороняв народну мову від засмічення. А. Кримський писав до І. Франка: «Я все-таки вважаю себе за націонала» (листопад 1891 р.) і пояснював: «Я цілком поукраїнівся, так що, наприклад, звуки вкраїнської пісні доводять мене аж до слези». Він діставав для Франка у Москві потрібну літературу, а від нього отримував видання, адресовані на Звенигородку, оминаючи московських винюхувачів крамоли. Готовуючи до видання журнал «Поступ», Франко писав Кримському: «Звісно, з українців я Вас першого запрошую до співробітництва...» (7 жовтня 1893 р.). При тім замовляв йому українські матеріали, добуті в московських музеях та архівах. Характеризуючи діяльність етнографа М. Драгоманова, Кримський висвітлив також його орієнтацію марксиста: «Промова ця одчиняла Драгоманову хід до гурту ліберальних професорів Київського університету (напрямку, однаке, не українського). ...За студентських років вважали було Драгоманова за одного з найзапекліших ворогів українського руху» (А. Кримський. Розвідки, статті, замітки. – УАН, 1928). Шкода, що «українські патріоти» ХХІ ст. подосі не бачать «патріотизму» Драгоманова.

Перехворівши на холеру, А. Кримський вирушив у відрядження на два роки у Ліван та Сірію розшукувати у тамтешніх архівах

Агатангел Кримський

Володимир Вернадський

потрібні матеріали для свого дослідження. Відтак, збагаченому знаннями, йому надають звання приват-доцента, а в 1900 р. – професора арабської філології та історії Сходу Лазаревського інституту. «Ох, арабські фоліанти! Вже не сила вас читати...», – зізнається він у своїй збірці «Пальмове гілля». І досліджує українську філологію, популяризує вітчизняну класику, підтримує спілкування з українськими радикально налаштованими студентами, за що потрапляє під нагляд поліції. За його порадою фінансово забезпечений учений Кость Фрайтаг допомагає І. Франкові видавати журнал «Жите і Слово». Кримський пише, окрім оповідань, роман про свого сучасника «Андрій Лаговський». Як журавля з вирію, покликав його рідний край.

По дорозі додому вчений у Києві знайомиться з Лесею Українкою. Пізніше зізнавався: «...Закохався я в українську дівчину, багато обдаровану, високоталановиту українську письменницю... але ж любов мою зневажено нею було». Дотепна Звенигородщина говорила про нього та його близьких гостей Василя Доманицького і Сергія Єфремова: старі парубки. У двоповерховому будинку Кримських, купленому вprotoіерея, тіснилися тисячі книг. Батько Агатангела, Юхим Степанович, придбав типографію і випускав власні популярні книжечки з історії краю, про небезпеку від паління цигарок, про мисливство, печіння мазурок, мовні самоучителі тощо. За «Дневник провинціального шелопая» його притягували до суду чиновники міської управи, які впізнатиали у книзі своїх. У тій типографії Агатангел надрукував 2-е видання своїх віршів «Пальмове гілля». З навколоишніх сіл йому приносили етнографічні записи селяни та учні. Зокрема з с. Гусакового – Ганна Смоクトівна, О. Панасевич, М. Гернега, М. Кислинська; з с. Стебного – П. Лисак; з с. Гудзівки, що під Звенигородом, – М. Мірошниченко. Опрацьовував матеріали, незважаючи на хвороби.

Українська Революція піднесла вченого на кафедру історії Сходу Київського університету та запросила в Комісію із заснування Академії Наук. За дорученням гетьмана Павла Скоропадського академік В. Вернадський, якого обрано Головою комісії, зібрав вчених, і 24 листопада 1918 р. народилася Українська Академія Наук. Її секретарем на 10 літ обрано проф. А. Кримського. Ще у 1908 р. він присвятив свою збірку «Пальмове гілля» В. Вернадському, і працювали вони в АН злагоджено. Завдяки Кримському, в окремому вагоні перевезено до Києва єдину в Росії східну бібліотеку книг, рукописів та архівів, а також частину книгохріні із Звенигородки. В холоді

та голоді працювали академіки, оберігаючи майно АН від ураганів громадянської війни. Чорnilo замерзalo на перах. Отримували пайок по пів фунта маїсу. А. Кримський втримався й тоді, коли дені-кінці звільнили його з університету та розігнали АН. І коли пілсудчики шантажували його, ставлячи під мур і стріляючиколо голови. Часто, контролюючи, не давали ходу в науці більшовики. Вчений підшукував спраглих до науки молодих українців. Йому допомагали впорядковувати бібліотеку АН хлопці, майбутні академіки В. Дем'янчук, П. Горецький, П. Лозієв та син візника і прачки – допитливий Микола Левченко. Вчений забрав його до своєї канцелярії, де той провадив листування академіка, відшукував потрібні джерела і водночас навчався в Інституті Народної Освіти. Навесні 1923 р. академік з Дем'янчуком та Левченком мандрували по Шевченківських салах, вклонилися могилі Кобзаря, відвідали уманську Софіївку. Невдовзі Левченка призначили заввидавництва ВУАН. Звідти виходили в світ його власні дослідження «З поля фольклористики та етнографії» (1927 р., два випуски) та «Казки та оповідання з Поділля» (1928 р.), «Життєпис етнографа А. Димінського». Разом з А. Кримським випустив «Знадоби для життєпису С. Руданського» (1926 р.) та окремо нариси Миколи Левченка про П. Куліша, М. Костомарова.

Влітку академік працював у Звенигородці. Вранці годував голубів, прогулювався містом. Господарство провадила сестра – Марія Юхимівна. Він мав бричку та пару коней, за якими доглядав конюх Василь Мірошниченко. Писав академік здебільшого на дворі під яблунями, вирощеними зі щеп с. Моринців. Увечері до будинку збиралося веселе товариство. Приходили вчителі, друзі брата Юхима Юхимовича, який викладав українську мову та літературу. Він носив вишиванку та широкий гуцульський черес. Колись разом з письменником Гнатом Хоткевичем та етнографом Володимиром Гнатюком збирав фольклор на Гуцульщині. А Микола Левченко приводив на вечірку співучих парубків. Академік не любив бучного чаркування, до столу не подавали міцні напої. Але хлопці заздалегідь зоставляли у передпокой на східцях горілку і непомітно прি�чащалися. І тоді лунали пісні такої краси і сили духу, яких не було у Києві чи в операх Європи. Потім зацікавлені виходили на прибульовану вежу до телескопа і розглядали зоряне небо.

Академік відчував лиxo і вживав вино лише по келишку. Ой, не п'ються пива-меди, не п'ється вода... Замулювався струмок украйнства. Вдарив грім процесу СВУ.

Запровадженню задля проповіді марксизму українізацію більшовики заборонили і заходилися розкуркулювати селян. Активізувався спротив радвладі. Академік С. Єфремов перетворив підпільне Братство Української Державності у Спілку Визволення України. Її виявили чекісти і влаштували 1930 р. у Харкові судилище. Багатоголовий змій «диктатури пролетаріату» чинив розправу. Мордував село. Бо ще рік тому більшовикам не вдалася «пятілеточка за чотири годіка». Приватні крамниці позакривали. З кооперативів зникло сало й м'ясо, а за пайкою хліба в три четверті фунта стояли довжелезні черги. Село душили подвійними хлібозаготівлями, контрактацією худоби, примусовими позиками та облігаціями. Українізація закінчилася вилученням зі шкільних програм половини творчості Т. Шевченка та епохи козацтва і гетьманства. Почалася ліквідація «куркуля як кляси», закриття церков з відреченням священиків, позбавлення виборчих прав заможних. Провал власної економічної політики комуністи звернули на «врагов народу», передусім на СВУ.

Заарештували Миколу Левченка, Юхима Юхимовича Кримського, Григорія Іваницю, чоловіка сестри академіка, Ганни – Василя Дем'янчука, згодом розстріляного. А також академіків С. Єфремова, А. Ніковського, М. Чехівського, В. Дурдуківського та багатьох студентів. Академіка А. Кримського, натоді хворого, в постелі заарештувати не наважувалися. Згодом, у 1933 р., він зі студентом Іваном Григоровичем (пізніше теж заарештованим) побачилися з в'язнями Біломорсько-Балтійського каналу В. Дем'янюком та М. Левченком. Останній після звільнення повернувся до Києва і жив з дружиною в академіка А. Кримського на Мало-Підвальній, 4. Там, шантажований чекістами, безробітний Микола покінчив із собою.

Страшніший погром українства комуністи розпочали у 1937 р. Сталінські опричники тисячами розстрілювали переважно інтелігенцію. Тоді знищено понад 500 українських письменників. Чорне крило смерті війнуло і над А. Кримським. Він був у розpacі від смерті свого молодшого приятеля прозайка Григорія Косинки, який мешкав у Лаврі і не раз бував у Кримського, приятелював з Левченком. Коли Косинку чекісти тягнули в тюрмі на розстріл, він кричав, і в камерах дізнались, що його продав комсомольський поет Л. Первомайський.

А. Кримського теж цікувала влада, зокрема «вождь українського народу» Л. Каганович та письменник О. Полторацький. Академіка запрошуvala Komісія з укладення «Російсько-українського словника» (М. Калинович, М. Бажан, О. Корнійчук та ін.) на поміч.

Відмовився: «...я не хочу рискувати своїм чесним ім'ям перед галичанами, що досі твердо вірили в мою непідкупну чесність і рішуче усуваюся від участі в Словникові, де безшабашно гарцюють усякі мовокалічники та мовозасмітники» (Р. Корогодський. «Запротоколуйте мою заяву...» // «ЛУ». – 11 січня 1990 р.).

Академіка ніхто не міг збити на манівці.

Перебуваючи в опалі, звільнений з посад, він дбав про АН. Побачив у букініста книги з підписом розстріляного В. Дем'янчука, докоряв його дружині Марії Дем'янчук-Гайдамаці: «Як це ви могли зробити?». Викупив книги для Академії і допоміг вдові. Хоч сам ходив у старому костюмі та в чоботях з галошами. Переконував: «Держава без патріотичних почуттів громадян – не держава, а – Молох, що сама народжує і сама себе пойдає».

У Звенигородці тоді А. Кримський мав юніх друзів. Прийомний син Микольця Кримський (син Миколи Левченка) та його приятелі Юрко Кошиць і Володимир Коцюбинський водили напівсліпого вченого по околицях міста. Побували у Хлипнівському лісі, на Звенигорі, про яку, за порадою Юрка Тютюнника, режисер Олександр Довженко зняв фільм «Звенигора». А найчастіше любувалися гранітними скельками над Тікичем та піщаним пляжем. Мандри супроводилися полудником, розповідями академіка про цікаві місціни.

Він лікувався природою, а хлопці пізнавали історичні видноколи краю.

Тим часом гітлерівці напали на Польщу. Не забарився Й Сталін послати свої дивізії визволяти Західну Україну (від хліба і сала). Галичани спочатку того не зрозуміли. Інтелігенція м. Львова на мітингу 1 жовтня 1939 р. проголосила: «Тепер і для нас настав довгожданий час повного розквіту науки, культури і мистецтва, як нового радісного життя». У тій резолюції вчувалася вимога. Народні Збори Західної України задекларували возз'єднання з УРСР, а через місяць у Москві Верховний Совет включив її до складу СССР. Влада згадала й А. Кримського. Його послали до Львова на виїзну сесію АН УРСР. Там академіка вітали друзі, приятелі, всі галичани. Над могилою І. Франка він назвав Каменяра українським академіком, якого не допускали до того звання ні Австро-Угорщина, ні Польща, ні царська Росія. На сесії АН він виголосив реферат «Хозари, їх мова і етнографічна принадлежність». Галичани зрозуміли підтекст: прийшли новітні хозари з ментальністю грабувати. Так, як вони це робили, здираючи данину з Київської Русі. Вони й показали своє ество терором проти українських патріотів. Кремль нагородив 70-літ-

нього вченого орденом Трудового Красного Знамені. Київська АН надала йому звання Заслуженого діяча науки. А чекісти взяли його під пильний нагляд. Така пошана завдана смутку.

У Європі гrimіла канонада війни. У Звенигородці до академіка навідувалися з киян тільки арабісти: сирієць Теофіл Кезма та Павло Лозієв. Лікував його місцевий медик, друг по Колегії Галагана Микола Шмігельський, випускник Петербурзької Академії медичних наук. Його друзями засталися книги з дарчими посвятами І. Франка, Лесі Українки, О. Кониського, С. Єфремова, І. Нечуя-Левицького, С. Васильченка та ін. Інколи заходили селяни з краснавчими матеріалами. З їхньою допомогою він спромігся на видання у ВУАН зібраної за 40 літ монографії «Звенигородщина – Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» (сигнальний примірник).

Влітку 1941 р. він з В. Мірошниченком та прийомним сином Микольцею, з його друзями Юрком і Володькою поїхали до Криму. У Бахчисараї вчений попрацював у музеї. Щойно поселилися у Ялті в готелі, розпочалася німецько-совєцька війна. Вона пророкувала зміни. Лише на 7-й день війни мандрівники змогли вибратися додому, коли вже був замінований німецькими льотчиками Ялтинський рейд. Ледве протовпилися в потяг. Зійшли на станції Цвіткове. Коюх найняв візника, і той відвіз їх до Звенигородки. Академік прохав телеграфом у Києва авто, щоб добрatisя з родиною до столиці. Ніхто не відгукнувся. Хатня робітниця, дружина Миколи Левченка, розповідала, що навколо оселі день і ніч патрулюють чекісти.

У суботу 19 липня біля будинку академіка зупинилося авто. Зайшов уповноважений держбезпеки лейтенант Гусєв з чекістами. Академік запропонував їм чай, але вони наказали йому йти з ними. Хворий вчений розпрощався з родиною і сів до легковика. Так добралися до Лисянки, а там почули, що німецькі танки перекрили путь. Вернулися до Звенигородки, академік узяв удома подушечку для сидіння і поїхали через Шполу. Та в столиці він не потрапив до своєї квартири. Його вкинули в одиночку внутрішньої тюрми НКДБ. На допиті 22 липня А. Кримського звинуватили як ідеолога українського націоналізму, що очолював підпілля з 1938 р. У слідчій справі № 148001 фігурували ще престарілі церковні діячі, вчені й письменники.

Совєцькі хозари пригадали академікові його виступ на виїзній сесії АН у Львові. У часописах окупованої нацистами Галичини з'явилися припущення, що в майбутній самостійній Україні прези-

дентом буде академік А. Кримський. Під час евакуації Києва його в післяінфарктному стані берівці терміново перевезли до Харківської тюрми. Наближення фронту змусило чекістів везти вченого на схід в холодному арештантському телятнику, без їжі. У казахському степу в дорозі скинуто тіла померлих доньок М. Старицького, письменниць Людмили Старицької та Оксани Стешенко. 30 жовтня вченого привезли до концлагерю в м. Кустанай, де він і помер 25 січня 1942 р. у шпиталику тюрми №7. Похований у братській могилі.

У час окупації у Звенигородському будинку А. Кримського мешкав німецький генерал, який забрав собі частину книгозбірні вченого. Липову алейку солдати вирубали і поставили там турніки. Після звільнення будинок віддали в ЖКО, а згодом повернули хатній робітниці, дружині Миколи Левченка, Каштановій Олександрі. Частину будинку вона продала пенсіонерові Бешеному, а кімнату-дві продав Юхим Юхимович – брат вченого. Він вернувся із зон ГУЛАГУ, пиячив з холостяками, викладав російську мову і літературу та спілкувався лише по-московськи. В пошуках книгозбірні академіка мені порадили звернутися до нього, бо, кажуть, грубку розпалює енциклопедіями. А мешкав він тоді у знайомих – Перебийносів. Я побачив знедоленого, зарослого сивиною, в засмальцюваному кожушку згорбленого чоловіка. І не наважився підійти до нього. Що я міг йому запропонувати, коли сам вернувся недавно з такого ж «університету», хоч і спраглив до науки?

Щоправда, Каштанова віддала мені деякі книги з автографами. «Старосвітські батюшки...» я віддав до музею І. Нечуя-Левицького в Стеблеві, а там побоялися оголосити, що прийняли книгу від «врага народу». А «Історію красного письменства» С. Єфремова при загрозі обшуку я пустив по руках спраглих. Частину книгозбірні вченого я знайшов у м. Ватутіному, в колишнього учня вченого пенсіонера І. О. Григоровича, який дозволив нею потай користуватися, за що я йому вдячний. Листуванням академіка з І. Франком, Л. Українкою, М. Коцюбинським, І. Нечуєм-Левицьким, С. Васильченком та ін. у Звенигородському райкомі КПСС «правнуки погані» розпалювали грубки. Секретар райкому забрав собі з будинку А. Кримського піаніно, фігармонію, диван, буфет, ліжка, столи. А секретареві райвиконкому дісталися шафи, плетені крісла, стільці тощо. Московські блюдовизи хотіли, щоб і сліду академіка не зосталося. За «незалежності» зруйнували будинок, хоч нижній поверх мав стіни 90 см товщиною. Почали будову нового, не дотримуючись плану старого і припинили «за браком средств».

Академік А. Кримський в кільканадцяти томах, починаючи з клинопису, опрацював історію та літературу турецько-татарських мов, грузинської, азербайджанської, абіссінської, іранської та інших східних народів. Написав два томи арабської літератури XIX-XX ст., історію Персії, Туреччини, історію ісламу тощо. Дотримувався правила «Неправда – не просвіта!» Створив три томи поезій «Пальмове гілля» з додатком переспівів зі східних поетів. Деякі переклади робив спільно з Франком і Павликом. Перекладав також поезію європейських націй. У його оповіданнях «в основі своїй все щира правда». За його підручниками подосі вчаться деякі народи Сходу.

Чимало досліджень вчений присвятив українській культурі. Публікував їх у збірниках УАН 1926–1928 рр. Там висвітлював звичаї української міфології «Волосова борода», розглядав билиці (билини) Володимирового циклу Київської Русі про Іллю Муромця, Добриню Микитича, Олексія Поповича. Класифікував народні пісні, не погоджуючись з поглядом на них Драгоманова, критикував українські видання московських лубочників. Оті видавці «бувають супроти українства не тільки байдужі, ба іноді й активно ворожі!». В огляді галицьких етнографічних часописів виступав проти москвофілів. Розглядав етнографію Херсонщини, Полісся, Чернігівщини. Публікував життєписи наддніпрянських та галицьких етнографів. Його особливо цікавили пісні про Т. Шевченка на Звенигородщині, перекази про нього. Адже люди вважали Кобзаря живим, що переховується між народом.

Насправді, там снувалися думи, настрої та віщування Великого Пророка. А розповсюджував їх правдолюб А. Кримський та його однодумці. Про нього в нащадків зостається добра пам'ять.

2011 р.

ІДЕЯ ЗВАЛА ДО ЧИНУ

В ОУН-УПА воювали не лише західники, як розказують задовбані совєцьким «Блокнотом агітатора» комуністи, але й наддніпрянці. Більшовики не змогли викорінити ідею самостійності України. Після громадянської війни вчителювали ще колишні просвітяни і петлюрівці селянського роду. Вони роздмухували українізацію, коли видавали українську класику та твори письменників революції. Школярі не розгубили своєї національної свідомості. І коли більшовики загальмували українізацію та поставили викладачами містечкову комсомолію з ідеями Павліка Морозова та Павки Корчагіна, учні їх не сприймали. Відтак на початку Другої світової війни національна ідея на Великій Україні засвітилася в душах з новою силою.

Одним із перших до Шевченкового краю із Західної України привіз наплічник відозв та брошур ОУН молодий учитель Павло Васіщев. Оминаючи пости німецьких окупантів і їхні танкові колони, що пробивалися до Дніпра, він щасливо добрався до рідної Зенигородки. Привезене рідне слово відразу пішло поміж люди. Незабаром у місті з'явилася Похідна група ОУН і заходилася творити у повіті адміністрацію, самооборону та «Просвіту». Вермахт їй не перешкоджав. Йому був потрібний лад і вчасні жнива. Водночас оунівці снували підпільну мережу ОУН. У місті почав виходити часопис «Рідне Слово» (ред. І. Терновий). У ньому друкувалися четвертокурсники Київського університету Юрко Омельченко («Тризуб», син Окружного провідника ОУН(б) агронома Михайла Омельченка), Микола Гацан (син завнаросвіті), вчитель Павло Васіщев («Сокіл»), який разом з Миколою вчителював у селі Неморож на Звенигородщині. А також Олександр Постоленко («Левада», з розкуркуленої родини села Багачівка, який уник Сибіру і жив у родичів на Донбасі). У Кривому Розі Олександр заприязнився з провідником Похідної групи Є. Климівим («Легендою»), і той подарував йому свою книжку про Карпатську Січ та влаштував до редакції місцевого часопису.

Молоді націоналісти потайки збиралися у помешканні академіка Агатангела Кримського, евакуйованого чекістами в зону ГУЛАГу. Обговорювали свою діяльність. Павло, крім того, був на зв'язку Окружного Проводу ОУН з Уманською групою. Возив на велосипеді за 80 км «штахету» до провідника «Дмитра».

Павло Васіщев
1942 р.

Олександр Постоленко
(після Воркути)

У червні 1941 р. ОУН(б) проголосила Акт відновлення Української держави. Гітлерівці розлютилися і розпочали проти бандерівців терор. Вермахт просувався на Схід. У Звенигородці загніздилося гестапо з гебіткомісаром. З Берліну розповсюджувався наказ № 106: «Айзацкоманді С-5, поліції безпеки і СА. Незаперечно встановлено, що рух Бандери готов підняти повстання у райхскомісаріаті України, мета якого – створення незалежної України. Всіх активістів руху Бандери треба негайно заарештувати і після ґрунтовного допиту, таємно знищити, як грабіжників». Наказ короткий, мов скопійований у чекістів. У Звенигородці гестапо розстріляло трьох галичан з Похідної групи, окружного провідника ОУН(б) М. Омельченка, районного провідника ОУН(б) Г. Сивокона, активіста-бандерівця, соловецького втікача, Артема Ткаченка. У редакції захопили О. Постоленка, вибили йому зуби, але добре володіючи німецькою мовою, він довів, що лише недовго працював коректором. Його відпустили, і він разом з побратимами зник у підпілля. Прихистком для них стала клуня його сестри Ольги у Катеринополі. Перед тим Павло ще встиг попередити вчителя Кициленка з Окружного проводу та вивести провідника Крайового проводу з Лисянки до Звенигородки, де той законспірувався. Гестапо тоді у Корсуні розстріляло командира вишколу майбутніх вояків УПА Лесіва.

Школи німці позакривали. У повіті біля «Просвіти» на тумбі висіла афіша гебітскомісара: «Хто видасть націоналіста, той отримає 8000 марок, 10 десятин землі і корову». Хтось олівцем унизу додав: «Дешево даєш». Таке саме оголошення з'явилося й у «Рідному Слові», яке вже випускала без тризуба нова редакція. З уста-

нов зняли жовто-блакитні прапори та пов'язки із учасників самооборони. Хто погодився служити в поліції, той отримав білу пов'язку з чорним готичним написом «Schuzman». На керівних стільцях адміністрації знову засіли провокатори-комуністи. Подекуди по селах німці призначали їх навіть старостами та керівниками громадських господарств.

Гетьманець Гнатюк (з Оратова) підробив у «Цукротресті» перепустки для молодих націоналістів. І вони з пригодами, різними дорогами добралися до Західної України. Зустрілися у с. Саджаві, де Павло Васіщев вчителював до війни. Він виступив на похороні жертв більшовизму. Розповів правду про голодомор та сталінський терор. Його приятель, учитель «Бурлака» (з Калуша), влаштував прибулих хлопців до самооборони у сотню «Гонти». Згодом Юрка відізвали у відділ пропаганди, де він невдовзі загинув у Карпатах. Олександр, Павло, Микола та Андрій (земляк та однокурсник Олександра) воювали проти німців разом. Сотня співала пісні на слова Андрія:

*Породила Україна лицарів не мало,
Програміла на Україні воля, та ѹ не стало.
Князі нашої держави, де ж бо ваша слава,
Володимире Великий, Мудрий Ярославе?
Співають гори і ліси карпатські,
Ховають нас всі нетрі вікові
На клич Бандери йдуть полки юнацькі
Нас поять всі джерела лісові.*

Андрій загинув у бою в с. Завадка на Калушині. Миколу послали до школи радистів (в армії був лейтенантом-радистом). Олександра взяли до редакції повстанського часопису. Павло від первого бойового хрещення, коли відбивали в німців Тартак і їхню сотню порятував кулеметник-татарин та сотня «Бея», що нагодилася, весь час не виходив з боїв. В нього на очах у Чорному лісі загинув сотник «Гамалія». У Болехівському лісі Павло воював у відділі «Прикарпаття» спільно з «Сіроманцями» полковника «Різуна». Тоді хороброго і сміливого юнака взяли до Служби безпеки, і Павло з ручним кулеметом супроводив Крайового провідника СБ «Роберта». А коли вирвалися з облави оточеного двома сибірськими дивізіями НКВД Чорного лісу, шість діб супроводив Крайового провідника «Митаря». Довелося й Павлові тимчасово очолювати СБ Войниловського району. У безперервних боях місяцями не роззувалися. Чоботи пріли на ногах. Та голодні й холодні повстанці вірили у волю України.

Під час переходу на Волинь Павло знову стрівся з Миколою. Та незабаром поранений Микола помер у нього на руках. В одному з боїв поранило і Павла. Командир, залишаючи його в надійних людей, наказав, щоб, коли видужає, пробрався додому та створив у Шевченковому краю явку зв'язку УПА. Видужавши, Павло в солдатській шинелі побрів на Схід. Ішов переважно вночі, хоч і мав совецьку посвідку з госпіталю. Із Деражні його супроводив хлопець з хати, де перепочивав. У сутінках степу віддав хлопцеві свого автомата: «Бережи цю зброю. Тобі ще доведеться визволити нашу рідну Україну». Надіятися можна було тільки на свій народ. Повстанці гинули в горах і на полонинах. А десь по столицях загарбники перекроювали планету за новою модою. І ніхто з них не думав помогти повстанцям збросю, медикаментами чи бодай добрым словом. Після сталінсько-гітлерівського терору українську націю зоставляли рабинею імперіалістів.

Усі дороги ведуть до батьківського порогу. Якось перед світанком Павло постукав у рідні двері. Відкрила злякану маті: «Чого ти прийшов?! У сусідів на тебе засада...». Горе затьмарило радість зустрічі. Він хутко зник. Двадцять два місяці переховувався у лісі. Ночував у пушці, лише холоди загонили його до лісничівки, де господарював родич. У лісі знайшов листівку повстанців УПА, які верталися з Холодного Яру. Зустрітися з ними не вдалося. Відвідуючи матір, потрапив до лап чекістів. Слідчий капітан Ушенко відправив його до Київської тюрми МГБ по вул. Р. Люксембург, 16. Півроку тортури у мокрих боксах, де ні сісти, ні випрямитися, не зломили повстанця. Суд довів лише його антирадянські виступи на мітингах, співпрацю з часописами та службу в самообороні. Але не довів боротьби в УПА. Вирок – 10 літ режимних тaborів та 5 літ заслання – почав відбувати на секретному підземному атомному заводі на Уралі. Згодом, як доходяга, був етапований на будову металургійного заводу в Челябінськ. Звідти до Новосибірської пересилки, де працював разом з грецькими капітанами-комуністами. Спокушені сталінським раєм, вони добровільно приїхали... в пекло. Пізніше Павла загнали в ковальський цех Тайшетлагу. Гинув і воскресав у диму без власного імені. На одязі мав лише тавро АО-970. «На волі» потрапив на заслання до Хакасії. Щодня вручну вантажив 15 вагонеток каміння (по 750 кг кожна) і возив на дробилку золотодобувного рудника. Там одружився з Оленою Марцинюк, колишньою зв'язкою УПА. Вона була небогою комсомольського письменника Миколи Островського, але гартувалася як українська криця. Після

заслання обос добралися до Звенигородки під «гласний і негласний надзор». Вона працювала кравчинею, а він – на пошті.

Петро Дужий

І ось стріча з живим побратимом Олександром Постоленком! Той працював у війну в підпільному журналі Проводу ОУН «Ідея і Чин» (ред. Петро Дужий). Воював словом у лісових нетрях, у підземних криївках при свічі. Доводилося долати несподівані переходи, збройно пробиватися крізь кільце енкаведистських облав. Ховатися у ставку і годинами дихати крізь очеретину. Пройшов вогонь і воду, а по війні легалізувався. Вчителював у с. Виграїв на Корсунщині. Одружився з учителькою. Проте чекісти його вирахували і засудили на 25 літ каторги. Конав у глибоких шахтах Воркути.

Дружина відмовилася від нього і сина записала на якогось зайду. Після закінчення покарання хворий Олександр вернувся до сестри в Катеринопіль, де й помер у 1980 р.

Павло активізувався у Народному Русі, в «Просвіті», в Товаристві українських політв'язнів. А особливо в ОУН (в Україні) Ів. Кандиби, виступаючи у Києві на її зборах та конференціях. Його не стало у 2005 р.

Сини Шевченкового краю не забували заклик Пророка «Борітеся – поборете!» Підкріплений їхньою кров'ю і муками у боротьбі за волю України, їхньою незламною вірою в націоналістичну ідею він дістався їхнім послідовникам.

2010 р.

СУРМАЧІ ОУН-УПА

Наша література народжувалася в борні. На дощечках «Велесової книги» закарбовано: «Русичі є сильні... не послабляймося і не дамо землі нашої» (XII ст. до н. е.). А «Слово о полку Ігоревім» оповідає про воїв, що «самі скачуть, як ті сірі вовки в полі, шукаючи собі честі, а князю слави» (XII ст.). Про оборону рідного краю розказують давні літописи та билини. Запровадження нової віри кн. Володимиром Святославовичем дещо охолодило хоробрість воїв. З'явилися переклади з грецької християнські проповіді про каєття, покору, а не про спротив кривді. Душпастири благословляли княжі міжусобиці. Так само й монголо-татарську навалу, і за те хани давали їм ярлики на володіння храмами, монастирями, землями. Історик церкви Є. Голубинський писав про це у XIX ст.: «Літописи не дають права сказати, що наші єпископи виявилися на висоті свого покликання». Відтак московський чернець Олексій став митрополитом Київським, а хан Узбек попередив: «Хто проти Москви, той проти Орди». Лише після розгрому Орди на р. Синюха подільськими та литовськими князями духовність оживилася. Проте Унія Литви з Польщею її пригальмувала. Ніхто не координував душпастирів. Вивчені за кордоном сповідники не творили історію, лише підлаштовувалися під неї. Приміром, відомий церковник Касіян Сакович висвятився на ксьондза. І не тільки він один. Лише козацькі попи та кобзарі зоставалися вірними своєму народові. Після Переяславської Ради духовність набула стихійності. Українські священики-літератори «за ласощі та прихоті мирській» навчали царських (а не гетьманських) дітей, християнізували Сибір. Архієпископ Феофан Прокопович прославив царя Петра I-го за перемогу під Полтавою і за те отримав від царя посаду очільника Московського св. Синоду. «Українську духовну освіту приєднано до Московської» (І. Огієнко).

Замісто запроданців нація народжувала праведників. Мандрівний мислитель Григорій Сковорода боронив мораль предків, виступав проти кріпацтва, за відновлення козацтва. Його поезію московські лакеї замовчували. Він повчав: «Пізнай себе!». Хто ти і для чого? Чому і хто перешкоджає тобі на рідній землі будувати свою хату? Бережи свою правду для правнуків!

Громовою блискавкою осіяв шлях нації Великий Кобзар. Як писав Є. Маланюк, «він, ким зайнялось і запалало». Його сяйво зату-

ляли царські держиморди, затіняли більшовики, а зараз демолібрали. Вони підсаджують на постамент сталінських акинів, висвячують спеців, які вміють «підставляти ліву щоку». Замовчують співців визвольної боротьби.

Важко народжувалися пісні за ворожими гратами, а ще тяжче під прицілом нападника. Однаке відвертою і мужньою піднялася поезія УПА. Скорострільними чергами били вірші повстанських поетів. Тепер «самостійна» Україна намагається їх забути. Укрсучлітература за роки «незалежності» посунулася аж ...до базарного майдану. Українство за формулою і змістом черствіє і знесилується. Хіба такі аморфні цеглини придатні для розбудови держави? Її засновниками чомусь вважають шістдесятників. Та не жертви ГУЛАГу, а «героїв» горбачовської «перестройки». Ті, що «дихали Леніним» і по-комуноправославному «діяли і вірили по Леніну». Отиралися біля Кремля, як біля ковбасні, і хапали кинуті їм кості на лету. Дехто з них при розвалі СССР проголосував проти суверенітету України

Юрій Липа

і став її «героєм». Вони й свій Рух розвалили, коли він відслужив підніжкою для посткомуністів. У тих «корифеїв» не вистачає аргументів проти українського патріотизму, і свій дах вони криють «коханним літературним матом». Задля позакласного читання? Вони не відстають від інтернаціонального постмодерну, від збоченських шоушопів з вересклівими «звійздами» та діскжеями. Про таких письменник Ю. Гудзь писав: «Шістдесятники – колишня радянська вивіска, під яку тягнути усіх, хто так чи інакше перебував в опозиції до режиму. Вони евтушенки, вознесенські, коротичі... допомагали режиму обдурювати Європу і Америку щодо так званого «соціалізму з людським обличчям» («Сучасність». – 1995. – № 4).

Справжні Герої України, поети УПА, не кланялися перед будь-якими окупантами. Повстанців захищали смерекові гори і предківська земля. Благословляли на праведний бій сиві батьки з матерями. Зігрівала їй годувала рідна хата. Після проголошення незалежності твори сурмачів УПА прояснили літературознавці Тарас Салига, Богдан Завадка, Анатолій Бедрій, Володимира Сеник та ін. З часом наші часописи почали замовчувати поезію УПА. Поет Юрій Липа дорівнював її до діаспорної:

*Mи – Нація, Сузір'я мільйонів!
Ми – серце воль.
Ми буйна кузня сили...*

Пояснював країнам: «Власний терен, власна Місія і почування нехіті до чужих – ось що є найпевніше в окресленні слова Нація... Ми були і є автохтонами на своїй землі не тільки від VI віку по Хр., але й від неоліту, тобто не менше 5000 літ». На його переконання, «давні національні міти є основою для сучасних ідей Нації» (Ю. Липа. Бій за українську літературу). Лікаря УПА Ю. Липу вбили енкаєдисти 21 серпня 1944 р. Він заповідав молодшим сурмачам УПА:

*Вознесіть знамено святого великого Краю...
Це твоя корогва, Україно, наді мною клекоче...
Йди без вагань і без схібу і вдар там, де треба.*

І вони почули.

Знаний ще з 1930-х років поет Михайло Дяченко народився 22 березня 1910 р. в с. Боднарів Калуського району на Станіславщині в селянській сім'ї. Після сільської школи хлопець закінчив гімназію. Його старший брат Микола після Львівського університету та Української Господарської академії в Подебрадах (Чехія) працював агрономом у Станіславі. Активіст підпільної ОУН Микола став після смерті батька опікуном молодшого брата Михайла, який вчився тоді у Львівському університеті. Потім Михайло став директором районної молочарні і з допомогою «Просвіти» випустив свою першу збірку поезій «Іскра» (Станіслав, 1936) та п'єсу «І звідки те взялося» (Львів, 1938). Брат Микола тоді сидів у польській в'язниці, і Михайло залучився в роботу ОУН (псевдо «Гомін»).

На початку війни Михайла призначено провідником референтури пропаганди Карпатського краю. Він очолив у 1944 р. редакцію підпільного журналу «Чорний ліс». Його вірші публікувалися в підпільних часописах «За Україну», «Лісовик», «На чатах», «Шлях перемоги» та у збірках «Хай слава луна», «Протест», «Із днів боротьби» під псевдонімом Марко Боєслав. Закликав друзів: «Поете, батьків заповітам будь вірний! Ти раб – чи Вітчизни новий трубадур?» Відкидав брехню совєцьких борзописців про «співпрацю» УПА з німцями:

*З Гітлером ми не братались –
Народу гризла нам печаль:
Німоту кляту ми карали! –
За нас говорить слава й стала!*

За публіцистичну діяльність його нагороджено Срібним Хрестом ОУН за заслуги. Працював в криївках, де:

*Широкий світ – нема, де стати...
Низенькі нари – от і все...*

Підземним вулканом кипіла воююча Україна:

*Та їй тут в землі нема спокою –
Кремлівський кнур всю землю зрив,
О весно, швидше кліч до бою –
З нас близне бойовий порив...*

Не стачало часу для шліфування рядка, для метафор. Уся увага до небезпеки, до атаки, до тріскутоу бою...

У лютому 1952 р. біля с. Дзвеняче Богородчанського району зрадник виказав енкаведистам лісову криївку. Там боронилися сім Михайлів, серед них і Дяченко-Боєслав. Билися до останнього набою. Їхні голоси, виразніші за постмодерне белькотіння, мають тепер зазвучати із шкільних підручників, як взірці патріотизму. Їх закарбував Марко Боєслав (*Володимира Сеник*. Герой, повстанець і поет // «Державність». – 1993. – №2).

Героїка боротьби також загриміла і в поезії Мирослава Кушніра (*«Луня»*). Народився у с. Божків на Бережанщині 30 березня 1922 р. Належав до Юнацтва ОУН. Творчості вчився в Є. Маланюка, П. Тичини, В. Сосюри, Ю. Липи, О. Ольжича, О. Теліги. Розумів: «В нищню добу, добу нервів, писання – це велика сила... Я сідаю тоді до писання, і сірі строфі рівного письма зароджують у мені дивну міць і стійкість». У листах до друзів та до нареченої Дарини Вергун-Саєнко, яка півстоліття переховувала його листи і чотири зшитки з віршами (150 шт.), поет закликав вояків УПА до наступу. І сам не виходив з бою. Оточений енкаведистами у криївці біля с. Дубча на Закерзонні в листопаді 1944 р., він не здався, а підрівав себе гранатою. Передбачав: «Але хто жити вміє – вміє і вмирати прощанням зброї, гострим і стальним». Прожив лише 22 роки і загинув відважно, а блудливі бутафорські «герої перестройки» будували собі кар’єру на зраді. У Львові 1994 р. збірку М. Кушніра «Слова із книги бою» видали його однодумці – поети І. Калинець, І. Малков, В. Неборак. Заповідав наступникам:

*Твій пролом
Чіткішим буде від сонета
І більш незрушним від октав.
Не букв рядки, а кулеметом
Ряди ворожих трупів став.*

Підтримували бойовий дух повстанців і поети, народжені Наддніпрянчиною. Ті, що вижили в Голодоморах. Не загубилися в кривавій імлі комуністичних репресій. Петро Василенко («Гетьманець», «Полтавець», «Волош»), який народився на Полтавщині, звертався до Матері України:

*Усім жахом Базару, Полтави і Крут,
Страшним рабством і кров'ю Петлюри
Ти мене обернула у месницький Бунт
В світлий рокіт крилатої бурі.*

Він редактував видання ОУН-УПА, видав власну збірку «Мої повстанські марші». Його герої клялися визволити українську землю від усіх окупантів. Присягали на вірність побратимам по зброї до останку. Таким він і загинув у червні 1946 р. у бою проти польського збільшовиченого війська на Закерзонні.

Під псевдо Санжара просурмив клич тривоги ще один наддніпрянєць. Народився у с. Санжарівці Запорізької області 1923 р. Родина втекла від голоду на Донбас, де він закінчив школу. На фронті 1941 р. був нагороджений за відвагу. Спізвався з оунівцями і став до лав УПА. Його пісні співали повстанці:

*Вставайте до бою, брати, груди в груди
З низин до карпатських висот,
Хай трупами ляжем, а волю здобудем –
Не раб український народ!*

Кожний повстанець, як і сам поет, був переконаний:

*Воля, добробут людини – основа
Моїх стремлінь, в них життя моого зміст,
Душу мою розривають три слова:
Я – українець, націоналіст.*

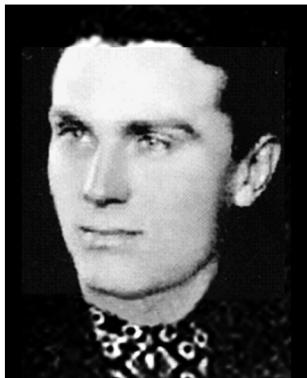
Двічі поранений Санжара по війні боровся у підпіллі. Коли розконспірувався, то в Одесі його заарештувало НКВД. Засуджений на 25 літ, він у Мордовському Дубровлагу гуртував однодумців до втечі або повстання. Потім потрапив у лагпункт на будівництво нафтопереробного заводу. Там з друзями випускав підпільний часопис «Голос нескорених» (вийшло 15 чисел). окрім дописів зеків, публікувалися вірші Санжари, Заграви, Бурі, Тирси, Беркута. Юначи випускали й рукописні конспекти з історії України та ОУН. Санжара писав:

*Хай псом я здохну під парканом,
Як гадина під шинами коліс,*

*Коли пробачу я тиранам
Хоча краплину українських сліз!*

Дух Кобзаря невмирущий. В УПА воювали хлопці із Звенигородщини – із Шевченкового краю.

Журналіст Йосип Позичанюк народився в с. Польове на Поділлі в 1918 р. Від 1939 р. вчився на журналіста у Львові. Вступив до підпільної ОУН. Згодом належав до Уряду Я. Стецька, заарештований німцями у Похідній групі, втік з Освенциму. Він, полковник УПА («Шугай», «Стожар»), був головним редактором підпільних видань. Воював пером та автоматом. Член Української Головної Визвольної Ради. У грудні 1944 р. біля с. Юшківці на Львівщині потрапив у засаду НКВД, коли йшов на зустріч з командиром УПА Р. Шухевичем, і загинув.

Йосип Позичанюк

закінчення педтехнікуму вчителював у Юхнівській семирічці Миронівського району, віршивав. Про його поезію доброзичливо озивався В. Сосюра. Під час війни потрапив в оточення, вернувся додому. Викладав українську мову та літературу у школі с. Самородня. Працював у редакції часопису «Корсунські вісті». Відступив на Захід, де потрапив до Української Національної Армії генерала Павла Шандрука. По війні опинився в англійському полоні. Йому вірили вояки УНА:

*Під стяг синьо-жовтий ми ставали в лави
Із Хусту й Кубані, Стрия і Полтави.
Одна в нас Вітчизна – ми кровні брати,
Один і тягар нам судилося нести.*

У Лондоні А. Легіт перекладав поезію В. Шекспіра, Д. Байрона, Д. Кітса та білоруських поетів. Вітав вихід України з совєцької імперії: «Наша держава вже скоро встане свободна, соборна. Слава Вкраїні! Хвала!» Писав:

*Я не хочу ні грошей, ні слави,
Однієї бажаю заплати,*

*Щоб на землях мосії держави
Заспівали ту пісню дівчата.*

Він активно працював в українських організаціях Британії. І коли переїхав на Батьківщину, таки почув ту рідну пісню, на жаль, пригальмовану маскультурою. Дійсність його розчарувала недосконаловою незалежністю. Через два роки він у м. Києві відійшов в інший світ. Він завжди боровся проти зла за рідну правду.

Менш відомими зосталися поети УПА Павло Євтушенко (зб. «Ультрамарин і бронза», Марта Гай (зб. «До зорі»), Степан Хрін (зб. «Зимою в бункері»), Іван Хміль (зб. «Гомін Полісся», «Іду з тобою») Дмитро Грицько (зб. «Вчора-нині-завтра») та ін. Компартійні богдихани боялися оновлення поезії УПА як кулеметного вогню. З Жовтневецької школи Куликівського району Львівщини у 1954 р. за повстанські заклики розстріляно поета-школяра Ярослава Литвина. Влітку 1956 р. повторно на 12 літ каторги кожного засудили: Я. Гасюка та В. Леонюка за випуск оунівських листівок та підпільного журналу «Відgomін». Девізом у журналу були рядки:

*Смертні ми люди та справа безсмертна.
Віримо в святість її.*

Слава Героям – Поетам УПА!

2011 р.

СУРМАЧ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

(Герась Соколенко)

Геніальні поети народжуються не часто. Їхній голос, як спів слов'яни, природний, невимушений, звучний відразу задаровує слухачів. Непідробна щирість почуття, вольовий поклик звути за собою. І розкрилють овиди рідного світогляду якнайширше. Таким поетом народився Герась Соколенко. Задушевний і незламний, як Тарас Шевченко. Відвертістю подібний до раннього Павла Тичини, згодом зламаного владою червоного Кремля. Відвагою – до вічного козака Євгена Маланюка, що так само вправно володів пером, як і шаблею. Світ мало знає таких войовничих співців-патріотів. Викормлені радвладою лірники, не переймалися національною визвольною боротьбою українського народу. Так, як, скажімо, у поезії Віктора Гюго, окрім любові, звучить французька сила духу. Відчувається гордість за свій край:

*Я імення Франції шептав, і, на мій подив,
Блід іноземець, як стіна...*

Він славив героїв свого народу:

*Й ніщо вже не зіltre імення й славу,
Що написали ви мечем...*

Вірив у призначення співця. «Ганьба поетові, що з бою тікає по тай стороною, німий од грому і вогнів». Відтак своїм палким словом Гюго заслужив почесних відзнак і слави. А чи багато хто чув за роки нашої незалежності поезію Герася Соколенка?

Його слово вразило мене о тяжкій порі. Щойно ми з побратимом-однокласником утекли з оstarбайтлагеря військового заводу м. Фаррель, що поблизу Данії, і невдовзі потрапили до лап гестапо. Боксерські допити у тюрмі м. Клоппенбурга виснажили нас украї. Згодом нас доставили до ослагеря цегельні с. Шарреля. Поставлений до роботи у кар'єрі, я не встигав наповнювати вагонетки в'язкою глиною. Майстер підганяв мене лопатою, як «саботажника, втікача, бандита». Після 12-годинної каторжної праці я ледве дійшов до лагерної штуби.

А там на столі – небачений журнал «Дозвілля». Відразу в очі впали рядки Герася:

*В золотому ореолі
Ти живеш віки,*

Герась Соколенко

Спиридон Довгаль

Петро Ротач

*Бачу я, як мчать у полі
Буйні козаки.*

Як просто і сердечно! Мою душу відпустив відчай. Я знову відчув себе юним і дужим. Так до України промовляв її син. Не подібний до звихнених на футуризмі більшовицьких байстрюків. Як той, самозакоханий Михайль Семенко, що пробував затінити Святе Письмо Тараса власним недолугим «Кобзарем». Як Гео Шкурупій з барабанним дробом верлібру, як закоханий у чекістів Нік Бажан.

На чужині сильніше відчуваєш втрату любої Материзни. Поезія Герася стукала не тільки в мос зболене серце. Чувся про боєвий чвал коня юного сурмача. В очах остарбайтерських побратимів стримано бриніли слізози. Хотілося дізнатися, хто він? Хто допустив його клич волі до нас?

Як виявилося, відкрив шлях Герасеві до журналу «Дозвілля» редакторSpiридон Довгаль. Колишній сотник Вільного Козацтва з Носівки, що на Чернігівщині, не випускав шаблі з рук, доки боролася УНР. За Збручем сотник потрапив у польський табір для інтернованих козаків. І замісто шаблі взяв перо. Його гарячі слова з'являлися в часописах «Український сурмач» та «Залізний стрілець». Незабаром генерал-хорунжий Юрко Тютюнник залучив сотника Довгала до політичної референтури Партизанско-Повстанського штабу у Львові. Після невдачі походу на Вкраїну і трагедії під Базаром сотник пробирається до Чехії. Там навчається, творить і продовжує боротьбу. Потім редактує журнал «Вперед» на Закарпатті, а після падіння Карпатської Січі переходить у Німеччину. Діячі УНР шукали там нові можливості бороть-

Олекса Варетенченко

Ганна Черінь

Леонід Лиман

би за самостійну Україну. Сотник редактує там журнали «Сяйво», «Друкар» і, зрештою, після німецької тюрми – журнал «Дозвілля». Це не розважальне видання для оstarбайтерів. Він перетворює поступово його на трибуну для майбутніх ко-заків, спраглих національної «Просвіти». Вона може створити сотні куренів, кошів хоробрих борців за Україну.

У «Дозвіллі» публікувалися й письменники еміграції. Зокрема Є. Маланюк, Л. Мосандз, Ю. Клен, М. Орест. Війна вихлюпнула нову хвилю талантів. Дописувати до журналу почали Яр Славутич, Олекса Веретенченко, Михайло Ситник. А з-поміж молодших відразу виділилися щирістю Герась Соколенко, Леонід Полтава, Петро Карпенко-Криниця, Леонід Лиман, Андрій Легіт. Редактор гуртував літературний штаб. Допоміг вирватися з оstarбайтлагеря поетам Василеві Онуфрієнку, Всеволоду Біленку, Ігореві Костецькому і взяв їх до редакції «Дозвілля». Згодом журнал охоче друкував твори початківців Петра Ротача, Йосипа Дудки, Ганни Черінь та автора цих рядків. Довгаль перезнайомив нас заочно. У моєму листуванні з Біленком ми один до одного зверталися «Молодий козаче!». П. Ротач листувався з Г. Соколенком. Редактор не зміг його визволити з оstarлагеря в Ганновері, бо той двічі втікав. Вперше, з німецької тюрми в Шепетівці і переховувався в Уласа Самчука, вдруге, з по-тягу до Німеччини.

Герась Соколенко остерігався за псевдонімом з маминого прізвища (батькове – Шмігельський), бо з перших днів війни ввійшов в українську націоналістичну визвольну боротьбу. Народжений у селі

Андрій Легіт

Леонід Полтава

Улас Самчук

Михлі на Шепетівщині зростав серед гарної загадкової природи і прадавніх звичаїв. Складав вірші і вправно малював. Волинська сторона єднала греко-католицьку Галичину з православною Наддніпрянщиною. Збирала до себе людей чесних і працьовитих, зокрема, чехів та словаків. З відомих у німецькому фольклорі «наймитів Михелів» вони ставали заможними господарями і вірними борцями за волю своєї рідної України. Гартований у тих лісах витав дух Лесі Українки, линули співи Мавки та мелодія сопілки Лукаша. Той край був не тільки колискою поетів, але й УПА. Герась стверджував: «Вже новими піснями звучить моя Волинь... Бадьорий сміх лунає повстанців молодих». Відчував рух жорстокої доби, коли виникала реальна змога здобути волю. У кривавих трагедіях війни, у спалахах багряних заграв нація не поникла тілом і духом. Вона виборсувалася з тенет червоних і коричневих окупантів. Хотіла жити за своюю правою. Поет відчував глибинні порухи її душі:

*Не знаю я, що доля стеле,
Та хай не смерть і не відчай.
Вже прокідається мій Велет –
Мій Український Рідний Край.*

Природно, що закоханий русяви юнак оспіував також «синь очей під шовковими віямі», «кучері твої, голубу хустину й плаття голубе». І синівську любов, запевняючи «Ти узнаєш, що син твій, поет, Взяв меча і пішов у повстанці». Його зачаровували краєвиди рідної сторони

*Іду, іду в загравах
По огнених путях –
Закоханий у трави,
У грози і в життя.*

У вірші «Гімн молодих поетів» він висвітлив основну мету свого пригнобленого покоління – визвольну боротьбу:

*Ми закохані в музику грізну
Маршів бою і громи пісень,
Наша юність палка й огнебризна
Над знаменами сонце несе.*

Тому в його душі народжується «Балада про триста мечів», де «юний лицар встає із мечем, його клич пробива далечінь». А ще вірші про капітана корабля, в якого

*Кермо держить рука,
У нас безжалісні серця
І молодість палка.*

Романтика безперервної Української Революції пронизує всю його творчість вічним світлом провідної думки:

*Ей, ви! Відчиняйте двері ці
Революційним вітрам:
Америка – Америці,
а Україна нам!*

Від перших днів зміни окупації совєцької на німецьку вірші Герася появилися у місцевих часописах «Заславський вісник», «Волинь», «Дорога», «Малі друзі» «Орлена». Сповнений сподівань на краще, він активізувався як громадянин. Відважний і діяльний, шукав побратимів, налагоджував зв'язки з літераторами. Новеліст Аркадій Любченко згадував, як Герась привіз йому до Києва листа від Уласа Самчука. Перевтомлений тюремними поневіряннями і мандрами юнак у поношенні вдяганці радий був помогти літераторам. Вони будили дух нації.

В остатбайтлагері міста Шопеніц у Сілезії Герась працював на цегельні. Там легкої роботи не буває, лише каторжна. Знаю з власного досвіду, бо «моя» цегельня в болотах Фрисляндії диміла в три зміни. Герась зумів пристосуватися до режиму. Доброзичливий і відважний, він користався дозволом адміністрації відвідувати друзів. Навіть добрався до Ванзее під Берліном, де побував у гетьмана Павла Скоропадського. Там завше знаходили підтримку і пораду та ще й гостинні обіди қраїни-остарбайтери, незалежно від їхніх переконань. У редакції гетьманського часопису «Українська дійсність» працював визволений гетьманом з берлінської в'язниці поет Леонід Полтава. Під кінець війни Герась часто бував у Катовіце. Мав там друзів, певне, зі Спілки Української Молоді ОУН.

Фронт швидко пересувався. Герась потрапив до совєцької армії – мобілізований польовим воєнкоматом до штрафного батальону. Звільнених остарбайтерів відразу гнали без підготовки на передову. Поет Герась Соколенко загинув 20 лютого 1945 р. і похований в с. Борау.

Я теж було добрався до Плауена, але редакції «Дозвілля» там на Бангофштрассе вже не застав. Звільнену Саксонію американці несподівано передали союзникам. І я опинився в совєцькій армії. Відтоді слід Герася для земляків загубився. На київському симпозіумі Голодомор-33 у 1990 р. поет Яр Славутич розповідав мені, як він з Леонідом Полтавою збирал опубліковані вірші Герася та видав з друзями його збірочку «Твори поета невідомої долі» (Нью-Йорк–Філадельфія, 1981). Укрсучлітература «не помітила» творчості самобутнього національного поета Герася Соколенка. Що котиться? На майдані коло церкви демократ ганьбити демократа як брата. У шкільних підручниках гуляє дебільний жук Франца Кафки з людською душою. Наши видавці втішаються мільйонними накладами «Гаррі Поттера» українською мовою. Того вихованця потерпачі канонізують Месією майбутніх державотворців України?! Не чути голосу Герася Соколенка на вертепних майданах. А його патріотичній ліриці чільне місце насамперед у «Букварях» та «Читанках». У літературних збірниках замісто опусів постмодерністських жебраків.

Без вуглового каменя патріотичної азбуки не можна збудувати справедливої держави. Вслушаймося в тривожний голос сурми романтика Герася Соколенка. Він кличе українську Націю до єдинання. У тому запорука її волі і життя. Чуєте?

2009 р.

НА ГОРОДІ БУЗИНА, А НА ПАРНАСІ ДЯДЬКО

Розпочата виступом В. Белінського проти Т. Шевченка руйнація української національної літератури не припинялася. Продовжив її М. Драгоманов: «Кобзар»увесь, як він є, не може стати книгою ні цілком народною, ні такою, яка б цілком служила проповіді «нової правди» між народами» (М. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. К., 1970). Потім, окрім московських шовіністів, до трагедії Розстріляного Відродження доклали рук і земляки-марксисти. А вірнопіддані компартії совєцькі письмаки своїми творами постійно «відстрилювали» український націоналізм. Дивує те, що естафету від них перехопили деякі «патріоти» діаспори, зокрема мовознавець Ю. Шевельов. Можна по-різному оцінювати того професора, який не зумів визволити свого студента О. Гончара з німецького полону. Як гадаю, так само і член ЦК КПУ О. Гончар не порятував би свого професора, коли б той потрапив у зону ГУЛАГу. Їх розмежовували не тільки обставини, але й світогляд.

Відразу після війни Ю. Шевельов почав збирати українських літераторів на чужині до Мистецького Українського Руху. Викрадений поетами Л. Полтавою та Л. Лиманом з совєцької зони окупації український шрифт, що належав націоналістичному журналові «Дозвілля», знадобився МУРОві для видання журналу «Арка». Вона відкривала письменникам-емігрантам шлях в коло європейських культур. Ю. Шевельов з У. Самчуком, І. Костецьким, І. Багряним, В. Домонтовичем та ін. перешиковували ряди борців проти комуністичної ідеології. Однаке внутрішні незгоди, без яких наша спільнота ніде не може обйтися, та можливість вийти до стабільних США пригальмували МУР. За океаном Ю. Шевельов ще боронив український національний дух, не зловживаючи чужою термінологією, модною в нас донині. Та з часом він став звеличувати «універсальну людину» і вороже поставився до українського «провінціалізму та обмеженості». Його літературними родичами зосталися космополіт-модерніст І. Костецький та французький комуніст Л. Арагон, «речник класової боротьби і роз'єднаності нації на ворожі тaborи» (у нас такий розкол триває донині). Шевельов згадував: «Я ніколи не був запекло-фанатичним «вісниківцем» («Сучасність». – 1993. – № 4). Хіба не розумів, що пацифікація завше призводить до поразки?

Відтак в огляді діаспорного українознавства проявилася світоглядна метаморфоза професора. Він негідно репрезентував рідну літературу перед інтелектуалами Заходу. Не звеличував мистецькі та ідеологічні здобутки авторів. Таким чином знайомив з нею й читачів вже незалежної України. Захоплювався М. Драгомановим, що жебрав у цару:

*Гей, українець просить не много:
волі для люду і мови...*

У листах до Гольштейна писав про політику у своїх 46 літ: «...Не розумію, що я робитиму. Мені здається, що я свою службу скінчив». Той «патріот» зневажливо ставився до нашого письменства: «Література класиків холопська супроти Біблії...». А Шевченко?

Шевельова не бентежили криваві герці гладіаторів духу проти звірів тоталітаризму на арені всесвітнього Колізею. Може, він не знов нічого про Соловки і Колиму, про Воркуту і Мордовію? Він заходився принижувати нашу національну літературу бульварними засобами. Безсумлінно ганьбив її каменярів базарними плітками, приміром, про закоханого у Лівицьку-Холодну поета Є. Маланюка або про Д. Донцова і О. Телігу. В ідеолога національного визволення Донцова бачив «брак етичних критеріїв у його журналістичній поведінці» та вульгаризм і спрошенство. Може, професор у своїх філологічних дослідах досяг важливості ідей Донцова? Замість того, щоб підставити плече тезам ідеолога, прямолінійним, пробоєвим, без хитромудрих вивертів, він ставив піdnіжки. Знехтував ОУН-УПА, які кривавилися в боротьбі за незалежну Україну і воліли б мати бодай моральну підтримку світу. Та він не став посланцем правди повстанської. Натомість спотворював образ Донцова як «людини самовпевненої, самовдоволеної, але неглибокої і неоригінальної». Готовав і в діаспорі його працям потрібний Кремлю клімат нетерпимості і замовчування. І Маланюка принижував до рівня «дорослої, вередливої, зіпсованої дитини». Для нього «Теліга в Українстві була неофіткою, відчувала це і намагалася надолужити свої «недоробленості» запалом, упертістю...». Бруд, вилитий Шевельовим на чин справжніх Героїв України, нічим не виправданий. Вражає його вульгарність: «В закоханні Олени Теліги в немолодому, невродливому, цинічному й неглибокому чоловікові могли якусь ролю відіграти її туга за незнаною, а такою, здавалося їй, чарівною Україною» («Сучасність». – 1993. – № 6). Як видно, для пасквілянта Батьківщина ніколи не була чарівною. Ось такі він творив «аналізи» – чужинцям на глум, а землякам на зневіру. Що спричинило діаспор-

ного схимника-чорноризця на такі напасті проти еліти української культури?

Холостяцький целібат чи творча імпотенція? Може, бажання від хреститися від воза, якого намагався колись тягнути разом з лебедем та щукою? Чи сліпа віра в глобалізацію культур? Мав змогу об'єктивно оглянути й популяризувати доробок Донцова, Маланюка та ін. А не висівати сумніви, придатні лиш для капеесесного збірника «на посту Я. Галана». Заповзятий руйнач ширив почуття меншовартості в заблуканих у посткомунівській пустелі творчих душах. Каркав: «Картагена нашої провінційності мусить бути зруйнована». Або: «А нам і не ми знайдемо свій ритм у нашу функційну добу, або нас не стане». А нам і не потрібно міняти свою «провінційність», скажімо, на латино-американську. Мусимо далі у власному ритмі та стилі розвивати свою самобутню традиційну літературу, започатковану праукраїнською міфологією ще в кам'яному віці. Її прийдешнє визначають не постмодерні шоу-підтанцьовки під тамтами, а козацькі голоси боротьби, кохання, праці та свободи. Наша правда у молодих закликах до зміцнення незалежної української держави.

2009 р.

ЛІТЕРАТУРА НЕ БЕЗРІДНА

Міти визрівали в душах з кам'яного віку, як молитва (Коляда, Купайло та ін.). Люди виголошували подяки божествам і духам за вдале полювання і риболовлю, за теплу світлу днину, за дарований вогонь і воду. А ще прохали уберегти силу ловців, відвернути бурю з громом, діждатися новонароджених оборонців та продовжувачів роду-племені. Генна пам'ять про їхню хоробрість проявлялася крізь віки. Вроджені і набуті в родині вдача і світобачення розвивалися разом з душою і тілом, оберігалися і вдосконалювалися. Той спадок пошановують донині, не зважаючи на заклики своїх і двоюрідних асиміляторів. Критик Ю. Шерех волов: «Картаген нашої провінційності мусить бути зруйнований» («Сучасність». – 1994. – № 9). Тобто мав на увазі нашу традиційну духовну культуру, по-комуністичному прозвану «шароварчиною», «хуторянством», «просвітянством» і т. д. Це всі ті цінності, на яких донині тримаються підмурівок української нації. Подібні істеричні запрошення до роззброєння чути саме тепер, коли підмурівок дав тріщини і його треба зміцнити. Звинувачення в провінційності нашої духовності безпідставне. Адже «шароварщина» запанувала ще за князя Київської Русі Святослава Хороброго і переможно гриміла козацькими степами та гайдамацькими дібровами. Потім збудилася в період УНР та ОУН-УПА. Наше «хуторянство» годувало всю Європу, коли Річ Посполита вивозила туди чумазькими валками пшеницю. А згодом ще й відсталу Московщину. Духовний «хліб» теж сходив в обставинах, коли П. Куліш заходився записувати геройку рідного народу. А де в «цивілізованому» світі появився такий будитель нації, справедливий велет, як Тарас Шевченко? Вогонь його душі подосі не можуть загасити еквілібрісти постмодерн, хоч і стараються. Так само, як і запізніле «просвітянство» наших запізнілих класиків. У Галичині воно розквітало аж до Другої світової війни всенародним університетом історії та культури рідної землі. У XIX ст. з сутінків Європи повіяло привабливою ідеєю утопічного соціалізму. Хто ж відмовиться від «свободи, рівності й братерства», хоч вони й закінчувалися паризькою гільйотиною або московською плахою. З України завше рекрутували гарматне м'ясо для розширення імперії. Соцреволюція і громадянська війна тут дозріла до абсурду. Понад 100 тисяч українців воювало а армії УНР, Близько 120 тисяч їх билося в Селянській Повстанчій Армії анархіста Н. Махна. 80 тисяч

мобілізовано до Красної гвардії, дещо менше до Білої гвардії ген. А. Денікіна, 60 тисяч служило у гетьмана П. Скоропадського, декілька корпусів мала УГА, корпус кубанців був у ген. О. Шкуро. У чому був смертельний гріх? Українці воювали між собою. Вбивали своїх батьків та братів на радість ворогам. Епілогом кривавої Вандеї виявилася відчайдушна самознищувальна різнопартійна отаманія 1919 р. Потім стрілялися більшовицькі наймити окупантів – українські боротьбисти та укапісти. Україну нещадно визискували, хто не лінувався. Ешелони з добром гуркотіли до Німеччини, Польщі, Росії, згодом – до 3-го Рейху. Такого самогубства не знали інші нації. Трагедія продовжилася «мирними» голодоморами, репресіями, війнами. А якби нація об'єдналася, то втримала б власну державу. До цього була не готова інтелігенція. Не встигли нечисленні самостійники.

Національна ідея у галицьких літераторів розвинулася як спротив полонізації, онімечченню, мадяризації та московофільству. М. Драгоманов успадкував архів О. Герцена і намагався прищепити соціалізм І. Франкові. Проте той передбачив соцідею: «Народна держава стала би величезною народною тюрмою» (І. Франко. Що таке поступ? – 1903 р.) і пристав до боротьби Січових Стрільців за незалежну Україну.

Етнографічні Громади Наддніпрянщини теж були засмічені суржиком соціалізму. З-поміж них лише «Братство тарасівців» згуртувалося в націонал-самостійницьку партію. Проте соціалісти Центральної Ради (українські, російські, польські, єврейські та ін.) не допустили самостійників до керма УНР.

Ідеологічні перетворення початку ХХ ст. призвели в Україні до впливу європейського літературного декадансу. Появилися у творчої інтелігенції новації. Однак галицькі модерністи не заперечили свого традиційного письменства. У трагедії стрілецького поета В. Пачовського «Сон української ночі» (Львів, 1903 р.) виразно виділявся світогляд засновника Революційної Української Партиї М. Міхновського. Застосовуючи різні методи художньої творчості, львівські молодомузівці не змарнували святого призначення Слова – патріотизму. Так само робили їхні попередники – сусіди младочехи біля свого журналу «Слов'яни», сербського «Стража», хоч їх намагався посварити між собою царизм. Хорватський поет Гранілович, щоб протистояти Австрії, радив: «Потрібна свіжа кров, нове діло» для посилення національно-визвольного руху. Молодомузівці більш енергійно продовжили діяльність галицького

журналу «Матиця» з чітким орієнтиром політики самостійності України.

А ось у наддніпрянців модерн виявився іншим. Українська літературна організація футурістів «Нова де-Генерація» заснувалася під впливом московських шовіністів футурістів В. Хлебнікова, Д. Бурлюка і В. Кручених. Українські футуристи М. Семенко, Н. Бажан, О. Влизько та ін. не вписалися у самостійницьку визвольну ідею. Мало того. Їхній лідер М. Семенко став примітивним блазнем, вивищаючи себе в «Автопортреті»: «Хайлъ сeme коми. Ихайлъ ко-хайлъ альсе комих». Інші «хутурісти» вростали в агітлітературу ради-влади. Хоч розуміли ситуацію:

*Направо Польша,
Наліво Москва,
Заблуделася
Серед трьох сосен
А просто – шибениця,
Українська душа.*

Гео Шкурупій, 1928 р.

А Нік Бажан відверто виступив проти української національної культури. Нахабний літпролетарій топтався по нещасному кобзареві, бажав йому вмерти під тином (поема «Сліпці»). Тому кобзареві, який ходив у походи з козаками, а потім по села, оспівуючи геройку захисників рідного краю. Поет зневажив того кобзаря, яким Т. Шевченко назвав Біблію українського народу. Футуріст-марксист нарекав. Невдовзі чекісти зібрали з'їзд кобзарів у Харкові і більшість із них розстріляли. Окрім Семенкового фальшивого «Кобзаря», під тином літератури покинуто ще два такі пасквілі пристосуванців до будь-якої влади, не поганьбовані такими ж хитроспинними критиками-скоморохами.

Камо грядеши?! Куди ведуть поводирі наших молодих постмодерністів? До якого священного парадизу? В їхніх утворах нема національного колориту душі, ні виднокраю. Лише похмуре сум'яття безпутства. Ще вчора вони зганяли юрбу у «великий совєцький народ», а тепер зливають в інтеркосмічну отару. Що воліють зліпити? Азіатсько-Хозарський Ренесанс М. Хвильового чи планетарний бедлам, за яким поездівчатка тужать: «Умрем не в Парижі»? А може, сподіваються втрапити на легкі хліба невільницької Кафи?

Котрій український патріотичній книжці створено сприятливі умови? На конкурс «Коронація слова» плавом пливуть детективи, еротика, фантастика. Назви відповідні змістові: «Містраль»,

«Жетон», «Ініціація», «Пацюкоїд», «Егоїст», «Забави в поті та крові», «Теорія тероризму», до практики зостається крок. Скоро будемо балакати суржиком інопланетян. Талановита молодь іде за видимими дорожковазами. Куди? Де ж книги про національно-свідомого будівника держави? Де фольклор, пізнавальні та високоморальні твори? Зате тішимися тим, що «Гаррі Поттер» видано мільйонним накладом. Потерчата космосу не вбережуть України від несподіванок. Маскультура закриває реальний світ від читачів телешоу-шопами. Неопостмодерністи, зневажаючи свій селянський корінь, збирають сюжети по сміттярках. А життя не забава, а досвід попередників. У жорстокій дійсності перемагають люди з ясною метою і невтомним чином. Ми інакші від інших і тому дивимося в довкілля з висоти своїх мук і перемог. Так, як предки, що все пережили і заповіли нам бути монолітними. Кожний талант має притаманне тільки йому світобачення, власний стиль, манеру, ритм, інтонацію тощо для творчості. І в цьому його новаторство, нажите на цій чорній землі здобутків і втрат. Не варто приміряти на себе латиноамериканське сомбреро чи африканські очеретяні спіднички. Не варто мавпувати чужі душі. Про те вірно, хоч і вульгарно сказав В. Маяковський:

*Таваричі, поети масковськіс,
Не делайте под Маяковскаво,
Я вам гаварю любя,
А делайте под себя.*

У нас є в кого вчитися молодим. Твори геніїв Т. Шевченка та І. Франка ще не дійшли до кожної оселі. А скільки любови, гніву, мудрості і жалю в інших співців. У сіячів та косарів О. Довженка та М. Стельмаха, у вчителів Б. Грінченка та С. Васильченка, у бунтарів П. Мирного та І. Нечуя-Левицького, у повстанців Ю. Яновського та Г. Косинки, у люблячих дітей України Є. Маланюка, У. Самчука, Ліни Костенко, В. Симоненка, Г. Тютюнника, М. Вінграновського, Є. Пашковського та багатьох інших. Яке розмаїття стилів, сюжетів, варіацій настроїв, емоцій, карбів на замітку!..

Будуймо надійний Карthagен національної життєдайної духовності.

Ніхто, крім нас, самих його не поставить.

2011 р.

ЯР СЛАВУТИЧ – ПОЕТ-ДЕРЖАВНИК

У багатоманітному світі нашої поезії, переповненому ніжними сентиментами, серед жалібного розчулення, не часто можна почути мужній голос. Один із них, переконливий і послідовний, належить Ярові Славутичу, справедливому виразнику подій та почувань бурхливого ХХ-го сторіччя. Вирощена на ґрунті національних традицій, його творчість від початку виділялася непохитними ідеалами соборної держави України. З мітів прадавнини під впливом пісень та казок рідної матері народжувалися його перші вірші. У пам'яті людей тоді ще палахкотіла боротьба за самостійність УНР. Ще бентежилися відважні серця сподіваннями волі. Тому в його вірші про жар-птицю, як Провісницю зла, що замикала людське щастя у скринях кам'яних, природно з'явилися такі рішучі рядки:

*I думав я: «Візьму вночі рушницю
Із килимів у діда на стіні,
Підстережу її застрелю ту жар-птицю,
Щоб відімкнути скрині кам'яні.*

1938 р.

Юнацька романтична лірика Яра Славутича відразу проявилася світлотою думки й культурою вправно збудованого емоційного вірша. Замилуваний здобутками неокласиків, які починали у пору національного державного відродження, він, проте, довільно пішов своїм неповторним шляхом. У передчутті світових катастроф із його неспокійної уяви виринали історичні мотиви козаччини, гетьманщини та навіть язичницької княжої прадавнини. Із того шикувалися шеренги-рядки на папері:

*...Ярим барвоспадом
В наших жилах кров тече трипільська,
Полум'яне серце запорозьке
В наших грудях б'ється бунтівливо.*

1941 р.

Жага мужнього воївника, захисника отчого краю, відлунює в його тогочасній поезії дзвоном шабель, чвалом погоні, ударами списів і гоготінням пожежі українського степу. А найгучніше у віршах про запорожців, славлених поетом ще тоді, коли київські орденоносні балалаечники били колективні поклони Сталінові.

Поетична замріяність зіткнулася з жорстокою дійсністю Другої світової війни. Чернігівський січовик Яр Славутич зі збросю в руках бився за самостійність України. Мстив гітлерівським зайдам за спалену дружину з малою доношкою: «*Я бив з обріза, добивав з напана...*». У тому протистоянні знову виразно постало перед народом: бути чи не бути? Знайомство з Оленою Телігою та літературою української еміграції збагатило поета чіткішим баченням державницької мети, розширило світоглядні овиди. Треба сказати, що перед тим на Заході зміцніла когорта поетів української національної ідеї. Якщо, скажімо, стрілецька поезія Галичини ще культивувала сумний реквієм по загиблих, то народжені Наддніпрянчиною митці-емігранти в передбаченні майбутніх змагів гартували вольові інтонації слова. Образно багаті, колоритномовні вірші Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Юрія Липи, Олекси Стефановича, Леоніда Мосендуза, а за ними Олени Теліги, Олега Ольжича, Богдана Кравціва оживляли історію, як повчальний посібник, сучасникам. Поети не іdealізували, а будили знетамлену, тимчасово підкорену ворогом Україну. Адже були козаками УНР або підпільніками ОУН.

До війни в Яра Славутича не встигла вийти друком збірка поезій. Тому його оминув розстрільний шабаш 1937–38 рр. Він не став на службу всенівелюочому соцреалізму. Матеріалістична мертвa доктрина «класової борьбы» не споганила його свідомість, виплекану народною духовністю. І не тільки з причини його особистої трагедії розкуркулення, голодомору та репресій. Стійкі гени козацької непокори і справедливості визначили його життєтворчий напрямок у вічний бій.

Римляни твердили: «Єдиний порятунок – у боротьбі». Таке розуміння життя стало кредом поета. Хоч можна було втихомиритися у спогляданні краси та любови, у заспокійливому естетстві. Перед ним відкривався досить широкий діапазон світової поезії, різностильової і всюдибічної. Від модерно-авангардистського інертного слова до дзвінкої закличної сурми. Однаке йому ніколи не доводилося вибирати з-поміж безплідних мотивів «мистецтва для мистецтва» чи філософських абстракцій. Він зоставався вірним українським суспільно-культурницьким і державним ідеалам. У багатовіковій історії всіх народів очолювала прогрес висока поезія. Вона вселяла великі сподівання, додавала снаги й сили для звитяг. Тому ніколи не знецінювалася. Від співучих скальдів у вікінгів та афоризму Гете «Бути людиною – це бути борцем» до Шевченкового «Борітесь – поборете» і Франкового «Проти рожна перти, проти хвиль плисти»

Михайло Іванченко і Яр Славутич
1998 р.

незламне поетичне слово слугувало зброєю правди. Це його найсвятіше призначення.

У вирі війни самобутня поезія Яра Славутича зазвучала паралельно з голосами митців Празької школи розкуто і невимушено, як ознака неподільності бессмертної національної літератури. Водночас «державну бронзу» Євгена Маланюка осявала «яса лункої булави» Яра Славутича. Навіть по війні, зболений втратами, намагаючись закріпiti соборність літераторів МУРу, він стояв несхитно у державницьких переконаннях:

*Двосічний меч в обрамленні Тризуба,
Звитяг берло, ми вгору підняли.
Приїдешия воля із неволі мли
І для загарбників сувора згуба!*

1945 р.

Невдачі змушують оглядатися в історію. Поет оспівував мужність козаків УНР та вояків УПА. Шукав причини амбітності державців та низового ворохобництва. Як тонкий аналітик-психолог, серцем збагнув геройку жертвовних Крут та Базару, відчайдушної отаманщини та гуляйпілля махнівщини, щоб заставити читача замислитися над прийдешнім. Великі поети в годину лихоліття для

свого народу завжди виривалися на передній край контратаки. Яр Славутич переймався трагічною долею гуртованих Олегом Ольжичем карпатських січовиків. І своїх побратимів, чернігівських січовиків, які полягли у придеснянських боях із німецькими карателями. Свята віра у майбутню справжню державність вільної України не покидала правдоносця у будь-яких, як здавалося, безвихідних обставинах війни:

*Mi, як герой, вернемось до тебе,
Прапорна земле засланих батьків,
Відродим славу давніх козаків
На голім тлі пекельного вертепу.*

1943 р.

Та й після неї поет не капітулював перед космоінтернаціональною навалою. І продовжував далі – за висловом Олени Теліги – «гойдати клічний дзвін, кресать вогонь із кремнів». Козацька вдача переможця просторів водила його в мандри через літа й кордони країн та людських душ, крізь мудрість і красу. Та ні на мить не забував рідного степу, до якого кликала «херсонським хмелем духовійна даль». Його прикро вражала братня міжусобиця в той час, коли скорботна мати Україна «плекає державний міт». Шевченкове «Обніміте, брати мої, найменшого брата» відчутно присутнє в його вистражданих поезіях, де не згасає історична справедливість:

*Буде щасний прихід! У блаженстві стихії
По розпуці скитань, по загладі утрат
Засіяє пракіївське сяйво Софії
На нової держави новий маєстмат.*

1950 р.

За переконанням древніх, істина глаголить неложними устами дітей і поетів. Саме поетів-борців, а не заблуканих у сутінках каламутної душі стриптизованих естетів з порожніми строфами та словами. До провідних поетів-борців із гострим відчуттям національної гідності, з глибоким інтелектом і ясним розумінням сучасної дійсності належить Яр Славутич. Він пророчив нашу державність:

*Над колотом чорної свари
Гряде маєстмат Булави.*

І признавався до України:

*Я шукаю тебе віддавна.
Під яким же гербом старим*

*Ти скovalась, народоправна
І велична, як древній Рим?*

1952 р.

У славокозацьких віршах, у поемі «Мазепа» та й у багатьох інших поезіях він пробуджує спрагу до впорядкованого вільного й мудрого національного життя. Можна довго перебирати його повноколосий творчий урожай. Та повсюдно в ньому дзвенить залично голос відважного мужа. Інтонація його повчальна для митців молодих, не гартованих бурями, легковажних.

Довга й тяжка дорога веде сьогодні до нової України. Хоч постсоветських літераторів вона здебільшого мало хвилює. Коли побіжено глянути на сучасне українське творче військо (якщо його можна так назвати), то нинішній доробок його маловтішний. Хоч талантів не бракує, ім не дісталося таких перепон, які доводилося долати творчому поколінню Яра Славутича. Про що ж вони співають вільно в недобудованій державі?

Бавляться формою і словесами заполонені культурою примітивізму безтурботні «авангардисти». Ось такими, приміром, прориваються у космос вірша: «*Стулений власною тінню розливаєш якусь воду, ніби вертаєшся*» (Михайло Григорів). Або ж інше ребусне марення: «*вирине змелена ніч, ні голод поглине млин і всіх нас*» (Василь Рябий). І ще таке: «*Господи-прости-Ми боїмось-обое-Найліпше-з висо-ти-об камінь-головою*» (Іван Андрусяк). Подібні «вояки» (Світовид, 1994 р.) під нові Крути, що завжди видніють на видноколі, не закличуть. Де вже там наснажитися енергією буття та борні і з таких світосприймань: «*Як втрапив я сюди – не хочу знати. Я хочу сном осінніх квітів спати*» (Борис Чіп). Або: «...*надхмарний янголе, просурми нарешті: ми вже готові за тобою злетіти над вись!*» (Віктор Кордун). Обидва зразки з Літературної України за 5.XII і 25.IV.1996 р. Безперечно, кожен «піє, як уміє» і як хоче. Сумно лише з того, що подібно самовиражаются часом квітучі молодики. І безпутня тональність ниття і скиглення уподібнюю їх почуттями до давніших вихованок інституту благородних дівиць. Вона охоплює нашу, передовсім молоду, лірику. Мотиви зарюмсаного пессімізму, пасивного споглядання, байдужої невизначеності переважають у співців, які не бачили «шmalеного вовка», а відтак не мають причин для слабовілля. Мало того, за дрібничковими потугами поети не шанують державотворчої жертовності своїх попередників Олени Теліги, Олега Ольжича, не вникають у їхні голоси. Дехто

тлумачить тяжку боротьбу літераторів еміграції своєрідно, наприклад, поминаючи Євгена Маланюка:

*...так безслізно в пущі світу плакав Каїн,
Так плакав зграї вовчої воjsак,
Що в сутиці запеклій втратив зграю.*

В. Базилевський // «ЛУ». – 28 серпня 1997 р.

За подібних «філософсько-моральних» засад, за хворобливого висвітлення півправди нашої історії знадобиться ще триста літ, аби збудувати Україну.

Тим часом наснажена визвольними змаганнями народу мудра поезія Яра Славутича долає опір чужорідних догматів. Найкоротший, хоч і найважчий, шлях до мети по прямій посильний моно-літним і наполегливим поетам. Варто пам'ятати, що до становлення держави причетні й вони не менше, ніж політики, економісти, військовики, промисловці та ін. Спроможність справжньої поезії сумірна з енергією атома. Шкода, що того не розуміють (або не хочуть розуміти) високопоставлені будівничі. Стримування патріотичного патосу, замовчування або спрямовування його на манівці послаблює і без того аморфну і здеградовану нашу духовність. Потребу згуртування еліти, насамперед творчої, завжди усвідомлює Яр Славутич. У своїй статті «Історіософія Євгена Маланюка», присвяченій 70-літтю поета, він наголосив на важливості громадянської поезії з погляду історичного. Писав: «Варязька сталь – державно-політичний чинник, візантійська мідь – культурний. Лише вони, наріжні камені нової української духовності, перетоплені в горнилі національного тривання, виведуть Україну на широкі простори й чисті води».

Січовий сурмач сьогодення збудив до походу силу-силенну краян. За ним ітиме не одне покоління будівників держави. У новотворенні, в шуканні виходу зі скрути кликатиме їх його «Заповіт Мазепи»:

*На служування Україні
Своє життя, свої думки,
Душі буяння, гнів палкий, –
Усе віддати ви повинні.*

Так, як віddaє своє бентежне єство щодень великий національний поет Яр Славутич рідній соборній споруді.

1998 p.

ЖИТИ І ВЧИТИСЯ У ПОХОДІ

Перед продуктовими прилавками забуваємо про духовну кризу, з якої починаються наші негаразди. Ми не заглядаємо до книжкових розкладок, де переважають російські видання. Недавно по телешоу «Знайти вихід» вияснилося, що в Україні на одного громадянина видається всього 0,5 книги, а в сусідів – по кілька. Школярі не захоплюються літературою, натомість «читають» комп’ютерні ігри і телевізію. Тим часом книга, як досвід віків, зостається вугловим каменем при формуванні людської душі, родини, нації і держави.

З книговиданням самостійній Україні не щастить. Хоч і дісталося воно в спадок потужним і злагодженим. Тепер якась нечиста сила вперто і послідовно його руйнє. Хіба влада, Верховна Рада і письменницька громада не могли вміло ввійти в ринкові обставини? То ж не складний механізм космічного супутника. Відразу після проголошення незалежності виринули ознаки залежності. Не вистачало паперу. Жидачівський паперовий комбінат на Львівщині продано за кордон. Папір закупляють у Росії, звідти й подорожчання видання. До того ж видавців обклали податком, більшим, аніж у Росії. І звідти потекло до нас дешеве каламутне чтиво. Переважно чорнуха, порнуха, кухонне фентезі та інша «душеспасительная» наркота. Щороку з України Росія почала вивозити виторг за свої книжки близько 400 млн. гривень. У тій статистиці мало що змінилося. 1990 р. в Україні на душу населення видавалося 3,2 книги, у 2001 р. – 0,9 книжки. Для порівняння: у царській Росії – 2 книжки, у Радянському Союзі – 4, у сучасній Німеччині – 12. До чого ж ми доборолися? Вже у «вільний» Україні 2000 р. на одну людину припадало 47 книжок російською мовою і лише одна – українською. Як бачимо, наша духовність, мов корабель в океані без керма та вітрил, без капітана і компаса. У 2005 р. в Україні видано 54 млн. примірників книжок, а завезено з Росії 70 млн. Згодом продано російських книг на 230 млн. доларів. Щороку в нас випускають кілька сот дитячих книжок. При тім російських удесятеро більше («Книжковий Клуб Плюс». – 2006. – № 10) Отже, не треба й Валуевського указу. Самі себе звоювали. У бібліотеках тисячі тонн комуністичної макулатури підмінюються новою російською.

А як же українське письменство? У 1994 р. скасовано видавничі пільги, а через рік двоюрідна Верховна Рада провалила «Закон про видавничу справу». Згодом він, уже затверджений нею, «не спрацю-

вав» способом тихих заборон, як і національна ідея. Президент заборонив і проголосований Верховною Радою у 2002 р. закон «Про державну підтримку видавничої справи в Україні». Тепер, попри послаблення видавничого режиму з безконтрольним його дотриманням, зстаються старі і виникають нові перепони. На складах видавництв лежать без руху стоси готової продукції. Щезли могутні розповсюджувачі «Укркнига» та «Книга – поштою». За велінням міської влади закриваються книгарні. У Києві ліквідацію розпочато з магазину «Музична книга» та книгарні «Ноти». Тепер навис меч і над письменницькою книгарнею «Сяйво». Комусь заступають сонце і невеличкі книжкові кiosки у центрі міста. Для них підшукують місце на окраїні, щоб туди було незручно добиратися. Сплески вертепних дискусій у Верховній Раді про долю української книги швидко впадають у тривалий штиль. Депутати-«краснобай» безрезультивно товчуться навколо «української книги» за мовою, а не за змістом. Патріотична література майже не рекламирується в часописах і на телевізії. Її випускають обмаль.

Який саме «український» книжці створюються сприятливі умови? На Всеукраїнський конкурс 2002 р. «Коронація слова» надійшло 863 романи і 584 кіносценарії. З них видано 28 романів. Це боївики, детективи, еротика, фантастика. Назви відповідні змістові: «Пацюкоїд», «Жетон», «Містраль», «Ініціація» тощо. Увінчана короною і королева «Теорія тероризму» (з основами практики для початківців). Нагороджено й романи «Терористка», «Егоїст», «Забави в поті та крові» і т. д. Ось на такий шлях спрямовують дороговкази від культури талановиту молодь. А де ж книги, які виховують національно свідомого будівника української держави? Їх мало, і коронації вони «не подлежат». Де наш віковічний фольклор, пізнавальна та високоморальна література? Натомість видавці раденькі, що сумнозвісного «Гаррі Поттера» за п'ять літ видано сто мільйонів примірників. Схаменітесь! Космополітичні потерчата ніколи не стануть патріотами України. Глобальна «маскультура» закриває від читачів телешоу-шопами реальний світ. Тільки предківські традиції та геройка нашої власної історії творять прийдешнє.

Серед україномовних книг, яких так затято домагаються депутати, чимало відверто антиукраїнських. Державні видавництва випускають спогади комуністичних діячів, які за виборчою інерцією зосталися керувати. Їхня ностальгія за вчорашим днем дезорієнтує громаду. Вони не визнають ОУН-УПА, лише релігію марксизму. Видавці видають і повне зібрання творів білогвардійця М. Булгако-

ва, а не самостійника С. Маланюка. Готують до видання «Як гартувалися сталь» М. Островського. Для вишколу новітніх сталінців? А ще пудові подарункові фоліанти про старовинні панські маєтки або томи типу «Живописная Россия». Хіба наші ленінські пісняри не бачили до чого йдеться? Ні разу не вийшли на демонстрацію протесту. Література молодої держави має бути національно спрямованою. Зневага постмодерністів до свого селянського кореня заставляє їх шукати сюжети на сміттарках та в забігайлівках. Тому в їхніх текстах бракує оптимізму та багато бруду, неприкаяності і безвихіді. На шкоду громаді вони наймитують у духовних окупантів. Життя не забава, а жорстока дійсність, у якій зло перемагають героїчні натури з ясною метою і наполегливим чином. Сьогодні нашій великій спільноті потрібна пробоєва сотня ясночолих митців крицевого слова. Щоб вони переступили через амбіції й скороспілу славу, через модну звичку бігати за чужим возом. Лише тоді народається твори, які стануть взірцем і для інших народів. Силу національно патріотичної книги можна прирівнювати до потуги танка. Особливо нині, у пору нашої консолідації.

2009 р.

ВІДТІНКИ РУХУ ОПОРУ

У полеміці літературного діяча О. Зінькевича з письменницею Н. Околітенко (УЛГ. – 28 січня 2011 р.) по-більшовицькому продовжується ідеалізація письменників та їхніх героїв. Подібна до сталінської, коли канонізовано передреволюційного безпартійного коно-крада Г. Котовського та буфетника, а не конармійця, автора роману «Как закалялась сталь» хворого М. Острівського. Воно й не дивно, що наші демократи подосі вважають талановитого письменника В. Винниченка, правовірного марксиста і твердого до кінця комуніста М. Хвильового «українськими націоналістами». Так само загримовані й деякі шістдесятники Руху Опору компартійній системі. Насправді вони починали боротьбу не проти СССР, а за послаблення режиму. Тож одних блудних синів влада по-вітчимському «журіла», викликаючи на килимок, об який витирають ноги. А потім розкяяних обліплювала орденами й медалями, сипала в шапку ленінсько-сталінські премії, видавала щедрими тиражами їхні вірнопідданіх утвори, дарувала квартири і путівки на курорт. І, звичайно, садила... у почесні президії під портретами «світочів». Справжніх бійців Руху Опору теж «нагороджували», але термінами ув'язнення в зонах ГУЛАГу, однокамерними «квартирами», заполярними «курортами» заслання і пісною баландою. Цебто одних вправляли, зламуючи до стану наймита, інших громили безцеремонно. І розбалакування про підтримку старшобратьїми дисидентами українців перебільшені. Якщо навіть додати безрезультатний збір підписів, мовляв, на оборону засуджених.

У нас, у заполярних зонах, у 1950 р. на ранкових розводах бригад на роботу зачитували свіжі списки розстріляних зеків за втечу, за бунт – здебільша українців. Відбувши термін покарання, я вернувся на Україну і працював художником-оформлювачем цукроварні с. Вільховець на Звенигородщині. Мною зацікавилися не тільки сексоти. У майстерню заходили десятикласники-відмінники Славко Чорновіл і Толя Решітник. На прохання мусів розповідати їм ти-хенько про український визвольний рух, про зони, хоч була небезпека знову загриміти в зону за рецидив. Згодом Славко спізнався з українськими націонал-демократами, а Толю, батько якого загинув на фронті, прийняли до університету на Ленінських горах. Він познайомився з А. Сахаровим і О. Солженіціним, відвідував підпільні сходки, розкритикував в англійській газеті економіку СССР і, звісно,

потрапив у зону за Урал. Після відсидки його не пустили до родини в Москву. Очільники дисиденти не кинулися йому на поміч. Безробітний спився і на 101-му км від білокамінної помер. Сахаров дбав про демократизацію СССР, Солженіцин – «як обустроить Росію», а затім Україну. Сьогодні українські демократи наступають на ті самі граблі, що й за Центральної Ради УНР. Вона проголошувала в Універсалах: «Хай буде Україна вільною, не oddіляючись від Росії» (1-й універсал), «не відривати Україну від Росії» (2-й), «щоб уся Російська республіка стала федерацією рівних і вільних народів» (3-й)??? Патологічною нехіттю відокремлення від Соловків та Колими тхне й українська сучасна література. Українські спудеї імперського літературного університету ім. М. Горького привчилися бігати за чужим возом. Заглядали до рота прикормленим Кремлем дисидентам О. Рождественському та А. Вознесенському, дублювали їхній ресторанний лібералізм. Тому наші «опорівці» подосі «дихають Леніним», фанатично стверджуючи «і на тім стою». Вигадують якусь «українську державницьку ідеологію», хоч вона давно задіяна в боротьбі за волю. Невже в інтелігенції не вистачає кебети виплутатися з безчасся? Хочеться вірити, що молоді дослідники літератури розберуться з її блуканнями.

2011 р.

ПРИГНІЧЕННЯ «КОБЗАРЯ»

Ім'я Тараса Шевченка відоме всім. А його творчість? Вона забалакана ювілейними промовами, дисертаціями, монографіями, нудними стандартними шкільними програмами, в яких втрачається жите Poетове Слово і вміст мудрих дум. Мало того. Бузиною засмічено його образ, доходить до нахабних антишевченківських випадів. Засіялися вони давно. Ще Михайло Драгоманов писав: «Кобзар» увесь, як він є, не може стати книгою ні цілком народною, ні такою, яка б цілком служила розповіді «нової правди між народом» (М. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. – Т. 2. – «Наукова Думка», К.: 1970. – С. 56). Згодом син російського білого генерала Юрій Шевельов зводив поезію «Кобзаря» до миротворчої супроти зла, а діаспорний славіст Джордж Грабович вважав, що «суть Шевченкової поезії сприймається саме як міф, а він сам – як носій міфа». Тобто не реалій життя, а легенди. Та що слід ґрунтовніше дослідити зміст Шевченкової моделі ідеальної спільнотості, адже її вплив на таке явище як «хлопомання», як на узаконення анархічних тенденцій, очевидний». До того ж, «...твердження, ніби Шевченко вболівав за національну державу, ніби йому властиве було так зване державництво – в корені помилкове» (Г. Грабович. Шевченко, як міфотворець. – К.: «РП», 1991). А «В своїй хаті своя правда...»? Звідтоді посилюється зневага до Поета: «Скиньте з нього того його дурного кожуха...» (І. Драч). Виникає спроба поставити біля могили в Каневі церкву, яка би затіняла енергетику Храму-Музею Поета. Зволікання з ремонтом музею закінчилося втратою розписів художника В. Кричевського, національного духу та стилю, недоробками, похмурими залами «офісу», важкою підлогою. Експозиція збідніла на живопис і пластику, переважають фотопродукції.

Потрібно призначити Шевченківську премію самому Т. Шевченкові і на ті кошти перевидати «Кобзаря», не сфальшованого совєцькими редакторами, щоб вистачило для кожної родини. У школах запровадити Шевченківські читання. Якщо японський школяр має знати сотню народних пісень, то наш зможе вивчити декілька віршів «Кобзаря». Мільйонні наклади «Гаррі Поттера» та підібрани на чужих смітниках комікси, галасливі телебедлами не засіють у юніх душах любові до рідної мови, історії, культури, предківської землі. Зараз наглядачі з малоросів за нашою культурою вперто розвивають російськомовну попсу («так склалося») і не захищають

національно-культурні права українців навіть за привілеї. Про таких яничарів Іван Франко писав: «Все, що йде поза рами нації, – це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими «всеслюдськими» фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації». Входять у моду твори «белой и красной гвардии русского мира» М. Булгакова, І. Буніна, В. Маяковського, М. Волошина, Г. Ахматової, М. Цветаєвої. Появляються монументи катові Сталіну, розпусниці Катерині 2-й, злодієві Паніковському і т. д. А де ж твори та зображення літераторів українських класиків та літераторів Розстріляного Відродження? Над «Кобзарем» знущалася царська і радянська цензура, скорочуючи його. Рекорд підлости встановили сучасні чиновники. Викинули з нього третину творів і хвастають, мовляв, «Книжка вийшла поважним, як на сьогодні, накладом (10 тисяч примірників) і негайно була перевидана вдвічі більшим тиражем – для школи. Видавці вирішили, що поеми «Гайдамаки», «Варнак», «Царі» та деякі інші твори ? «передчасні» для читання школярів, і вилутили їх із «Кобзаря» («Літературна Україна». – 4 серпня 2011 р.). А Фрейд і Кафка не передчасні? Чому ж ви мовчите, офіційні «українські патріоти»?

2011 p.

ПАРНАС У СИВОМУ ТУМАНІ

Буревії революцій завше оновлювали світ. І звали громаду на праведний шлях. «Нове життя нового прагне слова». А воно, як удар молота по ковадлу, гартуючи новий світогляд, мусить пролунати вчасно. Завбачлива совєцька номенклатура готувала собі спокій заздалегідь. Перед проголошенням незалежності України у 1991 р. її часописи ознайомили загал з Центральною Радою 1917 р., з М. Грушевським, В. Винниченком та іншими діячами, почасти з ОУН. Вона продемонструвала свою толерантність, показала себе майже прихильною до української національної ідеї. Отим злагідним словом озброївся очолений членами КПСС Народний Рух України за Горбачовську перебудову. Втішена самостійністю громада не відразу вникла в ідеали руху. А він стояв на таких позиціях: «Росіяни на Вкраїні мають жити ліпше, ніж вони живуть у Москві, Ленінграді і Нью-Йорку. Євреї на Україні мають жити і почуватися ліпше, ніж у Москві, Ленінграді, Нью-Йорку, Тель-Авіві та Єрусалимі. І тоді (аж тоді! Через скільки літ? – *Авт.*) дозволено й українцям на Україні домагатися такого ладу (тільки-но домагатися? – *Авт.*) щоб вони жили ліпше, ніж живуть українці у США і Канаді» (*I. Драч. Обйдемося без комплексів. // «Київ». – 1990. – № 6*). Щоправда, рухівські апостоли, роздаючи ярлики на привілеї, чомусь не зауважили поляків, молдаван, татар та інших етносів. Однаке, й так посполитим здалося, що ось гряде Ренесанс сучасності, і радості під жовто-блакитними прапорами не було меж. Проте компартноменклатура не прогавила моменту. Сама схопила великого жовто-блакитного прапора і вмить очолила Рух. Та й повела маси до нового, «світлішого майбутнього». Плече-в-плече вимарширувала з нею й укрсучлітература. Національною, тим паче націоналістичною, її тоді, як і тепер, ніхто не мав підстав називати. Попленталася вона манівцями малоросійського інтернаціоналізму.

Споконвіку кожна нація поважає себе і свій край. В античності шанували Гомерове слово: «В нас-бо найкраще знамення одне – захищати Вітчизну». Та й Аристофанове: «Гей, хто еллін – в гурт єдиний, сила всіх – в один кулак!». Для римських видатних поетів Вергілія, Горація, Овідія найсвятішим теж був патріотизм. І «Велесова книга» закликала наших предків: «не послабляймося і не дамо землі нашої». І віщий Боян із «Слов про Ігорів похід» благословляв краян на оборону рідного краю. Щоправда, любов до нього у вель-

мож світу застутили ідеали наживи і насолод. Сповідуючи їх, народи знесилися. Бальзак зауважив: «Якою була Франція 1840 року? Країною, яка дбала винятково про матеріальні інтереси, країною без будь-якого патріотизму, без сумління...» (*A. Morya*. Прометей або життя Бальзака. – К.: «Дніпро», 1969). Ось так. Ніби скопіював з нашого сьогодення.

Більшовицька окупація звела українське письменство до пропаганди марксизму-лєнінізму. Воно втратило успадковані від класиків природні національні чесноти. І «збагатилося» брехнею, базіканням, завошивіло підлотою і жаргонним суржиком. Після Розстріяного Відродження з його духом Української Революції 1917–1921 рр. зоставлені в живих письменники змушені були писати під диктування Цека і Чека. Вони і літератори, вишколені на «моралі» Павліка Морозова, не створили жодного шедевру для підтримки духу української нації. Прославили тільки нещасного Павку Корчагіна на проведенні вузькокопійки з Боярки тоді, коли вже тягнули широку колію на Воркуту. Лісоповали з критичного цеху правили твори способом редактування живого дерева до вигляду голого стовпа. Так нищилися задуми мислячих письменників, зокрема Олександра Довженка, Юрія Яновського, Андрія Головка, Михайла Стельмаха та ін. Талантами, на які так щедра українська нація, опікувалися завше всі пильноокі – від тепличних райлітстудій до спілчанського часопису – стукачі та корнійчуківські селекціонери. Процвітаючі письмаки не засудили трагедію організованого голодомору, репресій та правду Другої світової війни. Тим паче, боротьбу ОУН-УПА за незалежну Україну. Навіть не висвітлили долю багатьох, хто воював «за Сталіна», а опинився в зонах ГУЛАГу.

Літармія совєцької України кадила фіміам Сталінові та його богообраним попередникам і послідовникам. Складала колективні оди «мірової революції» та національно-визвольним рухам. Всім, окрім українського. Літкельнери люто ганьбили суто український патріотизм. Кандидатам у всесоюзні генії дозволялися заплакані арії про квіточки та кохання. Славословили й наблизених до райtronу трудящих, та всім від того жилося не легше. Заохочувалася самозахоханість. Спілчанський Парнас вирував інтригами, гризнею за лаврові вінки, премії, медалі, гонорари, тиражі, посади, квартири, санаторії. Його постійно атакувала компартграфоманія. Парнас розподіляв привілеї вірнопідданим і фахово готував до колимських та мордовських етапів інакодумаючих. Хоч і вони писали півправду

і переважно прагнули поліпшення совєцького режиму. Тільки й того. У багні амбіцій і марнослів'я літературні генерали були далекі від гуманності, якою декорувалися. Вони стежили, аби в жодному творі не проклонулося зерня української національної ідеї. Приміром, довго замовчувалися твори Ліни Костенко, і ніхто не подав руку порятунку загнаному в кут Григору Тютюннику.

Іван Нечуй-Левицький писав: «Тільки той народ, що в нього вироблена і міцна література, не боїться згубити свого місця між народами як нація, тільки, коли є література національна. Тільки тоді є справжня інтелігенція, що не зрадить ідеалів свого народу: література є єдиний показник зросту, сили і чуття інтелігенції». (Українство на літературних позовах з Московщиною. – Львів, 1998). Чи усвідомили письменники незалежної України філософію буття українського народу? Не всі.

Після війни літературні «істребки» імітували свою любов до України. Звісно, вони любили «тихі води і ясні зорі», ромашки-волоски, луги-береги, очі дівочі і – досягнення в колгоспах і в економіці. Та Україна – це передусім справжній, не редактований корнійчуками «Кобзар», це заклики М. Міхновського, Д. Донцова, вірші О. Олеся, Є. Маланюка, В. Сосюри, проза Ю. Яновського, У. Самчука, О. Довженка. За Україну мутилися в польських, німецьких та совєцьких тюрмах бойовики ОУН, гинули вояки УПА. За ней також вмирали українці Красної армії з надією, що після них родини заживуть розкріпачено тілом і душою. А їхні вдови з сиротами піднімали корівками ораницю, сподіваючись на мирне щастя. Проте війна продовжувалася і після війни. Депортації сотень тисяч українських патріотичних родин до Сибіру, «госпроверка» оstarбайтерів за Уралом, арешти підозрілих та інакодумаючих. Масове стукацтво і страх, податки, підписки на позики, облігації тероризували люд. Кремлівські гауляйтери підбирали собі потрібні кадри. Наділяли їх привileями підпільників, а вони так законспірувалися, що їх не могли знайти через п'ять літ після війни. Так «партизанили», що німці вивезли мільйони юнаків і дівчат в оstarбайтерське рабство. Розквітала укросвлітература півправди і підлабузництва. Для неї Москва не школувала коштів. Голодували сироти війни, зате поправлялися письмаки – інтернаціоналісти. Вони навчалися у вищих партійних школах на лауреатів та класиків, «руководячих» комвождів, люто паплюжити український націоналізм. Свідомо й несвідомо, добровільно й примусово знову виховували павликів морозових. Хоч піддавалися їм не всі.

Література зосталася задовбано космокомуністичною. Не тільки через дипломи випускників Московського літінституту ім. Горького. Відмитися від радіації марксизму-лєнінізму не легко. Хтось по-досі себе вважає ленінцем чи сталінцем, хрущовцем чи брежневцем, правовірним чи православним комуністом (Остап Вишня радиив малювати на ризах серпочки й молоточки замісто хрестиків). А хтось просто борцем «за дело мірового пролетаріата», переступивши через своїх знедолених. Подосі в наших часописах миготять в ореолі слави «Белая гвардія» Міхаїла Булгакова та «Конармія» Ісаїка Бабеля. Ті твори написані вправно, але контррозвідка і чрезвичайка діяли ще переконливіше. Тож поклонникам тих шедеврів варто пригадати Андрея Белого: «Главарями національної культури оказываются чужды этой культуре люди... Чистые струи родного языка засоряются своего рода безличным эсперанто... из международных словечек... Вместо Гоголя объявляется Шолом Аш». («Весны», 1909). Чи не подібний той чужий клопіт до нашого сучасного?

У ностальгії за «золотим віком» підкремлівського письмацтва літпастирі подосі не хочуть відвіяти зерно від червоної полови. Скажімо, справляють іменини М. Бажана та хваляться його сталінськими преміями, орденами та високими посадами. За що даними? За по-рятунок українських дисидентів чи може за поширення української національної свідомості? Де там! Передусім, за прислужництво, за його книгу «До кінця розгромити і викорінити рештки буржуазно-націоналістичної ідеології» (К., 1947). За лизъкання катового чобота: «Людина стойть в зореноснім Кремлі, людина у сірій шинелі...». Та людина, що не служила жодного дня в будь-якій армії і не вміла повернутися «на сіно, на солому». Проте завдяки таким бажанам сама себе вихrestила на генералісимуса. З трибуни ООН поет вимагав видати на розправу «військових злочинців – українських націоналістів». То, може, виручав побратимів зі Спілки? О. Довженко в «Щоденнику» згадував: «Випхали мене з Києва Бажани, залишили моїх батьків безпритульними. Щодня ходили мимо хати, і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряджали євреїв. (22.IV.42). А по війні О. Довженка зоставили у московському засланні: «Хрущов і Бажан не пустили мене в Київ. Бажан – мерзенний лакуза, зрадник і холодний мій убивця. Яку треба мати іудину душу, щоб отак учинити зі мною, навіть ненавидячи мене» (7.VIII.45) А воно й не дивно. Заспівувач чекістського «17-го патруля» ненавидів український мелос. У юності називав кобзарів «смердючими недоносками» зі «сторотими проклятими піснями». І пророкував кобзареві:

«Помреш, як собака, як вигнаний зайда. Догравай, юродивий, споторену гру!» (поема «Сліпці»). Тепер ім'ям того першого зрячого перекладача віршів Мао-Цзедуна названо літоб'єднання педуніверситету в м. Умані. Хоч на те заслуговує генерал-хорунжий УНР і публіцист Юрко Тютюнник, який там навчався у школі садівництва.

«Що ми будуємо?» – спантеличено запитував «гарант конституції». А й справді – що? Права рука будує, а ліва руйнує. Насамперед розвалює підмурівок української душі. Підкремлівські браття-муляри відають, що творять. Тільки їхнього труду чомусь не добачають літератори. На письменницькому з'їзді Юрій Мушкетик бідкався: «Живемо в невизначений час». Таке переконання влаштовувало «інженерів людських душ». Хоч від 1990 р. можна було визначитися. І не ліпити водночас одну свічку Богові, а другу чортові. Навіть африканські аборигени мають природжену самосвідомість. А нашим творцям після трьох ліберально-демократичних п'ятирічок невтятки «Що ми? Чиї сини?» Хіба совєцькі голodomори, репресії, депортациі не прояснили того? Аморально надувати кульки совєцького патріотизму. Союзу нема, живемо у власній державі.

Щоправда, наші урядовці та й зверхники Спілки письменників не сприйняли українського націоналізму. А чий їм подобається? Та й власного велосипеда не вигадали. Молоді бурлаки волочать спілчанську баржу з посткомунівським баластом далі. Тільки чесні творці не відрещуються від традиційного націоналізму. Привільно почувається лише пристосовницька еліта. З тієї, за висловом Ю. Яновського, «хижої, пролазливої, безпринципної, гнучкохребетної, паразитної публіки». Письменникам-націоналістам завше щось (чи хтось) заважає видати свої твори. Спочатку не стачало паперу і терміново постарілася поліграфія. Потім розвалювалося книговидання і книготорг на очах у Спілки. А насправді – ніхто не координує патріотичні видання і не шукає для них спонсорів. Бодай двоюрідних. Розповсюджуються видання хитромудро. Приміром, на Луцький картонно-рубероїдний завод завозили тюки нечитаних творів І. Франка, М. Костомарова, Д. Мордовця, Ю. Опільського та ін. На переробку. Видані вони 1994 р. і привезені з Донецької, Луганської та Полтавської областей. Звідти на макулатуру завозили також підручники української мови та літератури видання 1991–1992 рр. («Сільські вісті». – 28 березня 1997 р.) Хіба склади очолюють люди без початкової освіти? Відтак затлівся в тих областях

східний сепаратизм. Хіба нам не треба стабільності? Видати потрібну книгу важко. На підготовлений рукопис підручника з української літератури для 11-го класу накинулися з погромом... аж сорок два «закритих» (підпільніх?) рецензенти. А ось посібники для всіх видів злочинності та розпусти можна випускати вільно. Очевидно, деякі активісти «Товариства української мови» уподібнилися до організації «Друзі тварин» на м'ясокомбінаті. Рятують читача від потрібних книг. Шкода, що ні Спілка, ні «Просвіта», ні Конгрес Української Інтелігенції такої махновщини не виправляють. Зате якась Асоціація Українознавців оперативно видала у 1991 р. вибрані статті... сіоніста В. Жаботинського. Певне, замісто творів Д. Донцова. Чи не під опікою Української Всеєврітньої Координаційної Ради? До українців, перш за все, мусить доходити власна культура. Перефразовуючи «вождя мірового пролетаріата», варто запевнити: «Є така Нація! Українська!» Вона має право на розвиток самобутньої традиційної літератури у світовому різномолосі. Шкода, не всі те розуміють. Скажімо, ювілей співця стилета і стилоса поета Євгена Маланюка «вшанованого» такими рядками В. Базилевського:

*А він, сліпим довірившиесь вітрам,...
безслізно в пущі світу плакав Каїн
З Нью-Йорка й Праги озиравсь, як ворог.
Так плакав зграй вовчої хижак.*

«ЛУ». 28 серпня 1997 р.

Отой «Каїн», сотник війська УНР, пересів з коня на Пегаса і боровся за волю України до кінця. А «зграя» Празької школи поезії (Юрій Дараган, Олекса Стефанович, Оксана Лятуринська, Олег Ольжич, Олена Теліга...) явила світові невмируще ество української нації.

Щоправда, декого з письменства діаспори прийняли до Спілки поодинці. З творами та грошовими внесками.Хоч дружнього гуртового возз'єднання не сталося. Тому й запитує поетка-«хуторянка» Тамара Журба:

*Ще витаютъ слова: «Захищу від наруги
І ніколи тебе не віддам ворогам».
Чом же ти повернувсь без меча і кольчуги?
Чом полішив коня на поталу вітрам?*

«ЛУ». 2 грудня 2004 р.

Переоцінюючи здобутки красного письменства, молоді дослідники ще скажуть своє чесне слово. Маємо шанованих у світі академіків. Ось критиків Іванові Дзюбі вручила Лариса Скорик від імені товариства «Україна–Ізраїль» премію В. Жаботинського в Єрусалимі. Може, колись і нашим молодим вручатимуть премію ім. Д. Донцова у Києві? Понаписувано багато, та не все те золото для України, що блищить. Загляньмо в підручник «Хрестоматія української літератури та літературної критики XIX ст.» (Укл. Н. Гаевська. – К., 1996. – № 7) Там звеличуються «ідеї соціалізму і марксизму», яких, мовляв, не сприйняла Олена Пчілка «через свою національну обмеженість». До того ж, автори рекомендують ліцеїстам та гімназистам додатково читати книги В. Микитася «Леніна славлять Карпати» і М. Жулинського «Юність моя – комсомолія». Для повного щастя ще не вистачає «Малої землі» Л. Брежнєва. То куди нас ведуть?

Спілчанський дволикий Янус не цурається деукраїнізації. Підтримує конкурси «Коронація слова» і «Золотий бабай». З тисяч україномовних рукописів премії там дістають одиниці. Решта Сизифів зостаються читачами того кисло-солодкого вінегрету. Путівку в людини подібним книгам видає й видавництво «Смолоскип». Його провідні теми: 1) поезія відпочинку-нічогонедумання, світ магії і містички, мотиви смерті, самовираження. «не знаєш, де правда, де гріх, де любов, де ідеали». 2) проза про кровожерних монстрів, мистецтво вбивати, безум, «коханець, батько дитини, її вбиває», втеча від світу, вампіри, «щастя... навіть якщо для цього «треба буде втекти – або вбити людину» і т. д., і т. п. («ЛУ». – 27 травня 2004 р.) Педагоги таке читають? А може, й проповідують? «А ми дивились і мовчали...».

Хто ж оголосить Всеукраїнський державний конкурс творів про Українську революцію 1917–1921 рр., про ОУН, УПА? Тим часом постмодерн плодить наркоманів і шахраїв, коміків і лесбіянок, нездарних фізично і духовно продовжити життя. Подібне вже було. Поет львівської «Молодої Музи» Василь Пачовський, наперекір І. Франкові, звеличував декаданс: «То є штука, я не пхаю туди ідей». Та його противери визвольні змагання українців. І він звернувся до молоді: «...вирви зі свого серця руїнні інстинкти, а розвивай державотворчі прикмети для воскресіння своєї нації, для удержання нового ладу на сході Європи... Якщо загубите всі свої сили на малі речі, то народ прокляне вас за безглуздя, що розтратили ви всі таланти, замість їх помножити для удержання держави, бо не той

господар, що збере господарство, а сей, що його у своїх руках удержанить» (Конструктивні ідеї державності. – К.: «Хроніка 2000», 1993).

Український патріотизм не голослівні гасла, а стан душі. Наший літературі не вистачає войовничого оптимізму та позитивних геройів. Затуркане маскультурою юне покоління телеманів не знає любобові до козацької нації. Тим часом у Японії випускник середньої школи повинен знати сотню народних пісень. А скільки знає наш? Не тільки учень, а й педагог? Звідки їм знати народну культуру? Звідки їм знати правду про ОУН-УПА? Спогади в'язнів зон ГУЛАГу захнані в «Зону», журнал для домашнього вжитку. (У Росії подібний часопис зветься «Воля»). А про що пишуть молоді творці? Таланти переважно гуртується біля побудови нікому не потрібного «перепетіум мобіле» постмодерну.

Не забуваймо І. Нечуя-Левицького: «Разом з язиком українська література, окрім форми, повинна бути національною і своїм змістом: вона повинна виявити психічний український національний дух та характер». Напоєна потом і кров'ю предків земля України жде письменницької кругової оборони та активного наступу на все зловороже, супротивне нашим традиціям і сподіванням. Біймосья втратити українську національну духовність. Як застерігав поет Леонід Мосандз: «Не приведи загинути рабом».

2006 р.

ОБЖИНКИ

Вільною критика буває тоді, коли немає «блокування трибуни». Часописи публікують матеріали, уподобані редакцією. А де ж плюралізм? Найвірніша оцінка твору з різних точок зору. Тим часом критика не помічає важливих видань та рекламує малозначні. Вона відстасе від дійсності. Несподівана самостійність України не дала критиці оговтатися від совєцької окупації. І вона ще довго підходила до творів з учорашньою міркою. Відтак за інерцією «національна ідея не спрацювала», помаранчеві гасла змарніли, а критику пригнобив базар. Літературну моду почали диктувати гроші, а не совість.

Тепер при обжинках варто оглянути творчий врожай бодай загалом. Що доброго підтримала критика і що прогавила? Спрямувала літературу на шлях консолідації чи розбрата? Безперечно, вона підтримала незалежницький напрямок, відродила твори знищених совєцьким тоталітаризмом авторів. Проте не посприяла появі літературного Ренесансу, подібного до початку 1920-х років. Переважала мода. Родинні книгозбірні переповнює «красівая лож», краща аніж томи Леніна, що шикувалися нечитаними на полицях бібліотек. Критика не збудувала дамби безпеки від плину бездуховності. І штампована макулatura про анжелік та маркізів заманює читача у нірвану духовної наркоманії. Свобода слова! Якого і для чого? Ошатні, але пустопорожні змістом книги порнухи-чорнухи пливуть на наш базар привільно. А разом з ними й імперські шовіністичні історичні екскурси. За матеріалами ЗМІ, у 1990 р. в Україні на душу населення видавали 3,2 книги, у 2001 р. – 0,9 книги. Для порівняння: у царській Росії – 2 книги, в ССР – 4, в сучасній Німеччині – 12. Тепер у нас серед україномовних видань чимало виходить й антидержавних. Чи хтось їх координує і схвалює? Нашому книговиданню завше заважала якась нечиста сила. Не вистачало паперу, а потім потужностей або сприятливих законів. Свідомо на очах у влади розвалювався книготорг і закривалися книгарні. Далекоглядні критики нібито й не передбачали такої анархії і не вдарили в дзвони порятунку. Тим часом сусіди у нас успішно торгають своїми виданнями. У 2000 р. у нас на душу припадало 47 книг російською мовою і лише одна українською. У 2005 р. в Україні видано 54 млн. примірників книг, а завезено від сусідів 70 млн. Загалом продано 100 млн. російських книг на 230 млн. доларів. Хвала

Укркниготоргу?! А що з того мають безгрошові і безгрішні українські автори, що пишуть у шухляду? Щороку в нас випускають кілька сот найменувань дитячих книжок, при тім російських удесятеро більше («Книжковий клуб плюс», 2006. – № 10). Не лови гав, Хомко, на те ярмарок! Ось таку маємо українізацію. Школярам тут не допоможе і конкурс П. Яцика.

Окрім «чтива», ринок переповнюють тексти апостолів постмодернізму. Автори бабраються в душах «героїчних» бомжів, алкашів, путан, одностатевих пошлоблених молодят та підтанцюють навколо них в орбіті сексу. Громада вже по вінця «збагатилася здобутками цивілізації». Має академічні знання, а не короткий курс способів шахрайства, зрад, злочинності та небаченої підлоти. Рідна мова замулюється чужою термінологією. Однаке мода прищепити на вербі груші хибна і безперспективна. Як і будь-яке мавпування. Скажімо, латиноамериканська самобутня література цікава. А хто ж буде розвивати власний саморідний менталітет, стиль, колорит, голос, все оригінальне і спадкове, притаманне нашій нації від віків? Прикро, коли вже в наших шкільних підручниках повзають, мов колорадські жуки, Кафки як навчителі. Гірко, коли такий «кредит» беруть на озброєння нинішні Сухомлинські. Зрозуміло, що кожний письменник у чомусь новатор – у викладі, мелодії, композиції і т. д. Проте він має веслувати у своїй течії. Всесвітньої літератури нема. Є літератури окремих народів з їхніми традиційними особливостями.

Наші модерністи насамперед були патріотами України. Поет Василь Пачовський запитував митців «Молодої Громади»: «Що зробив ти нині для самовдосконалення себе на корисну одиницю своєї нації з почуттям обов'язку, яка готова і уміє робити кожну працю, потрібну для будови держави... Вирви зі свого серця руйні інстинкти, а розвивай державотворчі прикмети для воскресіння своєї нації...» (В. Пачовський. Світова місія України. – Перемишль, 1936).

Патріотизм сучасної нашої літератури не високий. Совєцькі класики про Сталіна співали виразніше. Однаке, це окрема тема, про яку можуть розповісти учасники тих хоралів. Настала пора виходити з кризи. Насамперед з духовної.

2009 р.

ЯК РОЗПОВСЮДИТИ КНИГУ?

Служна стаття заступника головного редактора журналу «Всесвіт» Дмитра Дроздовського «Спілка письменників і перезавантаження» («ЛУ». – 24 листопада 2011 р.) закликає до обговорення цієї теми. Автор наголошує на незнанні нашої літератури у світі через обмаль перекладачів та пропонує створити перекладацьку структуру в Україні. Але, скажімо відверто, хіба наша література знана вдома? Справді, «потрібно сприяти виданню українськомовної літератури». І все? Такі книги виходять, а серед них спогади совєцьких генсеків та облсеків, завзятих «строителей комунізма». Випускають навіть антиукраїнські книги, спрямовані проти розбудови нашої держави. І заганяють читача в глухий кут: будувати чи руйнувати? У нас не вистачає національної патріотичної літератури. Занепадає мораль, молодь втрачає межу між добром і злом. Натомість підноситься «героїка» злочинності, розпусти, насолод. Такі книги розповсюджуються легко, хоч 20 літ система книгорозповсюдження свідомо руйнувалася.

Догматики совєцького вишколу зневажають українські культурні традиції. Мовляв, шароварщина, хуторянство, хохляцтво, консерватизм... Однаке, завдяки своїй вдачі український народ перетривав тисячоліття і не згинув, «аки обри». Його культура започатковувалася ще у кам'яному віці (Коляда, Купало і т. д.) і зміцніла в Трипіллі (звичай ораниці, весілля, хори, козацтво та ін.). Не закликаю пересідати з авто на волячу гарбу, а шукати слів для будови багатої і справедливої держави. До речі, японці із сонячною язичницькою культурою шінто на убогій землі переганяють технічно розвинуті країни.

Ми тішимися «свободою слова без цензури». І нас масмедиї «збагачують» на 30% іноземними слівцями. Власне – затуркують, бо маємо власні відповідники. Пора пропагувати патріотичну писемність, а не нарікати на пасивність письменницької громади. Маємо тисячі часописів, і кожен може виділити сторінку для огляду рецензій художнього патріотичного Слова. Воно не менш важливе за оборонну спроможність, за газопостачання. Якщо часописи рекламирують, як споживати сало, то можна знайти місце і для пропаганди книги. Письменницька громада хіба що озивається анотацією. Спробуйте в райгазету послати рецензію. Опублікують лише тоді, коли її погляд збігається з політичними переконаннями редакторів. То як можна оприлюднити книгу, як її розповсюдити?

МІЙ ШЛЯХ

Народився я 18 листопада 1923 р. в сім'ї сотника Вільних Козаків Грицька Іванченка та Гафії, доньки вільного козака Софрана Мовчана-Рябенького, у с. Гусаковому на Звенигородщині. Село виросло з хутора Кошового Запорізької Січі Івана Гусака. Тут закоренівся мій прапрадід – козак Степан і жив мій прадід Максим, який після двадцятилітньої служби у царському війську чумакував, та дід Дмитро, якому залишниця перетяла чумацький шлях. Я виростав з маминими піснями над колискою та з батьковою радістю. Потім слухав пташині хорали у сливнику, бродив у городині між соняхами. А вечорами з двоюрідними братами під хатою любив стрічати схід місяця. Із-за стіни синіх садів випливало велике червонясте покольollo, а з вигону озивався парубоцький голос: «Гей, зайди-зійди, ясен місяцю, як млинове коло...». У шість літ я почав пасти за вітряками корову. У степу пахли чебреці, сиве євшан-зілля, ромашки, волошки.

Осінніми вечорами до нас збиралися на посиденьки сусідки. Фурчали прядки і веретена, сукалися журливі пісні. Потім батько читав вголос привезеного з війни «Кобзаря». Я так захоплювався козаками, що малював їх олівцем на сторінках. Батько навчив мене читати по «Кобзареві» і відвів до школи. Відтоді я, як чорнокнижник, перечитував усе, що потрапляло мені до рук. Навіть книгодзірню гусаківського попа Підгурського, розстріляного більшовиками. Інколи в нас збиралися батькові побратими. Завіщували вікна, пили по чарці, співали і згадували бої. Я сидів на печі і слухав передкази про Петлюру, Юрка Тютюнника та батькового кума – звенигородського кошового Семена Гризла. Розповідала й мама, як втікала з Катеринополя від більшовиків на возі. Наши коні були вгодовані, а в червонців – зморені. Тож комісари постріляли їй услід і відстали. Подосі в моєму серці grimлять копита вільнокозачої атаки на червону орду Муравйова. Про те у моєму романі «Дума про Вільних Козаків» (К.: В-во ім. О. Теліги, 2006).

Ідилія дитинства обірвалася у 1930 р. Почалася колективізація. Щоб уникнути розкуркулення, батько здав до колгоспу коней, драча, сівалку, кінного привода, клуню. І влаштувався виконробом на будівництві Краматорського заводу. Проти селян більшовики розпочали війну. Ще не стихло голосіння розкуркулених, етапованих до Сибіру, а вже застогнали морені голодом орачі. Активісти грабу-

Грицько Іванченко (праворуч) – з 1918 р.

сотник Вільних Козаків

Фото 1916 р.

вали у них все, що можна було їсти. Подекуди вночі бахкали постріли з куцаків. Селяни відбивалися від душогубів, підкидали їм червоного півня. Усе ж село вимирало. Трупи валялися на вулицях, по дворах, у хатах. Вмерло 286 душ, між ними й моя сестричка Оля та дід Софрон. Опухла мама вже не підводилася. З Вільховця прийшла моя тітка Софія Брайченко. Я взяв лопату і пішов з нею в заметіль до колгоспних кагатів за морквою. Дещо добули, відбились від сторожа. Написав батькові: «Вертайся, бо не застанеш нас». У дорозі на станції Цвітково він зійшов за окропом. Вернувся до вагону і не знайшов свого чемодана з припасами. Добравшись до Гусакового, батько пішов до колгоспу працювати старшим конюхом. Невинні коні також здихали. Нас врятувала коняча ковбаса.

**Гафія Софронівна з сином Михайлом
та доночкою Оленою**

Фото 1960 р.

Потім мій батько організував колгоспну цегельню. Я там заробив собі на крамні штани. І раптом – залютували репресії. Енкаведисти заарештували в селі 19 людей разом із батьком і розстріляли. Тому я не зміг вступити до художньої школи і пішов навчатися до агротехнікуму у місті Тальному. Підробляв на розвантаженні буряків для цукроварні. У вежі палацу Потоцького, де містився технікум, директор Бірченко (згодом репресований) приховав заборонену книгозбірню. Звідти я переніс до села чимало книг, коли ходив додому за вдовиною хлібиною. Звідтоді на все життя потрапив під нагляд чекістів.

Під час окупації з 1941 р. я допомагав Похідній групі ОУН відкривати у рідному селі «Просвіту». Знайшов фарби для оформлен-

ня сцени. У президії сиділи галичани-оунівці та місцеві провідники ОУН, районовий В. Сивокінь та окружний М. Омельченко (згодом розстріляні гестапо, разом 15 душ). У передньому ряду спав п'яний німецький офіцер, коли промовці виступали проти німецьких за-гарбників за самостійність України. Потім я розповсюджував часописи й листівки ОУН, дискутував з однокласниками. Якось чистили з хлопцями знайдений у ставку ручний кулемет. Застав нас старший поліцай Петро Бабінський і наказав занести ввечері зброю до нього додому. Не здав нас німцям. Okрім нього, до ОУН у селі належали староста Петро Кислоокий та очільник «Просвіти» кобзар Філімон Оксененко. Про ті події у моєму романі «Багряні журавлі» (рукопис).

Вивезені в задротованому вагоні до Нордзеє у місто Фарель, я із земляком Володькою Рябеньким втекли із лагеря. Про мою неволю в Німеччині – у романі «Остарбайтерський вир» (В-во «Відродження», Дрогобич., 2010). Спіймані, витерпіли катування гестапівських боксерів і були етаповані до села Шаррель в оstarбайтлагер цегельні. Там я копав глину до дня визволення. Мої вірші публікувалися в українському націоналістичному журналі «Дозвілля» (ред. С. Довгаль), у часописі «Голос» (ред. Б. Кравців) та в гетьманській «Українській дійсності». У «Дозвіллі» друкувалися поети Г. Соколенко, Л. Полтава, Г. Черінь, П. Ротач, О. Веретенченко, В. Онуфрієнко та В. Біленко. З тими двома я листувався. (По війні Біленко відвідав мене у Звенигородці, а з Яром Славутичем я зустрічався на Симпозіумі «Голодомор-33» у Києві).

Мене («Леміш») та Володьку («Бадрак») прийнято до підпільної СУМ (Юнацтво ОУН, провідник «Михась»). Ми поширювали націоналістичну літературу в лагерях серед робітників та військовополонених. На цегельні працював небіж радянського діяча Власа Чубаря – юнак Федір Ващук. Його батька теж розстріляло НКВД, але співпрацювати з нами він не захотів. Я з Володькою вступили на заочний курс Українського Технічно-Господарського Інституту (м. Подебради, Чехія). У лагері мене знайшов оунівець Ярослав Самотовка. Йшлося про мою працю в редакції. Але виклику я не дочекався. Певне, він був мельниківцем, і йому не сподобалися мої переконання. Визволені 1 травня 1945 р. корпусом Мантгомері, ми вдвох ледве втекли від андерсівців, які воювали разом з англійцями. На велосипедах добралися до м. Плауен, де була редакція «Дозвілля», але її не застали. Несподівано область дісталася советам, і нас польовий воєнкомат мобілізував до совєцької армії. Служив біля

За своїм робочим столом

Фото 2012 р.

міста Дрездена, згодом біля мадярського озера Балатон сержантом навчального батальйону. Зазнайомився зі старшим сержантом О. Гончарем, який носив у польовій сумці рукопис своїх «Прaporоносців». Обачність стримала мене від приятелювання. В Україні, в місті Охтирка, перед демобілізацією мене заарештували контррозвідка, і військовий трибунал засудив на 10 літ заполярних зон («стройка 501») за співробітництво з українськими націоналістичними часописами. Про свої поневіряння в зонах я розповів у «Новелах неволі» (Видавництво «Відродження», Дрогобич, 2008).

У зонах моїми приятелями були упівці Андрій Козак, Василь Сомець, Броніслав Мурчак, бульбівець Борис Кисляк, львівські студенти Микольцьо Михайлович, Олесь Турчиняк, Михайло Струк та ін. Мене звільнено у березні 1953 р. з урахування заліків робочих

днів (виконав норму на 150% – знімаються два дні терміну). Після тачки та кайла я став працювати художником кінотеатру «Полярний» у місті Салехард. Вертатися додому мені було заборонено, проте я наважився, бо мати хворіла, півхати завалилося, а сестру Оленку судили за те, що покинула катати вагонетки у шахті, щоб доглянути матір. Я приїхав додому, але жив нелегально у Лисянському районі в родині свого лагерного бригадира Івана Кулика. Коли зняли Берію, влаштувався художником Будинку культури у місті Тальному. Під час обшуку в селі знайшли у мене заборонені книжки. Сестра прибігла до Тального і попередила мене. На деякий час я зник, тому біда мене оминула. Почав працювати художником цукроварні у селі Вільховець. Вчився на заочному відділі малюнку і живопису Московського Народного Університету культури. Збирав спогади про художників рідного краю (не видали). Бував в Умані вдома в археолога В. Стефановича, історика Г. Храбана, краєзнавця М. Комарницького, у музеї в О. Діденко. Шукав сліди родича Омелька Іванченка, просвітянина та оунівця, засудженого після війни. У Вільховці співпрацював із краєзнавцем і родичем М. Брайченком, безногим капітаном. У моїй майстерні бував Славко Чорновіл та Толя Решітник, учні, а згодом дисиденти, один львівський, а другий московський, наблизений до Сахарова та Солженицина. Вони уважно слухали мої розповіді про ОУН та заполярні лагеря. Потім брат Славка Борис потаємно передавав мені матеріали дисидентів. У Звенигородці я познайомився із братом академіка – заляканим Юхимом Юхимовичем Кримським, який повернувся із зони. А ще із Климом Олійником, багатолітнім невільником Воркути. Він пізвіку працював над тлумаченням кожного вислову в «Слові о полку Ігоревім», яке розпочав за порадою О. Олеся. Потім, працюючи художником у місті Ватутіному, я приятелював із І. Григоровичем, який відбував термін на Біломорканалі і мав вдома чималу частину книгозбірні А. Кримського. А карався він за СВУ. Мене шість разів виганяли з роботи і викидали картини з виставок. Коли настала «відлига», мені зрідка вдавалося щось опублікувати.

Попри знайомства з петлюрівцями та ліберал-демократами, я цінував дружбу зі справжніми націоналістами. З учителем-оунівцем В. Мазуренком, якому у Моринцях перед учнями замкнули кайданки, я засновував районну літературну організацію «Звенигоро». Але на опублікованих пізніших фото в газеті нас уже не виявилося. Розмазали по стіні. Мазуренко відбував кару на Воркуті. Він познайомив мене з О. Постоленком («Левада») із села Багачівка, який саме вернувся

з 25-літньої воркутинської каторги. На початку війни Постоленко познайомився з провідником Похідної групи Климівим («Легенда»). У Звенигородському Народному Русі співпрацював із членом ОУН-УПА Павлом Васіщевим (помер 2003 р.). Працював у Звенигородському часописі «Рідне Слово». Під час арешту гестапівцівибили йому зуби, але відпустили, бо був лише коректором і лише три місяці. З групою молодих оунівців він потрапив до УПА. Працював у підпільному часописі «Ідея і чин». Доводилося ховатися в криївках і під водою, дихаючи крізь очеретину. По війні легалізувався, працював учителем, але його викрили чекісти. Дружина від нього відмовилася, сина записала на якогось зайду. Відбувши кару, він недужим вернувся у Катеринопіль до сестри. Друга дружина під тиском влади теж відмовилася від нього, і він помер у 1980 р. У загадках ідея ОУН поширювалася по всій Україні. Український націоналізм безсмертний. Слава Героям!

Михайло ІВАНЧЕНКО, 2012 р.

ЗМІСТ

Голоси Праукраїни	3
Душа нації	6
Боже, поможи, а ти, небоже, не лежи	22
Не туди дорога Михайла Драгоманова	25
Братство Тарасівців	36
Громада – великий чоловік	39
На партійних перехресних стежках	43
Іван Полтавець-Остряниця і вільнокозачий рух	47
Сім баб – сім рад	53
Митець із козацькою вдачею	58
Володимир Винниченко, гендляр Української Революції	60
Микола Хвильовий без німба	67
Підконвойні барабанщики соціалізму	89
Народження ОУН	101
Козацькі сурмачі	111
Українські націоналісти в концлагерях нацистів	117
Довженко за кадром	124
Феномен «метра»	141
Феномен «корифея»	145
Правдолюб Агатангел Кримський	148
Ідея звала до чину	158
Сурмачі ОУН-УПА	163
Сурмач визвольної боротьби (Герась Соколенко)	170
На городі бузина, а на Парнасі дядько	176
Література не безрідна	179
Яр Славутич – поет-державник	183
Жити і вчитися у поході	189
Відтінки руху опору	192
Пригнічення «Кобзаря»	194
Парнас у сивому тумані	196
Обжинки	204
Як розповсюдити книгу?	206
Мій шлях	207

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Михайло Іванченко

СУРМА І МЕЧ

Літературний редактор
Ярослав Радевич-Винницький

*1 стор. обкл. – фрагмент картини Юзефа Брандта
«Козацький табір» (біля 1910 р.)*

**Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК № 1695 від 18.02.2004 р.**

**ВФ «Відродження» заснована 21 листопада 1991 р.
Петром та Олександром Бобиками, Василем Іванишиним**

Головний редактор *Ярослав Радевич-Винницький*

Директор фірми *Ігор Бабик*

Заступник директора *Володимир Гнатик*

Головний бухгалтер *Надія Волянська*

Коректор *Наталія Мусійчук*

Підписано до друку 20.07.2012. Формат 60x84¹/16.

Папір офс. № 1. Гарнітура Times. Офсетний друк.

Умовн. друк. арк. 12,60. Обл.-вид. арк. 12,36.

Наклад 500 прим.

Видавнича фірма «Відродження»

82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.

Тел.: (03244) 2-17-94, 3-72-93. Тел./факс: (032) 240-59-39.

<http://www.vidrodzhenia.org.ua>

Поліграфічна фірма «Коло»

82100, м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8.

Іванченко Михайло Григорович

- I-23 Сурма і меч [Текст]. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2012. – 212 с.; 44 іл.
ISBN 978-966-538-242-3

Ця книжка – збірник етнополітичних, історико-літературних та культурологічних есеїв і статей талановитого українця козацького роду і духу. Йому судилося пережити голодомор, бути оstarбайтером, в'язнем гітлерівського і сталінського концтаборів, перебувати під наглядом недремного ока КДБ. Проте він не втратив не лише особистої і національної гідності, а й глибокої віри в Українську Ідею та діяльної любові до мистецтва Слова. Його науково-популярні та публіцистичні праці, як і художні твори, наснажені незламною відданістю своєї нації. Тому читаються «на одному подиху», вражаючи безкомпромісною правдивістю та твердою переконаністю в українській правді.

Видання адресоване широкому колу читачів, особливо молодих, які прагнуть пізнати своє національне ество, щоб укріпитись в українськості або ж повернутись до неї.

**УДК 821.161.2-92
ББК 84(4Укр)6-4**

Видавнича фірма «Відродження» презентує наступні видання:

1. Б. Лепкий. **«Полтава»** – 45,00 грн.
2. Б. Лепкий. **«Мотря»** – 45,00 грн.
3. **«Броди»**. За ред. О. Лисяка, доповнене – 7,00 грн.
4. Д. Донцов. **«Літературна есеїстика»** – 45,00 грн.
5. Ірина Вільде. **«Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти»** – 35,00 грн.
6. І. Франко. **«Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З остатніх десятиліть XIX в.»** – 35,00 грн.
7. **«Кривава книга»**. Упор. Я. Радевич-Винницький – 10,00 грн.
8. М. Солонін. **«Бочка й обручі, або коли почалася... війна?»** – 40,00 грн.
9. М. Рудницький. **«Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою»** – 35,00 грн.
10. Н. Королева. **«Без коріння. Во дні они. Quid est Veritas?»** – 40,00 грн.
11. П. Мейл. **«Звідки я знайшовся»** – 0,75 грн.
12. П. Штепа. **«Мафія і Україна»** – 30,00 грн.
13. П. Штепа. **«Московство»** – 35,00 грн.
14. Ю. Горліс-Горський. **«Холодний Яр»** – 50,00 грн.

Замовлення надсилайте на адреси або телефоном:

аб/с 10480, м. Львів, 79049; тел./факс: 032-240-59-39

**вул. Т. Шевченка, 2, м. Дрогобич, 82100; тел.: 032-244-2-17-94; 032-244-3-73-59
ел. поштою: babyk@lviv.farlep.net (див.: www.vidrodzhennia.org.ua)**

ISBN 978-966-538-242-3

9 789665 382423 >